

891.99

4-81

6503

LIBRARY OF THE
MUSEUM OF
E. B. WILSON
BOSTON, MASS.

2011

01 JAN 1908

891.99

U-81
ur

U. S-S.
//
//

N: 9068.

ԴԻՄԱԿՆԵՐ

ԵՐԳԻԾԱԿԱՆ ԱՐԿԱԾՆԵՐ

(Արտատպութիւն)

ԹԵԻՐԻԶ

Ատրպատականի Հայերի Թէմական Արագատիպ
ՅԻՇԱՏԱԿ ՎԱՂԱՄԵՌԻԿ ԵՂԻՍԱԲԷԹ ՄԻՐՋԱԲԵԳԵԱՆՆԵՐ

1904

1001
4056

14

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՏԻՏՈՒՄ

4150-02

Ա

ԵԶԻ-ՊԱՆԻՐ

4056

ԱՐՏԱՏՊԱԾ Լ

„Լուսն“ Հանդիսի Սեպտեմբ. Հոկտեմբ. 1903 թ.

Ե Ջ Ի - Պ Ա Ն Ի Ր

ԱՐԿԱՆ

Արձակուրդներն հասան, ազատեցի պրոֆեսորներիս լեկցիաներից, բայց նրանց սուր սուր հեղձանքից ազատութիւն խո՛չկայ: Ճշմարիտը խոստովանած դասախօսութիւնները, երկար ու ձիգ լեկցիաները այնքան կեանքս չէին մաշել, որքան սալօնների զրախօս դամբերը և պոռոտախօս ընկերակիցները: Պէտք էր հեռանալ մայրաքաղաքի ապականւած մթնոլորդից, պէտք էր անապակ մաքուր օդ ծծել, թարմանալ, կազդուրել, յոգնած միտքը, խարխալւած իրանը հանգստացնել, ուշքը կենտրոնացնել ստեղծագործութիւն և գիւտեր անելու համար: Պայուսակներս կարգի էի բերում և զրքերս կապկպում, բայց չէի իմանում ո՛ր դիմել և ո՛րտեղ վայելել քառամսեայ խաղաղութիւնն ու անդորրութիւնը:

Դասակիցներս արդէն այլևայլ նիւթերի մասին որոշել էին զիսէրտացիաներ գրել, ամէն մէկը որոշ վայր էր քաշել՝ յատկապէս իր ընտրած առարկան ուսումնասիրելու և իւրաքանչիւրը յոյս ունէր դոկտորի, կամ մագիստրոսի աստիճանի հասնելու։ Ես երբէք ծոյլ աշակերտ չեմ եղել, իմ անձնական ջանքովս, առանց կողմնակի նպաստների ընթացական ուսումնարանից փոխադրել եմ բարձրագոյն կրթութեան տաճարը, բայց ինչով եմ մեղաւոր, եթէ ստեղծագործելու հնարելու ընդունակութիւն չեմ ժառանգել ծնողներիցս։ Պրոֆէսորներս իրենց սուր, հեզնալի կատակներով ծակել են սիրտս, ինքնուրոյնութիւն չունենալուս պատճառով, բայց, ասէք, խնդրում եմ, ինչ օգուտ, ինչ կարող եմ անել, հանձարը, տաղանդը չեն ծախում, որ գնեմ... չեն բաշխում, որ մուրամ... Բնածին որ չեմ ժառանգել, ինչ կարող եմ անել...

Գլուխս ամբողջ տարիներով պատէպատ եմ տւել, ափերիս մէջ տրորել եմ գանկիս մաշկը, սեղմրտել ճակատս, որքան փետրել եմ մագերս, բնածին ստեղծագործելու շնորհք որ չունիմ, գանգս ծակելով մէջը քանքար խո չեմ կարող լցնել տալ....

Քանի նկատում եմ ընկերներիս զբաղմունքի մէջ խորասուզւած, սիրտս տրաքւում է... Հազար անգամ նստել եմ զրասեղանի առաջ, զրիշտ վերցրել, խաղմզել տետեակներս, բայց որ բան չի դուրս գալիս... Կատաղութիւնիցս որքան տետրակ եմ գրչովըս ծակծկել, պատռտել և փշրել զրիշտ։ Քանի

քանի անգամ մոլեղնած չափչփել եմ մայրաքաղաքի փողոցները, թէ ինչ է, մի նիւթ մտածեմ, ճարեմ, մի յանկարծակի դէպքից, առիթից օգտւիմ, զիտէրտացիա պատրաստեմ, բայց միթէ կարելի է բռնի զիտ անել, ուժով ստեղծագործել....

Լաւ էր, բարեբաղտութիւն և մեծ բարեբաղտութիւն էր, որ քեռի Մարգարի որդին՝ Ենովքը ինձ առաջարկեց այս տարի միասին գնալ ամառանոց՝ իւր ծննդավայրը՝ Ալէքսանդրապոլ և այցելել Աղբաբայի *հայրաւորներին*, որոնք նահապետական կերպով եղ ու պանիր են պատրաստում։ Յայտնի բան է, սիրով ընդունեցի առաջարկը, քանիոր երկու - երեք ամիս ծծելու էի ամենամաքուր օդ և օդի արժէքով էլ անւելու էի ամենաթարմ և սննդարար ուտեստներով։ Կեանքի մէջ տնտես լինելը, մանաւանդ ինձ նման գոկի համար՝ անհրաժեշտ պայման է։ Մենք ծիծեռնակի նման թռանք, սլացանք, միայն թռչիւնների ներհակ ընթացքով և մի սուաւօտ վաղ իջանք Ալէքսանդրապոլ, քեռի Մարգարի դռան առաջ։ Ընդունելութիւնն ու հրճանքը հրաշալի էր, ապրուստը՝ իշխանավայել. բայց ինչ օգուտ որ զիսէրդացիայի միտքը հանգիստս կտրել էր, մեխի նման գամւել էր ճակատիս մէջ, հնար չկար մոռանալ։ Այդ անիծւած գամի լայն ու տափակ զլուխը աչքիս առաջից չէր բաժանուում....

Ախար ինչպէս կարելի է մտահան անել, ուշրից հեռացնել մի այնպիսի առարկայ, որ սիրտս ճարեցնում էր։ Գերմանացի, Լէհ, Ռուս, Հրէա, բոլոր ընկերակիցներս, նոյն իսկ հայ դասակից-

ներս դիտերտացիա պատրաստէին, և ես կարողանայի անդորր սրտով ուտել, խմել ու քնել: Անիծւած Յնովքն անգամ նիւթ ունէր և պարապում էր դրա ուսումնասիրութեամբ, էլ ես եթէ քարից էլ կազմւած լինէի, չէի կարող անգգա մնալ...: Մտածում էի, գլուխս ճոռում էի գիշերը մինչև լոյս, բայց գուր, ստեղծագործելու համար հանճար է պէտք, տաղանդ է հարկաւոր, ինչ կարող էի անել: Հառաչում էի անդադար նիւթ, դիտերտացիայի նիւթ, գիւտ... շոտ... քունս անգամ ընդհատւում էր այս մտքից և խռովում հոգիս:

Ալէքսանդրապօլ մտնելու երկրորդ առաւօտը վսիղ բեռի Մարգարը բարձրացաւ, աչքերի ճպուրը տրորեց, թափեց և շուրջը դիտեց զւարթերես: Արևն արդէն նոր էր ծագել, տանտիկինը՝ Արեգնազան արլան կանուխ վեր էր կացել թոնիրը վառել, գառը քերթել էր տալիս և հնդուհաւը ինքն անձամբ փետրում: Յնովքի մայրը կանչել էր զրկից՝ տալի աղջկան, փլաւի բրինձն էր տւել իստակելու, որպէս զի վերջն էլ տուն, դուռ մաքրելուն օգնէ: Կովին արդէն նախիր էին ճամբել, հորթը արևի մէջ պառկել, կռնակն էր լիզում և հաւերը դարբասի շուրջն էին կրկնում: Տօնոն ախոռը, դուռը աւիլել էր, աղբը թափել, հորից ջուր բաշել, ջրջկնել էր բազն ու հայեաթը, պարտէզն ու դուռը և թթոցը դռան հտերը դրած, կողքին պազած տիրոջն էր սպասում, որ գնան բազար դանագան ուտեստ առնելու: Զուրջը մի լաւ գննելուց յետո, Մարգարն սթափեցաւ ուրախացաւ, որ դեռ ես չնշում և թագաւորում

է իւր յարկի վրա, թափթփւած շորերը գլտորւող ձմեռուկներ բռնողի նման, յատակից վերցրեց և շտապ շտապ հագնելով կանչեց:

— Արեգնազան, հորից մէկ պաղ ջուր բաշէ, բեր, լաւցւեմ, աչքերս բացւեն:

Կինը ըռպէական արագութեամբ կոնքը, սրբիչը պատրաստեց, Տօնոն քաշել տւած սառը ջուրը լեցրեց մոշորբան, եկաւ, կանգնեց մարդու սպասին: Մարգարը ձեռները տրորելով աղտը թափելուց յետո, երեսին խաշ հանեց, լաց աչքերն ու դէմքը և կօշիկները հագնելով դուրս եկաւ տանից: Գոնից դուրս չելած ճաշի համար կարևոր պատէրը տւեց կնոջը ասելով:

— Արեգնազան, լաւ նայիր, հնդուհաւը չը չորացնես: Գառի երեսին կարագ, մածուց բօլ բսէ, փլաւի եղը չցամքեցնես:

Արեգնազանը ուրախութիւնից մի թիղ բարձրացել էր, նա քսան տարեկան հարսի նման թռչկոտում էր և չէր իմանում ինչ նորանոր հնարներ մտածել, որ ուրախ անցկացնի զաւակը մի քանի ամիսները հայրական յարկի տակ:

Մենակ չմնալու և չտխրելու համար, ես էլ քեռի Մարգարի ետեից դուրս եկա, անդադար մտածելով մի այնպիսի դէպքի պատահել, որից կարողանայի օգտուել, դիտերտացիա գրելու: Դանդաղ քայլերով քեռի Մարգարը և Տօնոն մի բանի փողոց անցնելուց յետո, կանգնեցին Մայր եկեղեցու պատի տակ: Մարգարը հրամայեց Տօնոն դուրսը սպասել, իսկ ինքը մտաւ մատուռ և եօթն

անգամ ծունը դրեց «Եօթվիրաց» առաջ, ուխտեց, մոմերը վառեց, դուրս եկաւ, ուղղեց խափանի կողմը: Գինի, արաղ, կանանչի, միրգ և ուրիշ կարեւոր նիւթերը Տօնոյ հետ տուն ճանապարհեց, իսկ ինքը մտաւ սանահէր Յովհաննէսի դայֆատունը: Հեռից ինձ նկատելով կանգնեց և ներս կանչեց: Յայտնի բան է ինձ հման հետաքրքրւողը չէր կարող մերժել այդ կոչը: Մանաւանդ որ յոյս էլ ունէի այդտեղ աշկարաց մարդի պատահելու և մի նիւթ գտնելու դիտելուցիայիս համար....

Ամէն կողմից աչքալոյս տեղացրին բեռի Մարգարին, որդու գալու պատճառով և նա հրճալի ամէն մէկից շնորհակալ լինելով, մի մի ֆինջան դայֆայով նրանց պատուում էր, հիւրասիրում: Ամէն կողմից զովք ու գովասանք տեղացրին Մարգարի զլխին, որ իր չնչին կարողութիւնը և ջանքը չէր խնայել Ենովքին համալսարան հասցնելու համար: Բարեսիրտ հայրը այդ բարեմաղթութիւնների և զովքի ազդեցութեան տակ թիզ ու կէս բոյ վեր քաշած, լեզուն բռնւած, չէր իմանում ինչ բառերով իր հրճանքն ու երախտագիտութիւնը յայտնի շրջապատողներին: Նա ամէն մի բարեկամին փոխադարձաբար պատասխանում էր.

— Տարոսը քո որդուդ, տարոսը ձեր զաւակներին:

Այս վիճակում երկու ժամ նստեց Մարգարը դայֆատան փէքեայի վրա, առանց ժամանակի այդքան արագ սլանալը զգալու: Անդադար աչքը դռնից ներս մտնողի վրա ուղղելով նա ծխում էր և ան-

համբեր, կարծես մէկին սպասում էր: Մարգարը յաճախ ոլորում էր իր բեխերի ծայրերը, որոնց մէջ սպիտակները հազիւ նկատելի էին: Նրա այտերի կարմրութիւնը տարածւել էր ինչպէս դերձած կզակի, նոյնպէս արծաւոնգի վրա, որի ծայրից դուրս էին ցցւել քթի մազերը: Խոշոր ու փոս ընկած աչքերը, թաւ ու կեր ունրերի տակ արտայայտում էին նրա բարեսիրտ հոգին, որը կնճռոտած ճակատի վրա աւելի խոր դրոշմւած էր երևում: Պերջապէս Մարգարի լայն, բայց լզար կուրծքը ազատ շունչ քաշեց և դէմքի վրա ցոլած հոգեկան բաւականութիւն: Մի խումբ ինտելիգէնտ մարդիկ մտան դայֆատուն.

Գալողները այնպիսի զիրը ունէին, որ դայֆատան աւագ կողմը նրանց տեղ բացին և արհեստաւորներն ու մանրածախները աւելի ակնածալի զիրը բռնեցին: Դրանք օսլայած շապիկներ չունէին, բայց գտակների վրա սիգուրթայի նշաններ էին կրում: Ղայֆատան խօսակցութիւնը մի կէս ժամով ընդհանրականի վերածւեց, բոլորը ուշադրութեամբ լսում էին և խօսակցութիւնը առօրեայ կեանքի սահմանից դէնը չանցաւ: Իսկ իմ ակնկալութիւնս զուր անցաւ — չկան, չի պատահում, ուղում ես ճաքիր...: Երբ դայֆատնից դուրս եկանք և ընկերները բաժանւեցան, Մարգարը մօտեցաւ իր մտերմին ու սասաց.

— Պետրոս չան, առաջ անցի տուն երթանք: Ենովքս եկաւ, «բարի եկարի» էլ տուն չմտար: Պոչդ մի ծռիլ, բերանդ մի բանալ, ուրիշ խօսք չեմ լսում,

այս օր կիրակի է, բանի, գործի օր չէ: Երթանք մեզի:

— Գնանք, քեռի ջան, զնանք: Մեր Յակոբին թէի խօսք էի տուել, զնալ պոչով շանախ ուտելու, բայց վնաս չունի, նա կներէ: Մոսկւայից, Պետերբուրգից եկած տղոցը պէտք է ողևորել, խեղճերը օտարի՝ լեհացու և ղերմանացու մէջ ամբողջ տարի կաշկանդուում են, խորթանում, հայրենի նիստ ու կացի կարօտ են քաշում: Այնպէս պէտք է նրանց խնկարկել, որ այս երկու երեք ամսում իրենց վրայի պանդխտութեան խորթ հօտը անհետանա: Զատ ուրախ եմ, զնանք, խնդանք, ծիծաղենք: Գրանք մեր ծաղիկն են դառնալու, պէտք է զրանց փայփայել և տակերը փորփրել, որ անուշ բուրեն: Էհ, պարոն Դամադդաղեան, բիշ էր մնում, որ ձեզ չճանչնամ, շատ էք փոխել:

— Տարիները վերցնում են իրենց հարկը, ասացի, պարոն Պետրոս, դուք էլ շատ էք ճերմկել:

— Ճերմկեցայ, սպիտակացրին ինձ, պարոն Մարկոս, առաց հառաչելով և մի քանի բոպէից յետո հասանք տուն:

Արդէն ճաշի մօտ էր: Անմիջապէս բոլորեցինք աղանդերի սեղանի շուրջը մի մի բաժակ արագ խմելու, ախորժակներս գրգռելու համար: Ուրախ խօսում էինք, կատակում, ծիծաղում և մեր հրճանքի ձայնը եօթը զրացու տուն հասնելով, ակամայ գլարթութիւն և բարի նախանձ էր բորբոքում: Ամէնքը երազում էին իրենց գաւակներին

համալսարանի շէմքից ներս ղցել, քեռի Մարգարի նման:

— Մարկոս, մի մի բաժակ գորկի չխմենք, ասաց Ենովքը բաժակները լցնելով:

— Ուրախութեամբ, պատասխանեցի լիք բաժակը վերցնելով:

— Պարոններ, ասաց Պետրոսը մեզ զիմելով, այդ գորկին ինչ առաւելութիւն ունի մեր բիշմիշի արաղից: Գորկիի ո՞ր յատկութեանը հետ էք կապել այդքան հաճութիւնով:

— Փորձիր, փորձիր և տես ինչ ախորժելի է, ասաց Ենովքը:

— Ես իմ փորձած թանը ձեր անփորձ մածնի հետ չեմ փոխի: Բայց ցանկալի է իմանալ այդ գորկիի առաւելութիւնը. ինչի է այդքան յարգի արժանացել, ինչպիսի հիւլէներից է բաղադրւած:

— Էհ, պարոն Պետրոս, խմեցէք, և կզգար առաւելութիւնները, ասացի: Մինչև քիմիա չգիտենար, զրա բաղադրութեան և հիւլէների մասին չէք կարող գաղափար կազմել: Դա մի շատ բարդ խնդիր է, որը միայն քիմիա սովորածներին կարելի է տեսնիքական տէրմիններով բացատրել: Ձեզ ինչքան էլ որ պարզ նկարգրեն, էլի դժւար թէ բմբռնէք: Ի՞նչ գործ ունիք բաղադրութիւնների հետ, խմեցէք և կզգաք զրա համի, հոտի առաւելութիւնը: Ես մտադիր եմ համալսարանը աւարտելու պէս մի գիտական հանգէս հրատարակել մայրենի լեզուով: Համալսարանական դասախօսութիւնները ժողովրդականացնել ու տալ մեր ժողովրդի ձեռքը, որ նա քայլ առ քայլ

մօտենայ գիտութեան: Ո՛հ, ինչքան գիտութիւնից ետ է մնացել հայ ժողովուրդը, կարող էր երեւակայել: Մեր վարժապետները, մեր ինտելիգէնցիան ֆիզիկայից բան չգիտէ, քիմիան նրա համար մի անծանօթ աշխարհ է: Կենդանական աշխարհից, բուսական հարստութիւնից այնքան տեղեկութիւն ունի, որքան լուսնի վրա ապրողների մասին նրանց պատմել են տատերը: Եւ բանն այնտեղ է, որ հրաշալի կերպով կեղծում են, արտայայտում են՝ թէ գիտնականներ են, են... մասնագէտներ ու էնցիկլոպէդիստներ... Օրինակի համար մեր երկրում կաթը վառում են կրակի վրա, խանձում և այնպիսի թան, մածուն, կարագ, պանիր պատրաստում, որ բոլորովին փչացած է, անպէտք: Ոչ ոք չգիտէ, թէ ինչից է կազմւած կաթը, ինչպէս պէտք է դրա հետ վարել և ինչպէս օգտուել: Երբ ես իմ քիմիական, կաթնաբանական դասախօսութիւններս սկսեմ տպագրել մեր հանդէսում, հետաքրքրեցէք և ծանօթացէք քիմիայի տարրական բացատրութիւնների հետ: Երբ սովորիք նիւթերը վերլուծել, քիմիական խնամութիւնները տեսնել, այնժամանակ կկարողանանք ևս ըմբռնել գորկի բաղադրութիւնը:

— Գուցէ ձեր տեխնիքական բառերից շատերը չհասկանամ, պարոն Դամադդադեանց, ասաց Պետրոսը, բայց... ախար ես էլ քիչ ու միչ այր ու բեն կերել եմ, քիմիայի աղերից կուլ եմ տւել, թէ չեմ սովորել, պարզ պատմւածք կարող եմ ըմբռնել:

— Ո՛հ, ո՛չ, տարրական քիմիայի օրէնքները

պէտք է իւրացնել, ասացի դրական կերպով, որ ապա հնարաւոր լինի ձեզ քիմիապէս նկարագրել:

— Բան չունիք, ասաց Ննովքը, մեր ճաշը լաբրատորիա չէ:

— Պետրոս ջան, մի բաժակ գորկի ուզում ես տնկել, ասաց քեռի Մարգարը, դատարկ խօսքերը փոր չեն կշտացնիլ:

— 2է, քեռի, անսովոր բան բերանս չեմ դնիլ:

— Դէհ, որ այդպէս է, մի բաժակ ճաճի արագ խմէ. ապուրը բերին:

— 2եր կենացը, ասաց Պետրոսը, յաջողութիւն եմ ցանկանում ձեր ապագայ գիտական հանդիսին:

— Յոյս ունիմ, ասացի Պետրոսին, գալ տարի յունւարից սկսել այդ հանդէսը: Ենովք, պէտք է ծրագիրն էլ կազմել, որ Պետերբուրգ վեռադառնալու պէս խնդրագիր տանք և իրաւունք ստանանք: Մեզ կաշխատակցէք, այնպէս չէ, հարցրի Պետրոսից:

— Դուք սկսեցէք, ազնիւ և կարեւոր գործը աջակիցներ շատ կունենա, ասաց Պետրոսը և մի կտոր պանիր կտրելով կերաւ: Պատառը բերանը խեղդելով ասաց քեռի Մարգարին:

— Քեռի, այս « Եզի պանիր » որտեղից գնեցիր:

Քու էլ բանդ, Պետրոս ջան, ասաց Մարգարը կարմրելով, ամէն բան բաց չեն ներկել: Կուլ տուր, անցիր:

— Ախար այնքան ցամաք է, որ կուլ չի

զնում, խեղդեցա: Միթէ իրաւունք չունիմ բողոքելու: Ամէն բան անխնայ, առատ, ժլատութիւնդ « Եզի պանիրով » ես ուզում ապացուցանել:

— Դէհ լաւ է, ասաց քաշքշելով Մարգարը, աշխատելով խօսքը փոխել:

Այս խօսակցութիւնը ուշքս զրաւեց սրտիս մէջ կրակ գցեց: Սկզբում կատակ կարծեցի, բայց Մարգարի ամօթից կծկթիւր նկատելով, զգացի, որ հանաքի բան չկար: « Եզի - պանիր », այս ինչ տարօրինակութիւն, ասում էի մտքումս և անտարբեր ձև ընդունելով, թողի ձկնկիթը և մեծ նեղութիւնով մի կտոր պանիր կտրեցի — պոկեցի ու կերա: Յամաք պանիրը դէմ առաւ նոյնպէս իմ կոկորդում և ես խեղդելով կիսահեգնական ձևով ասացի.

— Ամա « Եզի պանիր » հա, այսքան էլ կոշտ բան կլինի: Սրա մէջ կարծես բնաւ կաթի հիւթ չկա: Այսպիսի մի առատ երկրում, սր: նման փայտի մանրուք կարելի է ուտել: Ահա հայի տղի-տութեան արդիւնքը: Այս պանիրը զրոյեղ են պատ-րաստում, պարոն Պետրոս, հաւցրի:

— Մեր սարերում, եայլաւորները, ասաց Պետրոսը: Դէհ, կերէք ու մտածեցէք հայ գիւղացու դառն աղբատ փիճակի մասին: Այն գիւղացին, որ պաարաստում է աշխարհի բարին, ստիպւել է իւր պատրաստած համեղ նիւթերով քաղաքացուն կերակ-րել և ամբողջ տարին իւր չոր հացը այս « Եզի - պանիրով » խեղդելով կուլ տալ:

— Բայց եզից ինչպէս կարելի է պանիր ար-տաղբել, ասացի չկարողանալով զարմանքս և

հետաքրքրութիւնս զսպել: Պետրոսը ծիծաղեց ու ասաց.

— Խեղճ մարդ, խորթացել էք, կարծես թէ դուք այս երկրի զաւակը չլինէք: Միթէ չգիտես, չես իմացել, որ թշուառութիւնը այնպէս է ճնշել հայ գեղջկուհուն, որ նա ստիպւել է և ստիպել է եզին էլ կթելու: Բայց որովհետեւ եզի կաթը իւր չունի, դրանից էլ այս խեղթան պանիրն են արտա-դրում:

Ես լռեցի ապշած: Ակամա ուսերս վեր էր քաշում: Որքան աշխատեցի, զարմանքս չկարողա-ցայ ծածկել ու ասացի.

— Միթէ կարելի է եզը կթել և ինչպէս:

— Եզը միթէ ծիծ չունի, ասաց ծիծաղելով Պետրոսը: Այնքան ժամանակ բնական պատմութիւն էք կարդացել, կենդանական աշխարհի հետ էք ծա-նօթացել, միթէ չգիտէք, որ եզն էլ ծիծ ունի, ինչպէս և տղամարդիկ, ուրիշ արու կենդանիներ, ասաց լրջութեամբ Պետրոսը և հայեացքը ուղղեց աչքերիս:

— Ունի, բայց եզի ծծերը դարերի ընթաց-քում չորացել, սմբել և անընդունակ են դարձել գոր-ծելու: Հէնց գիտնականները, Դարվինն էլ ասում են, որ մի ժամանակ, դուցէ մի - երկու հարիւր դար ա-ռաջ արուններն էլ են զիւցնելիս եզել ձագերին, բայց պարբերաբար քիչ գործածելով, չգործածե-լով դարերի ընթացքում բթացել են, անընդունակ դարձել կաթ արտադրելու: Իսկ այդպիսի կարճ ժա-մանակում...

ԴԻՄԱԿՆԵՐ

— Այո՛, բայց հայ կիներ, այդ մարմնացած թշ-
ւառութիւնը, զրկանքի և չքաւոշութեան հարւածնե-
րով մարգլած ստրկուհիին կարիքն ստիպել է եղից
կաթ քաշելու և այդ անդադրում տանջւածները
այնքան են տրորել եղի պտուկները, որ նրանք ա-
կամայ կաթ են արտաթորել: Է՛հ, ջահել էք, հոր աշ-
խատածը և մօր և՛ փածը պատրաստի կերել էք, չէք
դդացել, թէ ինչ է թշուառութիւնը, այն էլ հայ
կնոջ զրկանքների դատապարտումը վիճակը: Զբաւո-
րութիւնը, անճարութիւնը հայ կնոջ գինն է, յարձա-
կել է եղի վրա և չարտանջ կյնը հաքստահարել է
եղին, ինչպէս իրեն հարստահարել ու կեղերել են
զարբի բնթացքում իսլամի հարկահանները՝ կաթ է
քաշել եղի երաններէից: Ինչպէս իւր արիւնն են ծը-
ծել մուրաշիւներն ու շահնանները և այդ կաթից
անպէտք լսո - պանիր է մակրդել իւր ձագերին ցա-
մար չթողնելու համար:

— Բայց այս այնչափ դարմանալի բան է, մը-
մնջեցի ապշութիւնից, թուքս բերանումս չորացաւ,
չկարողացայ կրքերս գսպել և շրթունքիցս դուրս
թռաւ զգացածներս: Թէպէտ ուզում էի կրքերս դո-
պել, բայց անհնար է, և ակամայ նորից կրկնեցի: - Ո՛չ
մի երկրում այսպիսի բան նոյն իսկ չէ լսուած: Ոհա
երեք տարի է մեր պրօֆէսօրները կաթնատնտեսու-
թեան պրօսթութիւն են մեզ դատախօսում և անթիւ
առակներ ու առասպելներ են պատմել, իսկ այս մա-
սին ոչինչ և ոչինչ չեն իմանում:

— Կարիքը ստիպում է զրկւածներին միջոց-
ներ գտնելու, հնարադէտ է շինում, ասաց Պետրոսը

մանանիւր սրելով և ապուրի միսը մանրելով:

— Բայց մեր կողմերի թարաքեամա զիւղա-
ցիք միայն կովերին են եայլա տանում, ասացի տա-
րակուսած:

— Է՛է, ուշադրութիւն չէք դարձրել, եզերին
էլ են տանում: Միթէ՞ չէք պատահել եզերին բեռնա-
ւորւած սարերը բարձրանալիս: Գուցէ թուրքերը
այնքան էլ չեն հետամտում եզերին, բանի որ հա-
րուստ են, կողոպտել զիտեն, առատ ապրում են և
կարիք չունին խեղդան լոռի...:

Մտածման մէջ ընկայ և չէի կարողանում բա-
ցատրել այս խնդիրը: Հաւատալս չէր գալիս, բայց
վնշչապէս համոզեցի, որ կարիքը կարող էր
հայ կնոջ ստիպել եղից կաթ քաշելու: Եթէ իսլամի
հարկահանները իրենց այրուծին պարարտացնելու
համար ամուլից և ստերջից բաժ էին կորզում, հայ
կինն էլ պարտաւորւած էր անծինը կթելու ընտելաց-
նել: Բայց և այնպէս չէի կարող երեւակայել, թէ Ա-
լէքսանդրապօլում սեղանի վրա, կեր ու խումի մէջ,
կարողանայի մի այսպիսի նոր դաս առնել, հետաքը-
րի բան սովորել և զիւտ անել --- գիտութեան հա-
մար մի հրաշալիք բանալ: Ամբողջ երեք տարի հա-
մալսարան յաճախելով զիսէրտացիայի նիւթ էի փն-
տռում, գլուխս տրաքացնում էի, ինչպէս կարող էի
երեւակայել, այսպիսի ահաւոր զիւտով մի հետաքրքիր
նիւթ ինքն է գալու ինձ գտնելու և այսպիսի տարօ-
րինակ կերպով: Թէն խօսակցութիւնը փոխեց ջեռի
Մարգարը և սեղանը հաւաքեցին, բայց ուղեղումս
մեխւեց « Եզի - ոյանրի » խնդիրը, անվերջ դրա մասին

լի խորհում: Պետրոսի և Ննովքի մի բանի հարցերին, առանց ըմբռնելու կցկտուր և անկապ պատասխաններ տուի. չեմ յիշում ո՛չ հարցերը, ո՛չ պատասխանները: Պետրոսն ու Ննովքը մի բանի ակնարկ էլ փոխանակեցին խորհրդաւոր կերպով, չկարողացայ ըմբռնել պատճառները: Բայց կարծում եմ, որ Ննովքի քէֆին կպաւ Պետրոսի ինձ տւած բացատրութիւնները «Նդի - պանրի» առթիւ: Գուցէ նրա դիտելոտացիայի նիւթն էլ այս է, որն ինձնից այնքան գաղտնի է պահում: Ո՛չինչ, ես կշտապեմ...:

— Պարոն Պետրոս, ասացի, երբ պարտէզ իջանք զբօսնելով, եայլաւորները որքան հեռու են տանում իրենց կթանք: Ալէքսանդրապօլից:

— Ամէն գիւղ ունի իւր յատուկ արօտատեղը - ամառանոցը, ոմանք շատ մօտ են, ուրիշները հեռու: Ի՞նչ էիր անելու, հարցրեց Պետրոսը:

— Ես մտածում եմ, ասացի, մի բանի եայլաւացելի: Ախար Ռուսաստանում և ուրիշ եւրոպական կողմերում ոչխարը, այծը չեն կթում: Մեր գիւղացու տնտեսական աշխատութեան մէջ մի նշանաւոր տեղ է բռնում ոչխարի կաթը, որը ոչ միայն ուտում են, մածուն շինում, այլ մեծ քանակութեամբ պանիր են պատրաստում: Ասենք այդ պանիրը այնքան էլ համեղ բան չէ, բայց ուսումնասիրելի նիւթ է: Ես խոստացել եմ մեր պրօֆէսօրին ոչխարը կթելու և նրանից պատրաստւած ուտեստի մասին մի ուսումնասիրութիւն գրել:

— Եթէ կամենար, միասին գնանք: Ես ձեզ կը տանեմ մօտակայ եայլաները: Բայց չենք կարող ան-

միջապէս ետ դառնալ, հարկաւոր է գիշերը մնալ այնտեղ:

— Ոչինչ, ոչինչ, աւելի ուրախ կանցկացնենք, ասացի, եայլաւորների կեանքը տեղում կքնենք և և կծանօթանանք:

— Այնտեղ ձեզ ցոյց կտամ նոյնպէս, թէ հայ կանայք ինչպէս են եզերին էլ կթում, աւելացրեց Պետրոսը, հետաքրքրութիւնս շարժելով:

— Կտեսնենք, ասացի քթի տակ, չուզելով իսկական նպատակաւ արտայայտել և անտարբերութիւն կեղծելու համար քթիս տակ սկսեցի շշուառնել, բայց ակամայ ընկղմեցի դարձեալ իմ խօսերում:

Ուրախութիւնիցս կարծես թեք առած թռչկոտում էի: Այսպէս էլ անակնկալ գիւտ և այն էլ այսպիսի մեծ գիւտ: Պիտի դղրդացնեմ գիտական - կենդանական աշխարհը: Երեսկայութեամբ սաւառնում էի ամպերի վրա, և արդէն համոզւած էի, թէ մտել էի համաշխարհային գիտական ջոջերի շարքը: Այսպիսի գիւտից յետո, բռնի պիտի ստիպէի բոլորին, որ ոսկէ տառերով իմ անունս գրեն ո՛չ միայն հայ մածեղի, այլ հանրամարդկային հսկաների դասում: Եզը բռնաբարել և ստիպել կթուելու...: Այն անաւոր եղջիւրաւորին ստրկացնել և խոնարհեցնել...: 2էիր հաւատում, տիւմարներ, «տեսակների ծագման» պատմութիւնը, տարակուսում էինք «քննական բարոյութեան» տէօրիայի մասին, կոյրեր, կասկածներ էիր տածում «սոցիալական» խնդիրների առթիւ, դէ՛հ լսեցէք նոր, բոլորովին աներեւակայելի փաստ, նոր գիւտ, որ տալիս է արեւելի կեանքը արեւմուտքի փորձառու

և քննադատող զուգակցներին:

Արդէն սկսեցի մտքումս ծրագրել կազմել, եղին կլթելու ընտելացնելու առթիւ գրելիք գիտելութեան համար: Անպայման հաւատացած եմ, որ այդ գիտելութեան յաջողութիւնը ոչ միայն զոկտորի ու մագիստրոսի աստիճանի եմ բարձրանալու, այլ կաթնատնտեսութեան կափէղրան, պրոֆէսորական աստիճանով ինձ են առաջարկելու: Այո, քաղցր երազ է, բայց իրականութեան շատ մօտ, այնքան մօտ, որ ինձ գծեցնելու, խելագարեցնելու աստիճան յափշտակում է: Ես ինձ, կրքերս զսպել գիտեմ և կարող եմ տոկալ, իսկ թո՛ղ չենովքն ու Պետրոսը ինչպիսի աշխարհներ որ ցանկանան, փոփոխեն...: Այդու դժուարութիւն վերադառնալիս, մօտեցա, քեռի Մարգարին և ասացի:

— Խնդրում եմ մեզ համար ձի վարձել տաք, գնանք մի երկու օրով եայլաները:

— Երեւի սէր ու կարագի կարօտ ես քաջում, ասաց քեռին քմիծաղով: Ուզում ես, առաւօտը առնեմ, որքան սիրտդ ուզում է: Խափանի տակ շատ են բերում:

— Ո՛չ, ուզում եմ մի քիչ սարի օդ ծնել, հովիւներն ու հարս աղջիկները տեսնել, իմանալ թէ ինչ կեանք են վարում նրանք և որքան տանելի է նրանց վիճակը: Մեր լեռների լեռտը ռուսական դաշտավայրի մարգաստանների բոյսերից անչափ իւղոտ է, պէտք է իմանալ, թէ ինչ է պատճառը, որ մեր տեղական կովերի կաթը Ռուսական կովերի կաթից պակաս է:

— Տեսնելու ոչ մի հետաքրքիր բան չկայ. հարս, աղջիկ՝ կամ աթար են շինում, կամ խնոցի հարում: Առաւօտ ծառային դրկեմ, երթայ Եասաուլից մեր ձիերը բերէ: Նստէր, գնացէք: Դու էլ կերթաս, Ենովք:

— Անպատճառ, անպատճառ, հայրիկ, ես էլ եմ գնալու: Ես էլ ուզում եմ հանքերը գննել, մանգալ ձորերը: Ինձ կրնկերակցես, Մարկոս, այնպէս չէ...

— Ինչպէս կամենաք, ես պատրաստ եմ, ասացի, միայն թէ շուտ գնանք:

— Որ այդպէս է, մեր թարաքամա Մուկուշին էլ պէտք է ձեզ հետ տանք, ճանապարհները նա լաւ գիտէ և այն կողմերը ծանօթներ շատ ունի: Չորերշաբթի կամ հինգշաբթի ճանապարհ կգձեմ ձեզ:

— Ինձ էլ կտանիք, ասաց Պետրոսը ձեռքից «Մշակի» համարը ցած գցելով:

Ուրախութեամբ, ուրախութեամբ, ասացի և դուրս եկանք, նստանք ֆայտօնները, դիմեցինք Չէրքեզի ձորը, ապա Արփա-չայի կողմերը դրօսնելու:

— Բնութեան գեղեցիկ տեսարանները չէին կարողանում սիրտս գրաւել, արեգական վերջին ճառագայթները, ջինջ ու գով օդը, որ թարմացնում և կայտառացնում էր մեզ, ինձ չէր կարողանում հրապուրել: Գլխումս լծակի նման մեխել էր «Եզրպանիքը», հայ դարաքաշ շինականը, կարեքներից ընկճած եզր կլթելու ընտելացնող հայ կիներ և նորա համբերատար և չարքաշ կեանքը: Այս մտքերով օրօրւելով և ճոճելով ֆայտօնի մէջ, սրտազեղ տուն վերադարձայ, նստեցի ու սկսեցի նամակներ գրել Մոսկւա, համալսարանի բնական պատմութեան, կենդա-

նաբանութեան, բիմիայի և ֆիզիքայի պրոֆէսորներին և դիրեքտորին: Անկարելի էր շշտապել, քանի որ Ննովքը կարող էր առաջնութիւնը խլել ինձնից, իսկ առաջնութիւնը արդէն ամենաէական մասն էր կազմում այս գիւտի մէջ: Ասենք նա ինձի չափ մանրամասն կերպով հարցի էական մասը չի կարող նկարագրել և հրապարակ դուրս գալ, բայց և այնպէս առաջնակութիւնը կորցնելուց յետո, նկարագրութիւնները այն փառքը չեն կարող յատկացնել: Առանձնացայ, գրիչս վեր առի ու պատմեցի պրոֆէսորներին, թէ ինչպէս հարստահարւած ու կեղեքւած ժողովուրդը ստիպւել է կեղեքելու իւր իրաւունքի տակ դառնալով - անասուններին, մինչ այն աստիճան, որ եզին կթւելու է ընտելացրել, նրանից կաթ է քաշում և աղքատի սնունդի համար մի տեսակ անիւզ, խեղդան պանիր, լոր է պատրաստում: Խոստացայ կատարելիք ուսումնասիրութիւններս մանրամասն արձանագրել և նրանց ուղարկել: Եռանդս բորբոքել էր, գոհիս սահում էր ճախարակի արագութեամբ և իրար ետեից թերթիկները լցւում էին: Անչափ շտապում էի, որ չլինի թէ մի ուրիշը ինձնից առաջ գիւտս հաղորդէ գիտական աշխարհին և հսգրկւեմ առաջնակայնութեան իրաւունքից: Մինչև անգամ նամակների հասցէները գրեցի, կնքեցի և ապա անկողին մտայ:

Հետեւեալ առաւօտ մեր սեղանը զարդարւած էր լաւ անքաշ ոշխարի պանիրով: Քեռի Մարգարը ամօթից առաւօտ վաղ գնացել, գնել, բերել էր բազարից մի քանի գլուխ անքաշ պանիր: Անչափ վր-

դովեցի, որ չպիտի կարողանայի օգտուել և եզի պանիրի նմուշ ուղարկել պրոֆէսորներին: Չայից յետո նամակներս պոստ էի տանելու, բայց ինչպէս անէի, որ կարողանայի ձեռք բերել մի քանի կտոր «Եզի - պանիր»: Մի քանի անգամ մօտեցայ տանտիկնոջ և ուղեցի նրանից լւնդրել, բայց չուղեցայ դադարիքս դուրս տալ: Դրածներիս մասին չէի ուզում Ննովքին բան հաղորդել, կամ մի ուրիշին յայտնել, մինչև դիւքրտացիան պրոֆէսորներին ձեռքը հասնելը: Եթէ ծառայից, կամ բանանողից ուզէի, կարող էի կասկածանքի տեղիք տալ: Վերջապէս վճռեցի բազարից գնել և պոստին յանձնել:

Պոստ գնալիս ուշի ուշով գննում էի նպարավաճառների խանութները, որպէսզի նախ տեսնեմ և ապա պահանջեմ «Եզի - պանիր»: Մի քանի խանութպաններ զգալով որ բան ստնելու ցանկութիւն ունիմ, սկսեցին ինձ վաճառք առաջարկել: Վերջապէս մի տէփուրի վրա նկատելով ուզածս պանիրը, մօտեցայ, մի կտոր վերցրի և ասացի.

— Խնդրեմ սրանից ինձ ևրկու ֆունտ տաք:

— Այա ջան, պատասխանեց խանութպանը գնացիր, եկար մեր քաղաքը, էլ ուրիշ ծաղրի բան չգտար, այժմ ուզում ես «Եզի - պանիր» գնել: Այս լաւ պանիր չէ, չէք կարող ուտել, բզիւ կկանգնի: Այդ թողէք, ես ձեզ անքաշ, լաւ եղոտ մի կտոր պանիր տամ:

— Աղբէր, ասացի, քեզնից ինչ որ պահանջում եմ, այն տուր: Կշռիր երկու ֆունտ այս պանիրից:

— Պարոն, մի նեղանաք, հակաճառեց ինձ

հետ խանութորը, ես համոզւած եմ, որ դուք այդ պանիրը չէք կարող ուտել, ձեզ կխեղդէ: Անքաշ պանիր տամ...

— Եյդ քու գործդ չէ, ասացի սրտնեղած, ինչ ուզում եմ, դու այն տոնը:

— Ուտելու համար չէք ուզում: Ուրեմն մեր «Նզի - պանիրով» ուզում էք մեզ ծաղրել: Ես ձեզ չեմ ծախի այդ պանիրից:

— Ախար քու ինչին է պէտք, թէ ես կխեղդւիմ, կամ ուզում եմ ծաղրել ձեր ապրուստը: Դու խանութպան ես և ծախելու ես քու ապրանքը: Ա՛ն գին, և տուր ինձ ցանկացածս:

— Ներողութիւն, ասաց խանութպանը, մենք էլ պատիւ ունինք, մենք էլ մեր պատիւը դիտենք: պաշտպանել, չենք կարող մեր գլուխը ոտքի տակ դցել: Դրսեցու համար ծախու «Նզի - պանիր» չունինք:

— Ա՛յ մարդ, ինչ յամառն ես եղել: Քեզ ո՞վ ասաց, թէ ես ծաղրելու եմ ձեր պանիրը, ձեր պատիւը ոտքի տակ եմ դցելու: Ես ուզում եմ գիտնական քննութիւն անել, հետազոտել...

— Այդ աւելի վատ: Երևի մտածում էք սրա վրա էլ հալկ զննել տալ և անճար աղքատին այս խեղդան պանիրից էլ զրկել: Ո՛չ, աղա ջան, ո՛չ: Մի կարծէք, թէ մենք գարման ուտող ենք, մանք էլ քիչ ու միչ բանալանութիւն և մտածողութիւն ունինք: Հերիք է ձեր գլխաւան քննութիւնները մեր գլխին կատարէք և օրէցօր հարկերս ծանրացնելու ճանապարհները ցոյց տաք...

— Բարեկամ, ախար անմեղ տեղը ինչի էք բորբոքում: Երեւակայական կռիւ ինչի էք մղում ինձ դէմ: Գիտութիւնը հարկի հետ գործ չունի: Առ վողը կրկնակի, տոնը ինձ երկու ֆունտ պանիր, ուզում ես, քառապատիկ ան...:

— Փութին մի մանէթ էլ տաս, ծախու չէ. քեզ պէտքերից որքան հեռու ապրենք, այնքան հանգիստ կանցկացնենք մեր թշուառ օրերը:

Բարկութիւնիցս չէի խմանում ինչ պատասխանել այդ կամապաշտ նպարավաճառին, որը չէր ուզում իր երեւակայական կասկածներից ձեռք բաշել: Անճարացած թրեցի ու առաջ գնացի: Մի երկու նպարավաճառի մօտ թէև տեսայ ուղածս, բայց սիրտ չառի նրանց մօտենալու, մանաւանդոր երեւակայող նոյարավաճառը փողոցի մէջ կանդնած աչքով, ունքով և ուսերով նշաններ էր տալիս արհեստակիցներին: Պէրջապէս մի ծերուկ խանութորի 20 կոպէկ զցելով ցոյց դրած պանիրից երկու ֆունտ խնդրեցի: Նպարավաճառը խսկոյն խնդիրս կատարեց և առանց սպասելու փողից յաւելւածը ետ ստանալու, ձեռի շարժումով խանութորին հասկացրի, որ իրեն եմ նւիրում այդ յաւելեալը, շտապեցի պոստատուն:

Էլ հանգստութիւնս կտրեց: Գիշեր ցերեկ մտածում էի դիսէրտացիաս գրել վերջացնել: Առաւօտից մինչև իրիկուն գրում, գիշերը կարդում հնչոտում, փոփոխում և սրբադրում էի: Գիշերը մինչև լոյս երազում էի ինձ ամբիոնի վրա դասախօսելիս, վիճաբանում էի պրօֆէսօրների շարքին: Երբեմն յափշտակում էի, թւում էր, թէ վճճի էի բռնւած

այս ու այն գիտնական պրօֆէսօրներին հետ, որոնք երբեմն իրենց սուր սուր նկատողութիւններով խայթել էին ինձ: Ինձ ու ինձ երազումս տանջում էի, ոյժերըս ամփոփում, ուշքս կենտրոնացնում, դէմքիս լուրջ կնճիռներ էի տալիս, շատ ծանր, շատ չափաւոր շարժումներով մտքերս արտայայտում: Մինչև անգամ արթուն ժամանակս անցնում էի հայելիի դիմաց, ուղղում էի ձեւերս, չննում էի դիմագծերս, ուսերիս, գլխիս տատանումները և յաղթականի լուրջութիւնով, ինքնաբաւական ժպիտով տարածում էի թիկնաթուղիս մէջ, աչքերս խփում, սուսում էի մտածումների անյատակ խորերը:

Վերջապէս երկու զիշերայ ընթացքում կարգի բերի գիտէրտացիաս. միայն թէ հայւանները այցելեալուց, եզրի կաթը կշռելուց, բովանդակութիւնը, հիւլէները քիմիապէս բաժանելուց և ուսումնասիրելուց յետո, պէտք էր այդ թւերը գետեղել գրաւորիս մէջ: Մինչև անգամ սանտիմետր և կոր կարկին էլ գնեցի, կաթ տւող եզների ծծերի և պտուկների ծաւալը - երկարութիւնը, լայնութիւնը, տրամագիծը չափելու համար: Մի քանի տարրական գործիքների և աղերի կարիքը մտածելով գնացի գեղատուն, այդ բոլորը ձեռք բերի և գետեղեցի ճանապարհորդական պայուսակիս արկղիկներում: Այսպէս կազմու պատրաստ սպասում էի հինգշաբթի առաւօտին՝ ճանրահ ընկնելու:

Իայց ժամերը դանդաղ են սահում, երբ մարդ անհամբեր սպասում է որոշեալ բոլոր հասնելուն: Երեքշաբթի իրիկւան Պետրոսը Յնովրի հրաւրի համաձայն կրկին մեզ այցելեց: Թէից յետո մի բանի

բարձր ուսում ստացած ինտէլիգենտներ յոյնպէս հաւաքւեցին մեր դահլիճում և բաւական զւարթ ժամեր անցկացնելուց յետո, Յնովրն ասաց,

— Պարոններ, ես ձեզ հրաւիրեցի ձեզնից մի կարեւոր հարցի առթիւ խորհուրդներ խնդրելու. ներեցէք, որ զւարճութիւններից յետո, ձեզ պարտաւորեցնում եմ քիչ էլ միտք յոգնեցնելու: Չատ անգամ ասել եմ ձեզ, որ ես մտադիր եմ մի գիտնական թերթ հրատարակելու, որի մէջ գլխաւոր տեղ բռնելու են գիւղատնտեսական հարցերը: Նպատակս ձեր առաջ պարզելով, ցանկանում եմ, որ ինձ խորհուրդ տաք, թէ ինչ ընթացք տամ այդ ապագայ ուսումնական հանդիսին: Նախ ցանկալի էր իմանալ ձեր կարծիքը, գործի յաջողութեան համար ճշմարիտ և նպաստաւոր, արդեօք հանդէսը գոյու գիտնական բաժիններով խմբադրել, թէ գրական - գեղարւեստական մասն էլ ունենալ:

— Այդ հարցը դնելով աւելորդ է, ասացի, դէմքս սեղմելով, քանի որ արդէն վաղ վճռել ես սոսկ գիտական գործերով զբաղւել:

Խօսքս չվերջացրած Պետրոսը ընդհատեց ինձ և ասաց.

— Յայտնի բան է, եթէ լոկ գիտնական լինի հանդէսը, շատ օգտակար կլինի, բայց չի կարող տարածւել մեր մէջ: Մեր ժողովուրդը դեռ այն աստիճանի զարգացման չէ հասել, որ կարողանալ գոյու գիտական հանդէսի կարիքն զգալ և նրան բաւարար բաժանորդ տալ: Թերթը պիտի հասարակութեան համար հրատարակւի, մի բանիսները կարող են օ-

տար լեզուներով այդ ճիւղերին վեարբերեալ հանդէսներ ձեռք բերել, յագեցնել իրենց պահանջները, նրանք կարիք անդամ չեն զգալ հայ լեզուով հրատարակելիք գործի: Ժողովրդին գիտութեան հետ ծանօթացնելու համար հարկաւոր է գեռես այդ տրւածները համեմել գեղարւեստական գործերով:

— Անհրաժեշտութիւն է, գոռացին ամէն կողմից և գրեթէ բոլորը ձայնակցեցին Պետրոսին: Ես մնացի մանակ: Թէև մէջ ընդ մի քանի խօսքեր զլորեցի, պնդեցի, որ հանդէսը գիտական սահմանից պէտք չէ դուրս հանել, բայց ոչ ոք ուշք չդարձրեց իմ նկատողութեան վրա, և ես էլ զգացի սխալս: Երբ ննովքն էլ հակեց այդ կողմը և ես ընթռնեցի, որ իմ ասածը առաջ տանելն անհնար է, ասացի,

— Ես խո գրական բաժին ունենալու դէմ չեմ, բայց իմ ցանկութիւնս այն է, որ գիտական բաժինները տիրեն հանդիսին և նրա բուն նպատակը մեր ժողովրդի մէջ գիտութիւն տարածելը լինի: Բայց երբէք վնաս չի լինի, եթէ գեղարւեստական ընտիր երկեր և թարգմանութիւններն էլ ունենան իրենց բաժինը...

— Ուրեմն, ասաց վճռապէս Ննովքը, հանդէսը կունենայ գիտական, գրական և հասարակական բաժիններ: Էլի ես պատուով դուրս եկայ....

— Ես համոզւած եմ, ասացի, որ մեր բոլոր ինտելիգենտները առանց բացառութեան, բոլոր ազատ մտածող հայ տարրը, ժողովրդի շահերի պաշտպանողները պիտի աջակցեն այս գործին, որը մի վերանորոգիչ գեր պիտի կատարէ մեր մէջ:

— Ասացէք, խնդրում եմ, ասաց Ննովքը հարցն Պետրոսին ուղղելով, որքան մշտա՛յն բաժանորդի յոյս կարող ենք ունենալ: Դուք խմբադրատնիւում շատ էջ ծառայել: ձեզ ծանօթ է այս գործը և ձեր կարծիքը գերակշիռ է ինձ համար:

— Երեք հարիւրից ոչ ավել, ասաց ուսերը քաշելով և ճակատը կնճռոտելով:

— Ի՜նչ էք ասում, ասացի քմծիծաղով, ինչպէս կարելի է: Միայն Թիֆլիսը հազար բաժանորդ կտայ: Հասկա զաւառները:

— Դատարկ յոյսեր են, ևրեակալութիւններ... Եթէ առաջին տարիները երեք հարիւր բաժանորդ էլ ունենայ, պէտք է մեծ յաջողութիւն համարել: Այդ ուսանողութիւնից գիպումներով վերադարձած և շող դիմակների կպած երիտասարդութեան վրա շատ մի վստահիք: Նրանք ճրճուան ֆրագներ շատ լաւ են կ'կշռւմ, իսկ երբ հարցը խօսքից գործի է անցնում, խըռում են իրենց առօրեայ որջերը, հաստ հաստ վարադոյրներով ծածկում դռներն ու լուսամուտները:

— Է՜հ, պարոն Պետրոս, դուք էլ ամէն բանի վատ կողմն էք միայն տեսնում, այդքան յոռետեսութիւնը լաւ բան չէ: Մի բանի այլանդադութիւններ մատի փաթաթան շինել և ամէնին միևնոյն գազով չեն շափել:

— Ափսոս, որ դուք այնքան լաւատես էք, որ կեանքի ներքին ապականւած աստաղը չէք էլ մտածում ուսումնասիրել:

— Ինչպէս չէ, ես այդպիսիներից վաղ եմ

ձեռք բաշել, բայց ախար ընտիր ինտելիգենցիան, մեր անձնւեր երիտասարդներին չի կարելի ուրանալ: Ամէն կողմ, ամէն քայլափոխի նրանց գործերը նկատելի և խրախուսիչ է:

— Խօսքեր, լուկ բաներ և աչքի թող փչել... Մտէք, մտէք կեանքի մէջ, բազմեցէք խմբազրատան թիկնաթողին և կտեսնէք... Ամէն պոստի հազար բանաստեղծութիւն կստանաք, երկու հարիւր խորհրդակցութիւն և հրահանգ, հարիւր ըննադատութիւն, յիսուն հեղինակութիւն, երկու-երեք թարգմանութիւն, գուցէ և մի մի բաժանորդագրութիւն, այն էլ ապառիկ: Մեր ինտելիգենտները զրչի գոհողութեան պատրաստ են, իսկ քսակի սև փողին էլ մի դիպչէք: Այս էլ քիմիա չէ, որ ես չհասկանամ, պարոն Գամաղդաղեանց:

— Էհ, պարոն Պետրոս, ասացի, յափշտակւում էք: Մեր հանդէսը խո պառաւած նախապաշարեալների օրգան չի դառնալու, ոչ էլ չոր ու ցամաք, անկապ, աննպատակ և հակասող յօդաւանդների, առաջնորդողների և թղթակցութիւնների հաւաքածո: Մենք պիտի տանք գիտութեան այն ուղին ու ծուծը, ինչով որ մեր երիտասարդութիւնը սնւում է, որը նրանց սիրտը բարախեցնում ու տրոփեցնում է: Այնտեղ պիտի շօշափւին այն հարցերը, որոնցով կենդանանում է, ոգևորում է ուսումնաւարաւ ուսանողութիւնը: Մեր օրգանը այնպիսի յեղափոխութիւն է առաջացնելու հայ կեանքի մէջ, որ ոչ թէ նրանից երես են շուռ տալու, այլ անհամբեր ոգևորութեամբ յափշտակելու, խլելու են նրա համարները, քանի որ

նա կեանքի, տպրուստի, դադափարի և իրականութեան առաջնորդ է հանդիսանալու:

— Տաք - տաք բաներ, որոնցից ոչ ճաշ կեփւի, ոչ էլ տապալած: Մեր կեանքը ամէն տեսակ դադափարական ոգի խեղդում է, մորթում - թողնում: Մեր տղերքը մեծ քաղաքների կրեստների շրջանում, փարթամ - շուշլ կեանքից փարակւում, ուսանողական գրասեղանը թողնելուց յետո, պահանջների - մոլութիւնների հեղեղներում խեղդւում, ընդհանուր հոսանքի հետ դնում, ծովն են թափւում: Մի քանի տարի անցնի, Թիֆլիսում մի չաղ պաշտօնի կպիր, պ. Մարկոս, բեզ էլ կտեսնենք... ասաց Պետրոսը հեղինակով:

Այլևս դայրոյթս չկարողանալով դապել, բարձրացայ տեղիցս, մտքումս հայհոյեցի և շրջանը, և ննայքին, դուրս եկայ դահլիճից ասելով.

— Դուք քաղաքավարութիւնից տարբարեալ հասկացողութիւն անդամ չունիք, խօսելու ձեռն անդամ չգիտէք և ամէն մի բանով խաթում էք ձեր խօսակցին: Ի՞նչ, մթթէ ինձ նախատելու համար էք ժողովւել, ասացի, դուք պինդ խփելով մտայ պատշգամբը և բորբոքած, արագ քայլերով իջա պարտէզ:

Ո՛չ ննայքի խնդիրը, ոչ բեռի Մարդարի թախանձանքը և ոչ էլ Պետրոսի ներողութիւնը չուղեցի լսել: Լաւ էր, որ նրանք պատճառ եղան: Ես արդէն յոյս չունէի, որ այդ լրագիրը առաջ դնա, քանի որ մեր մէջ Պետրոսի նման գաւազիտունները գաւառներում տնից տուն են անցնում, պան-

դով ու դայֆախանայ այցելում և ամէն տեղ մեծ մեծ քարեր են դնում երիտասարդութեան գործունէութեան առաջ, մեր բոլոր քայլերը կաշկանդում, խոչնդոտ են դառնում ամէն մի սուրբ գործի:

Ինչիս է պէտք հայ զբաղան - զիտական հանդէսը. ես վստահ եմ, որ զիսէրտացիաս պատկանելուն հասնելու պէս, ինձ հրաւէր են կարգադրու ամէն կողմից: Մայրաքաղաքում պրօֆէսորի պօրտֆէյլը թողնել և գալ այս զուհիկ, յամառութեամբ նախապաշարումների հետ կապաւածներին բան հասկացնելու տաժանելի գործին կաշել: Եւ ո՞վ է գնահատելու, եթէ ինձ նման մի զիտական, թողնի այնպիսի շահաւէտ կարիէրը և գայ մտնի մի այսպիսի չարքաշ լծի տակ:

Յայտնի բան է, յիմար չէի, որ հրապարակապէս այս մտքերս արտայայտէի և գանազան ածականների արժանանայի: Ես նրանց մինչև վերջը պնդում էի, որ նրանք իրաւունք չունէին խորհելու, թէ ես որնէ ժամանակ կարող էի անձնապաշտ դառնալ, թողնել ընդհանրական, հասարակական գործերը և սուղել իմ ներքին կեանքով, շոտյութեամբ և զեղխութեամբ ապականել:

Երբ ինձ չկարողացան ստիպել, ետ տանել իրենց ժողովը, նրանք էլ ցրեցան: Ես քաշեցի առանձնարանս և կրկին աչքից անցկացրի զիսէրտացիաս: Քանի անգամ կարդում էի, այնքան հրապուրում և համոզում էի, որ անպատճառ տանելու էի մրցանակ, ստանալու էի դոկտորի աստիճան և որ ամենազխաւորն է — պրօֆէսորի պօրտֆէյլը: Իսկ

զրանից յետո մայրաքաղաքի կեանքի հրապուրը, շրջանները և վայելքը երեւակայութեանս մէջ ամենախիստ գոյներով նկարում, ինձ հրապուրում, շշմեցնում էր: Ուրախութիւնիցս թռչկոտում էի, ինձ ամպերի մէջ էի զգում:

Չորերշաբթին էլ մթնեց: Գիշեր է և ես առանձնասենեակումս եմ: Ենովըր մի քիչ սառն է շարժում, քիթը կախել է, որ ես նրա հօր բարեկամին՝ Պետրոսին վիրաւորեցի: Այսինքն ես չկպա, այլ նա ինձ վիրաւորեց և ես այնքան քաջութիւն ունեցայ, որ նրան սանձեցի, չթողի խնկթ ու խելար դիւին տալու: Մեր բոլոր թերուսները այդպէս են: Ով որ Մեսրոբի տառերը ճանաչելու դժբաղդութիւնն ունի և երկու բառ իրար մօտ շարելու շնորհ, նա այնքան անձնավստահ, աւելի ճիշտ ասած, այնքան յանդուգն է, որ արհամարհանքով է մօտենում զիտութեան և հրա տաճարներում աշակերտողներին: Պէտք էր նրան չափը ճանաչեցնել: Վնաս չունի, վաղը կհաշուենք Ենովրի հետ: Երբ նրան հասկացնում այդ տիրացուի գէպի մեղ բռնած արհամարական շարժումները, վստահ եմ, որ ինձ հետ համեմարաշխ ընթացք պիտի բռնէ ընկերս այդ երեւակայող ինքնուսի գէմ: Ա՛խ այս հոտած տիրացուները:

Արդէն ձիերը պատրաստ են: Առաւօտ վաղ ճանապարհորդելու ենք դէպի եայլաները: Յնծութիւնից սիրտս տրոփում է և բունը իսպառ փախել է աչքերիցս: Պիտի գնանք և հինգ — տասը ժամից հասնենք այն վայրերը, որտեղ հայ գեղջիկունին իւր սովալլուկ մանուկներին մահւան ճիրաններից փրկե-

լու համար, մըցումը է մտել իւր հարստահարիչների հետ և կեղեքում է իր աշխատաւոր եղին: Այն եղին, որը վարում է ռանչպարի հանդը, կրում է նրա բեռները, լծում է նրա սայլերին, քաշում է նրա կամը, սահնակը, ստիպել է կ'իջելու, պարտաւորեցրել է արիւնից էլ մաս տալու: Ա՛խ, երանի թէ մի քանի ժամ առաջ տեսնէի այդ կաթը, մի քննէի զրա բազաղութիւնը:

Անպիտան Պետրոսը մեզ ընկերակցելու խոստման դէմ դրժել է: Չանտ հարկաւոր է, կարծէս պիտի գար և քիմիական փորձեր կատարէր: Բայց և այնպէս կարող էր պէտք գալ: Այս ժողովուրդը շատ յամառ է, նրա լեզուից այդպիսի տէրացունները միայն կարող են հասկանալ: Ե՛հ, Նեոլթի էլ բանը, կարծես թէ հանդէսի մասին անհրաժեշտ էր այդ թերութեան խորհուրդը: Ի՛նչ վնաս կլինէր, եթէ նրանց չյայտնէր իւր նպատակը: Ի՛նչ կորուստ կունենար, եթէ այս ճանապարհորդութիւնից յետո հրաւիրէր նրանց խորհրդի:

Ես էլ, ասենք, շատ անտակտ վարուցի: Ի՛նչ հարկ կար կուելու: Մի ուրիշ պատճառ կարող էի ճարել և իսպառ հրաժարւել այդ հանգէսի հրատարակման մտքից: Կեանքումս այսպիսի քաջութիւն չէի ունեցել և ոչ ոքի դէմ պատիւս պաշտպանելու համար այսպէս արիաբար չէի դուրս եկել: Ինքս էլ զարմանում եմ, թէ ինչպէս պատահեց: Որ ասում են, թէ յաջողութիւնը մարդու քաջացումն է, ճշմարիտ է: Դիւտս, այս աննման գիւտս ինձ կատարելապէս արիացրել է և ես ինքս իմ աչքում արդէն ան-

չափ բարձրացել եմ: Եղածն անցել է և ես երբէք չեմ ստորանալ և ետ դառնալ խօսքից:

Դեռ արշալոյսը չէր բացւել, եկան մեզ ձայն տւին: Գիշերը երկար ժամանակ անքուն մտորել էի դիւտովս և ուշ քուն մտել, այնպէս որ դժւար բացւեցին աչքերս: Հագնւեցինք, ձիաւորեցինք, ճանապարհ ընկանք: Արեւդալին արդէն Կարմիր - Դուլի ձորն անցել էինք, անմռունչ շարունակում մեր ճանապարհը դաշտի միջով: Խաղաղ էր եղանակը, վարդաւարմիր դոյնով ծախում էին հեռւում լեռներն ու սարալանջերը և դալարների միջով մեր երիվաքները սրաղքնթաց սլանում էին: Թէև Յունիսի վերջերքն էր, բայց այս սարահարթում այնքան ցուրտ է լինում նոյն իսկ ամառն անգամ, որ ձմռան վերաբերունքս հագնւել և կոճկել էինք՝ պաղից զգուշանալով:

Երբ արեւգահան առաջին ճառագայթներն ընկան լեռների գագաթին, ձիերը խրխնջացին, ոսկեփայլ ճաճանչները ցրւեցին ու տարածւեցին հորիզոնի շուրջը, ընկերս ասաց.

— Մարկոս, մենք շատ սխալւեցինք, որ համազգեստով և աստղանիշ գտակներով ճանապարհ ընկանք: Թէև մի կողմից լաւ է պաշտօնական զգեստը, մեզ պատիւ կտան և վտանգից ապահոված ենք, բայց մեզ հետ մտերմաբար չեն վարւիլ: Գեղջկուհին այնքան սև ու մուշլ օրեր է տեսել, այնպիսի դահիճների տանջանքներին է մատնւել, որ շատ զգոյշ և ծայրահեղ գաղտնապահ է դարձել, կասկածելով նոյն իսկ իւր հարազատների վրա:

— Բան չունես, ասացի Ննովրին, ով գլուխ ունի նրանց հետ իրենց առտնին և ներքին գործերի մասին խօսքի մտնելու։ Սրանց հետ եթէ մտերմաբար խօսեն, կբարձրանան մարդու զլխին կնստեն։

— Դու էլ իրաւունք ունիս, կակազեց լնկերս, և առանց երեսիս նայելու առաջ անցաւ։ Ուշքս միտքըս ամբողջապէս կենտրոնացած էր զիւտովս և ես անվերջ խորհում էի դիսկրտացիաս լրացնել կարեւոր քննութիւններով, բաղմակողմանի բացատրութիւններով։ Հինգ ժամ յետո հասանք Ղազանչի, որտեղ ձուակեղով, սերով և մածնով փորերս կշտացրինք, թէյերս լամեցինք, ժամը չորսին ճանապարհը շարունակելով զիշերից էլ մի ժամ անցած հասանք Նայլա։ Դեռ վրաններին և քոխերին հասնելու կէս ժամ ճանապարհ ունէինք, երբ սկսեցին պահապան շները ամենակատաղի ձայնով հաչել։ Մինչև Նայլա հասնելը, արդէն ամենախոր քնով խորթացող պահապաններն ու հովիւները, պառաւներն ու հարսաղջիկները ոտքի էին բարձրացել, պատրաստել էին որևէ յարձակման դիմադրելու։ Կարծես մենք աւազակներ լինէինք։ Այնքան կատաղի էին հաչում գամիւռները, որ մեզ դիմաւորող պահապանների ձայնը, ասածները չէինք կարողանում լսել, հասկանալ։ Երբ բոլորովին իրար մօտեցանք և մի առաջնորդը նրանց հաղորդեց մեր մասին, անմիջապէս ամբարանոց լուր հասցրին նրանց հանգստացնելու համար։ Մենք էլ նրանց օգնութեամբ, դամփոնների ժանիքներից ապահով կարողացանք հասնել բնակարանները և մի սև վրան մեզ առաջնորդեցին հանգստանալու։ Այդտեղ մի ձը-

ձում նստող չորացած պառաւ, իւր փայլուն աքերով, ցից քթով ու կզակով, առանց տեղից շարժւելու մեզ թեթեւ գլուխ տւեց ու ասաց.

— Հրամայէք, հրամայէք, դուք իմ աչքիս վրա, դուք իմ զլխիս վրա, բարձով, ձեր գալուստը հազար բարձով...

Իսկոյն նորատի երկու կին, որոնց գլուխները և դնչները կապած էին գունաւոր թաշկինակներով, ներս մտան, սէրգի և վրան էլ մինդար փռեցին ու մեզ առաջարկեցին դրանց վրա ծալապատիկ նստել և կարպետի բարձերին յենել։ Աղօտ լոյսով կիսով չափ լուսաւորւած էր վրանը ձիթի ճրագով, այնպէս որ հաղիւ կարողանում էինք իրար դէմք նկատել։ Աղտը, ծուխը, ձենձն ու իւզը իրար էին խառնել այն աստիճանի, որ անվարժ աչքի ու քթի զգանք էր պատճառում ամէն մի առարկա։ Նորածին հորթը, ուլիկն ու գառնուկը, բալուկի մէջ փաթաթւած մանկիկների հետ մրափում էին վրանի մի անկիւնում, միւսնոյն թաղիքի վրա։ Մի ուրիշ անկիւնում պտուկներն ու քուղաները, պանրի տկերն ու մածնի պարկերը շարան շարան իրար վրա էին դարսւած, փայտի, գաղի մանրուքի և աթարի հետ։ Աւելի հեռուն մի չափահաս կին երեխաներին կողքերին բնացրած լանոցի էր հարում և անդադար կարագը դուրս հանում լցնում առաջը զլւած բաղիան։ Անդադար հոտաղները, մշակները ներս ու դուրս էին գնում գալիս և մի ալեորի կարգադրութիւնները կատարում։ Յզը թէև ցուրտ, բայց չոր էր և կազդուրիչ, ապա թէ ոչ տարափոխիկ հիւանդութիւնները իրենց բունը

չէին հեռացնել այս թշուառների որջերից:

Դեռ չէինք հանգստացել, սեղան դրին, սուստ սեր, մածուն, կարագ և պանիր մատակարարեցին: Սաջի վրա եփւած լոշ հացը քիչ սև էր և խմոր, բայց սառնի գլխին այդպիսի մանրամասնութիւնների մէջ չէր կարելի մտնել: Հրճանքով ուշքս կենտրոնացրի պանրի կոտրած պնակի վրա, փնտռածս էր: Ամէնից առաջ նրա համին նայեցի: Թէև թարմ էր, շատ քիչ աղած, բայց արդէն խեղդում էր: Նրկում էր, որ վրանի հրամանակալ ջաղին եղների գլխաւոր կեղերին էր և նրանց ստինքը ցամբեցնել տողը: Պանիրը մի տեսակ հոտ ունէր, որից կարելի էր նշմարել, թէ դա կովի կաթից չէր կարող մակարդւած լինել: Հրճանքս անշափ էր, բայց ինքզինքս երբէք չպետք էի մատնել: Լուցի և չթողի, որ ննովքը զգացումներս նկատէ:

Հետեւեալ առաւօտ շատ վաղ վեր կացա: Ժրագլուխ հաբները մթնէմութ նախիրը կթել ճանապարհ էին դրել, ոչխարի մեծ մասը կթել, պրծել էին: Առանց ուշք դարձնելու շների յարձակումներին ամէն կողմ դնացի, բայց ոչ եզի, ոչ էլ կովի չպատահեցի: Կաթնաշափը և գլանապիկը ձեռքիս կշռեցի ոչխարի կաթը, գնեցի համը, հարցարնեցի և չափչփեցի ամէն մի ոչխարի տւած կաթի քանակը, բերի լուծեցի բացատրութիւնները, որպէսզի ննովքին համոզեմ, թէ զբաղւած եմ միմիայն ոչխարի կաթի ուսումնասիրութեամբ: Որ վրանը, որ քոխը որ մտա, նշատեցի որ զբաղւած էին ոչխարի կաթից պանիր կտրելով, կամ խնոցի էին հարում:

Ննովքն էլ շքի ուէս պոչիս կտէից ման էր գալիս, այնպէս որ հարց արնելու միջոց չէի գտնում: Երբ յոգնածութիւն կեղծելով եկա մեր վրանը, տարածեցի, ննովքն ասաց. —

— Դու ճանապարհորդութեան մէջ տխուր ընկեր ես, ինչ ես խորասուզել: Ես չեմ ուզում փակել այստեղ, եկ գնանք լճի ափ, ձկնորսներին սէյր անենք, ձուկ որսանք:

Անհանգստութիւնս պատրուակելով նրան ճանապարհ գցեցի: Երբ առանձին մնացի, իսկոյն առթից օգտուցի և հիւրընկալ պառաւից հարցրի.

— Նանի, ձեր եզներին որտեղ են արածեցնում, ինչի հովիւները նախիրները բերին, իսկ եզներին չմօտեցրին:

— Ադա՛ն, ասաց քաթառը ոլորելով, եզները հանդում գութան են վարում, հերզ են աւնում:

— Միթէ եզները հայլա չէիք բերել:

— Բերինք հինգ տասն օր դինչացրինք, բայց գութանի ժամանակն էր, մի ամիս կլինի, որ տարան լծեցին: Ախար գիւղացու ապրուստը գութանն է, որ չհերզենք, քաղցած կկոտորենք:

Ջգացի, որ երկչոտ պառաւը վախեցաւ հարցից և նա աշխատեց ինձից թաղցնել եզներին: Իրիկունը թարմ եզի պանիր էի կերել, ինչպէս կարող էի հաւատալ, թէ եզները մի ամիս առաջ տարել էին գութան վարելու: Եթէ նորանոր հարցեր տայի, պառաւը խալառ ինձ մոլորեցնելու էր, իսկ ես չպիտի կարողանայի կարեւոր տեղեկութիւններ

ձեռք բերել: Երբ մտածում էի բռնելիք ընթացքիս մասին, քաղթառը աչքերը չփշփացնելով և դեմքի կաշին ծրմուելով, իբրև ծիծաղ ձևացնելով, վախ՝ վխելով հարցրեց.

— Ազն, դուք դեղատուր (բժիշկ) էք, թէ ինչինէր... Ես ասում եմ դեղատուր էք, իսկ մեր մարդը պնդում է, թէ ինչինէր էք:

— Ոչ էն ենք, ոչ էլ մէկէլը, ասացի պառաւին, մենք կաթնատնտեսութիւն ենք սովորում, որ պանիր կտրենք, կարագ շինենք, կով պահենք...

— Վայ, հողը գլխիս...: Ազն ինչի էք մեր վրա ծիծաղում: Էդ ինչ բան է, որ դրա համար Մոսկով երթաք, է՛քան խարջ ու ծախս անէք...

— Հաւատա՛, նանի, մենք էլ ձեզ պէս ախոռ ենք մաքրում, կով ենք կթում, կարագ ենք շինում...

— 2է, ազն, չէ, կատակ մի անէք: Ես դիտեմ, դուք դեղատուր էք: Ընցած տարի եկան մեր գեղը, ասին ցաւ է, հարիւր կով և եզ վառեցին: Ա՛խ, իմ քեւալաշն ու զաշխէն էլ խլեցին ձեռքիցս և գլորեցին...: Եստեւած գիտէ, այդ կովերս ժմին մի մի բուղտ կաթ էին տալիս: Թէ դուք էլ եկել էք հիւանդութիւններին մտիկ անելու, աղիդ արեդ վկա, եայլայում մի հիւանդ անասուն չկա:

— 2է, նանի, չէ: Դու մի վախենալ: Մենք ոչ բժիշկ ենք, ոչ էլ այդ գործով ենք եկել: Բայց ոչ մի վստահութիւն չկարողացա ներշնչել պառաւին: Մտորմունքը ինձ պատեց նորից: Ես ինչպէս համոզելի պառաւին, որ մենք այդպիսի գործով չէինք

եկել: Յոյսս կորցրել, տխրութիւնը ինձ նորից պատեց, ըմբռնեցի, որ դրանք մեղանից շատ խիստ են վախենում և հնար չալիսի գտնելի նպատակիս հասնելու:

Իրիկնադէմին նորից բերին ուխարը, կովերը կթեցին, տարին, բայց ոչ մի եզ չկարողացա տեսնել: Մօտեցա նախիրին, լաւ գննեցի, չկար ու չկար: Ենովքն էլ ուշ վերադարձաւ: Մտածմունքից անձխ մըսն էի ուռում: Ուզեցի սիրտս բանալ ընկերոջս, բայց զգուշացա, եթէ դադտնիրս խմանար, անպատճառ կարող էր շտապել և գիւտը ձեռքիցս խլել: Լաւ կարմրախայտ ու գեղարքունի էր բերել, խաշեցինք, ընթրեցինք և ընկանք, բնեցանք:

Երկրորդ առաւօտ արշալոյսին վեր կացա, հագնեցա և դադտակողի դուրս եկա վրանից: Հարսները նախիրն էին կթում: Ուզեցի անմոռն նրանց մօտենալ, շները քիչ մնաց ինձ բզկտէին: Հաղիւ դադանների ժանիքներից ազատեւած մօտեցա մի քանի կթանների, բայց արդէն ամէն կողմ զգացել էին իմ դուրս գալս և զգուշութեամբ միջոցներ ձեռք առել: Ոչ մի կողմ մի հատ եզ չտեսա: Գործիս անյաջողութիւնը ճաքեցնում էր սիրտս: Լճակի ափերում բազեր շատ էր տեսել Ենովք: Նա հրացանները վերցրեց և մեր առաջնորդի, ծառայի հետ գնացին որսի, ինձ նորից մենակ թողնելով: Ինչ միջոցի դիմեցի, պառաւից մի խօսք անգամ չկարողացա դուրս քաշել: Իսկ մնացեալ կանայք ինձ հետ չէին էլ խօսում:

— Ա՛յ, նանի, ասացի վերջապէս վրդովեւած,

ասում ես եղները տարել են հանդը բալթան վարելու, բայց այդ եղի պանիրը որտեղից մակըղեցիր:

— Վնի, հողը գլխիս, ասաց նորից բալթա-
նը, եղից էլ կաթ էլինի, որ պանիր կտրեմ: Մեզ
ինչի ես ծաղրում, ադա ջան...: Ձիւնի եկել էք եղ-
ների վրա նոյ խարջ, նոր հար'լ դնելու...:

— Ախոր բալթա, ասացի նորա շարժումները
տնադելով, ինձանից ինչի ես թաղցնում. ես ամէն
բան գիտեմ: Մի վախենալ, ինձնից ձեզ վնաս չի
հասնել, ասա, որտեղ էք կթում եղներին:

— Ողորմած Աստած, ասաց պառաւ թեերը
երկինք բարձրացնելով, էս ինչ բան են ասում: Ադա
ջան, ինձ խեղարի տեղ ես դրել: Եղն էլ կկթւի:

— Է՛յ քութան, ջաղո՛ւ, ինձ մի յիմարացնիլ:
Ասա, որտեղ էք կթում եղներին և ինչպէս: Մի ա-
ման ինձ եղի կաթ տուր, տեսնեմ ինչ համ ունի,
ինչ գոյն ունի. մի ցոյց տուր տեսնեմ, ինչպէս էք
կթում, քեզ բան մանէթ տամ, երեսուն մանէթ
կտամ, ասացի ու ոսկիները բոլով առաջարկեցի պա-
ռաւին:

Քաւթուր միմոսաբար ծիծաղեց ու երկինք
աշեց:

— Ադա, Աստուած գիտէ, այդպիսի բան չը
կա:

— Հոսպա այն ինչ թաթա պանիր էր, որ
մեզ ուտեցիր: Յոյց տուր տեսնեմ, թէ ինչ կաթից
ես պատրաստել:

— Կովի պանիր է ադա, ոտքերիդ մատանդ,
գնանք տաշտում կաթը փռած եմ, տես, քննէ: Քիչ

յետո նորից պիտի մակըղեմ, քեզ ցոյց կտամ ամէն
բան: Ե՛կ, միասին գնանք և տես կովերին է՛է...

Համաձայնեցի, գնացինք գետնափոր մառա-
նը, որտեղ տաշտերի մէջ մեծ բանակութեամբ կաթ
էր լցրած: Իսկոյն դործի կալա, լցրի ապկ գլանա-
կը և աստիճանաշափը մէջը ցած թողի: Քաշը կովի
կաթից ծանր էր, ջրայինը շատ, իւղայինը քիչ:
Կաթը քիչ թթւած էր համ տալիս, աւելի կապուտ-
կած և ինչ որ անսովոր հոտ ունէր: Գրեթէ բոլոր
տաշտերի կաթը կշռեցի, մէկը միւսից տարբեր աս-
տիճան էր ցոյց տալիս, այնպէս որ շարեցա:
Այսպիսի օձ պարածող ջաղուններից միթէ հնարաւոր
է բան հասկանալ: Այս կաթը հին է, ասում է, այս
երեկանն է, այս մէկէլ օրւանն է, և անվերջ հէքի-
աթներ: Զգուշութեամբ աստիճանները նշանակեցի
յիշատակարանումս, համը հոտը արձանագրեցի և
նստա խոշորացոյցի տակ գնեկու կաթիները: Տար-
բեր, տարբեր տեսարաններ, անհասարկ է բան հաս-
կանալ և եզրակացութեան հասնել:

Միևնոյն տաշտի կաթիներն անգամ իրարից
տարբերում էին, ուր մնաց միւսները: Բաղադրու-
թիւնը կովի կաթին մօտ էր, բայց ինչ նշանակու-
թիւն ունի, իշու, ձիու, այծի, խոզի կաթերն էլ
այդբան իրար նման են: Միայն ակնայայտ էր, որ
արիւնային մասը սովորականից շատ էր և մեծ քա-
նակութեամբ ջուր էր բովանդակում: Իւզ գրեթէ չու-
նէր: Ուզեցի լուծել բաղադրութիւնները, իսկոյն
փտորեց, պանիր դարձաւ: Պառաւ պղնձի տակ կրակ
վառեց, կաթը սկսեց տաքանալ և մակաղեղ աղած

ստամոքսի մանրուքով: Իրար ետեից շէքնիով քաշում էր դուրս սլանիքը, մանածի նման կաթում, կաթ կաթ գցում խոնչի վրա քամեկու:

Պանիրը եղի էր. բայց ինչ օգուտ, որ կթան եղներին չկարողացա տեսնել: Պառաւի ստելը ակներե էր, կովի կաթը երբէք այդպէս չոր ու ցամաք պանիր չէր կարող արտադրել: Տեսարանները լաւ գննեցի, տխուր քաշեցի վրանը, խորասուզած այն մտքով, թէ ինչ միջոցով հասնէի նպատակիս: Ո՛չ երկիւղը, ո՛չ խնդիրքն ու փաղաքշանքը, ո՛չ էլ կաշառը չնպատեցին: Ընդհանառակը բաւթառը նորանոր հնարներով աշխատեց ինձ յիմարացնել և հաւատացնել, թէ նա միայն կովի կաթից պատրաստեց այդ խեղդանը: Որոշեցի այնպէս ձեռնել, իբր թէ հաւատացի և ծրագիրս պատրաստեցի:

Ննովքը բաղերի և զեղարքունիների որսերով բեռնաւորւած եկաւ և ահագին գործ բացեց եայլի հարսների համար: Սկսեցին փետրել, մարել և ընթրիք պատրաստել: Բոլորը սեղանի պատրաստութեամբ էին զբաղւած, իսկ ես... Նզան պանիրով: Այս հարցը մեխ էր դարձել և դամեւ ուղեղիս մէջ, քունս էր կտրել:

Արշալոյսից մի երկու ժամ վաղ զարթեցա և սողալով կամաց դուրս եկա վրանից: Նկատեցի, որ դեռ շատ վաղ է, բոլորը քնած են և հարսներից մէկը երեխային ծիծ էր տալիս: Մի որեւէ պատրասկ բռնեցի և կրկին ներս մտա պառկեցի: Յայտնի բան է քունս փախել էր, մանաւանդ նախնիքայ օրը մենակութիւնից ձանձրացած մի երկու ժամ քնել էի:

Մի կէս ժամ շանցած պառաւը կամաց մօտեցաւ հարսներին, ոտքով հրեց, հրմշկեց և զարթեցնելով ասաց.

— Վեր ելէք, կանգնեցէք. նախիրը բերին:

Իսկոյն հագնեցա ես էլ և երբ նրանք դիմեցին աղւները, ես էլ հետեցի. Յանկարծ ետեիցս մի զոյգ դամբու հասան, սրունքներիցս կծեցին և ինձ գլորեցին: Բարեբախտաբար ռեօլերս ձեռքս էր, ճիգ արի և մի երկու հարածով կրակ պարպեցի: Գամբուները թէև բիշ հեռացան, բայց խկոյն էի վրա տւին և ինձ ատամների տակ գլորեցին: Ցաւից և երկիւղից ուշքս անցել էր...: Սթափուցի վրանում, տեսայ որ Ննովքը վերքերս է կապում: Ժանիքները բաւական խորն էին թափանցել մսիս մէջ և սաստիկ ցաւում էին վերքերս: Ննովքը լնէ՝ անպատճառ պէտք է շտապել, բժշկի օգնութեան կարիք կա: Գուցէ հարկ լինի Օդեսա գնալու, կատաղած շան խայթւածքի դէմ պատուաստելու:

Համակերպեցի: Տարաբաղտաբար առանց մի կթան եղի երես տեսնելու ետ դարձա, բաւականաւորով ձեռք բերածս տեղեկութիւններով: Շտապ շտապ զրեցի դիտերտացիաս, այսինքն պակասորդները լրացրի: Քիչ ու միշ սխալ կարող է պատահել, բայց ինչ կարելի է անել, բաղդս չրեցեց, մանաւանդ որ մահկանացուն միշտ սխալական է: Ամէն մի զիտնական գործ մօտաւորապէս մօտ է ճշմարտութեան, կատարեալ ճշմարտութիւն գոյութիւն չունի արարածների աշխարհում: Գործս պոստին յանձնեցի և ապապրեցի, որ պրօֆէսորներին հասցէին

տրւի, իսկ նկարագրութիւնս խմբագրութեան, որ
ամբողջ աշխարհ չաւ անեմ գիւտս:

Միթէ կարելի է կասկածել, որ ես մի այս-
պիսի աննման գիւտով, այսպիսի զգրդեցնող նորու-
թիւնով չպիտի արժանանամ դոկտորի, մագիստրի
աստիճանի և չպիտի ստանամ կաթնասնտեսութեան
պրոֆէսորի պրոֆէսոր...: Երաբաժ աշխարհ թող
խմանա, թէ ինչքան հանճարեղ է հայ գեղջկունին, որ
եզլին կթելու է ընտելացնում և մանաւանդ իմ հռչա-
կը, որ ես խաւարից լոյս աշխարհ հանեցի այս ա-
հաւոր գիւտը: Չուտով ձեզ կուղարկեմ իմ դոկտորի,
մագիստրոսի և պրոֆէսորի վկայականներն պատ-
ճէնը, որպէս գտիչ:

Եզի Պանիրի:

Նոյեմբեր 1902 թ.

Թաւրիզ.

Բ

Չ Է Ք - Օ Հ Ա Ն

Չ Է Թ - Օ Հ Ա Ն

ԱՐԳԱՆԹ

Սրանից քառասուն - յիսուն տարի առաջ, երբ
ղեւ սուղերը հաստատուած չէր, Նարսիս Իւանիչը Նրե-
ան մալրով (դատար) էր: Ամբողջ Արարատեան
աշխարհի դատն ու դատաստանը նրա ձեռին էր,
կտրածը, կապածը, զրածն ու ճգածը ոչ թէ գու-
րեւնասորը, նամէսնիկը, սէնասն անդամ չէր կա-
րող քանդեկ, այնքան որ նա հմուտ էր օրէնքներին
և այնքան խտուրթեամբ հետեում էր պետական
կարգերին: Գրածը, վճռածը անդառնալի էր, մարդ
չէր կարող նրան իր ընթացքից շեղել, ուղածին
ղրախտ, չուղածին Սիրիր էր բշում, սիրածին թախ-
տի, առածին կախաղանի էր բարձրացնում: Ո՛վ կա-

ըող էր նրա առաջ յանդգնել ու ասել, « — Նարսիս
Իւանիչ, աչքիդ վերե ունը կայ: » Նա կրակ կտրած
ռոզգի, դամիւ, բալաբան, կազախ ու դահիճ էր
պահանջում և հրամայում էր այդպիսի բմբուտին
տանջել, մաշկից տիկ հանել: Ո՛չ որ չէր համարձակ-
ւել ձայն բարձրացնել նրա ներկայութեան, լեզուն
ու շուրթները շարժել և երկու խօսք արտասանել:
Նա սիրում էր, որ իրեն շրջապատողները պատերի
նման համը լինէին, կոճղների նման անզգայ և ոչ-
խարի նման հետևող: Խեղճ ժողովուրդը լուր ու
մունջ գլուխ էր թեքում, ուշադրութեամբ լսում նրա
պատգամները, լրացնում պատւէրներն ու հրաման-
ները, բաւականացնում պահանջները և սրտատրոփ
դողում էր, որ չլինի թէ դատաւորը դժգոհի ու գայ-
րանա իր դէմ, տուգանքի ու տաժանակիր աշխա-
տանքի մատնէ: Նարսիս Իւանիչը այսպէս տասը
տարի մովրովի աթոռին բազմած կրակ էր շաղ
տւել Երևանցիների գլխին, նրանց կաշիից տիկ էր
հանել, դառի դառի լացացրել էր: Անխիղճ դատա-
ւորի շրթունքի շարժումը, կզակների տատանումը
պատգամ էր դարձել ժողովուրդի համար, ահաբեկել
ու սարսափացրել էր:

Յայտնի բան է, ժողովուրդը բնդհանրապէս
չի սիրում դատաւորներին, բայց Երևանի սղգաբնա-
կութիւնը հայ-թուրք, ո՛չ միայն զգում էր այս
կաշի բերթող մովրովից, այլ մինչև անգամ նրա
չորչելի սև ու դեղին երեսը, օձի աչքերը, նեխած
բերանն ու պնչները, ժահրոտ ականջները տեսնելը
ամենամեծ անբաղտութիւնն էր համարում, այս պատ-

ճառով խոյս էր տալիս դատից ու դատաստանից,
մովրովի տանից ու դռնից, նոյն իսկ փողոցներում
հանդիպելուց: Նարսիս Իւանիչը օրիցօր աւելի դա-
ժանանում էր, երբ զգում էր, որ հասարակութիւնը
նախապատիւ էր համարում զրացուց գրկել, կարո-
ղութիւնից ձեռ վերցնել, անծանօթից, կամ ծանօ-
թից նախատւել, մինչև անգամ սրի ու դնդակի վեր-
քիւրի ցուերը անմոռնչ տանել, քանթէ գնալ դա-
ժան ու կաշառակուլ դատաւորի ճանկն ընկնել,
տանջել, մաշել, հացի պատառից գրկել: Այս միտ-
քը մովրովին ո՛չ գիշերը թողնում էր քնելու, ո՛չ
սեղանի վրա՝ ճաշելու, ո՛չ էլ դնջանալու: Անվերջ
մտաւանջութիւնները քամել էին նրա արիւնը, ցա-
մաքեցրել ուրբների ծուծը, կակկայրել ոսկորները,
մնացել էր Նարսիս Իւանիչի լոկ ջղերն ու մաշկը,
որոնք անընդհատ սրտում, դողդոցում, ցնցում էին
երաժշտութիւնից էլ, խօսակցութիւնից էլ, քամիից
էլ, ամենաթեթեւ շշուկից էլ, այնպէս որ շարաքաղտ
դատաւորը հանդստութեան կարօտ էր մնացել:

Որբան մարդիկ խոյս էին տալիս մովրովից,
սա այնքան մարդատեաց էր դառնում, առանձնու-
թեան, մենութեան դատաւարութեամբ՝ աշխարհի վրա
լաւ բան չէր տեսնում, ամէն ինչ մուայ, մթին ու
նեխած էր թւում նրա աչքին ու քթին և փնորում
էր կեանքի ամէն մի երևոյթ, մարդկային ամէն մի
յօրինում: Նա չէր հաւանում վաճառականների գոր-
ծարաններից բերած կերսլասը, կասկածելով որ
իրեն խաբում են, աժան, անպիտան ապրանք են
նւէր բերում: Նպարափաճառի մթերքը դառն ու ան-

համ էր թուում դատաւորի քմբին, շաքարն անդամ լեղի էր համ տալիս նրա շրթունքներին, դինին անդամ՝ բայցալաւ, մրգերը՝ լեակ ու աղուլաւ հաց-թուխի բորոնը՝ կծաւ: Երգիչների ձայնը վառ էին բաղ-խում նրա ականջներին, ջութակի, սընդի, դաշնա-մուրի ձայնը՝ խզխզաւ, եկեղեցու մեղեդիները՝ աղաւաղաւ, զինուորական երաժշտական հնչական գործիչները՝ ճաթաւաւ: Կիւնի նորաձե հագուստ-ները, պաշտօնականների համազգեստները այլանդակ ու անճոռնի էին թուում նրա աչքերին: Երբ հեռից լսում էր ժողովուրդի դարձութիւնը, երգը, պարը, հանդէսն ու հարսանիքը, նրա կրքերը խիստ բորբոք-ւում էին, կատաղութիւնից փակում էր տան խոր-քերը՝ ներսէնքս, որ ոչ տեսնի, ոչ լսի, գուցէ ջղա-յին ցնցումներից ազատւի, բայց միտքը — երեւա-կացութիւնը այդտեղ էլ նրան տանջում էր, ամբողջ աշխարհը — բնութիւնը հրէշային պատկերներով էր նրան ներկայանում, ցնցում էր, ջղաձղում, թէև նա աչքերը փակում էր, ականջներում բամբակ թխում, ուղում էր անզգայացաւ նիհիլին անձնատուր լինել: Ամէն առարկայ նեխաւաւ հոտ էր ներշնչում նրա հո-տոտելիքին, որից ազատելու համար, նա առաւո-տից մինչև իրիկունք թախտոտով էր լցնում պնէները: 2-էր կարողանում ըմբռնել, որ նեխումը իր մէջն էր կենտրոնացաւ, ինքն էր տալականաւ, բայցայաւ ու փշրաւ, ինքն էր ամէն բան ծուռ տեսնում, վատ լսում:

Մարտափնի կերպով զղաւ էին նարսիս Ի-ւանիչից նրա ստորագրեալները, նա չէր հաւանում

ոչ մի դրութիւն, ոչ մի գեղադրութիւն, ոչ մի շա-րադրութիւն: Իրեն ներկայացաւ պաշտօնաթղթերը կարգալիս խաղաղում, փոփոխում, աւելայնում, սլա-կասեցնում, յաճախ պատառում և ստիպում էր նո-րերը գրելու: Նա չէր հաւանում մինչև անգամ իր ուղղաւ փոփոխածները, ջնջում, ջնջոտում էր և այս գրաւածները, մինչև յուսահատ պաշտօնակալները դողողալով նրան յիշեցնում էին, որ ներկայացաւ-ները իր ուղղաւ, կամ թէլաղրածներն էին: Նա չէր հաւանում մինչև անգամ իր նախորդ օրը գրաւ-ները:

Մարդատեսացութիւնը այնտեղ էր հասել, որ նար-սիս Իւանիչը կնոջ կեանքն անգամ դառնացրել էր, այս խղճալի արարածն էլ չէր ցանկանում տեսնել իւր դահիճ ամուսնին, որի ճիրանների մէջ ծիրուում ու հիւժւում էր: Որպէսզի միակութիւնից և ջղային տանջանքներից ազատւի՝ նարսիս Իւանիչը անձնա-տուր էր եղել ոգելից խմիչքներին և մտերմացել թղթախաղի սեղանին: Այնպէս էր կապել խաղին, որ նա դարձել էր կլուրի մշտնջենաւոր, անբացակայ անդամը: Ամէն իրիկունք՝ մինչև կէս գիշեր խաղի սեղա-նից չէր բաժանւի, անմոռնչ նա շարունակում էր խաղը մինչև վերջը, առանց փոփոխելու երեսի կնճիռները: Թէև խաղընկերներից ոչ ոքի չէր հաւանում, ոչ մէ-կին մարդատեղ չէր դնում, ոչ մի ուրիշ նիւթի մա-սին խօսք չէր փոխանակում, բայց մտաւանջութիւ-նից միառժամանակ ազատելու տենջով նա մեքենա-բար շարունակում էր թղթախաղը: Մովրովը չէր սիրում խաղի մէջ ոչ պարտ մնալ, ոչ էլ պահանջա-

տէր, նա ստիպում էր, որ խաղընկերներն էլ խիստ պարտաճանանշ լինին: Այսպէս նարսիս Իւանիչը անցկացրել էր քառասունը հինգ տարին, բայց հինգ տարի դատաստանական ծառայութեան մէջ:

Մի գիշեր եկան նարսիս Իւանիչին յայտնեցին, թէ կինը ազատել և նրան մի արու ժառանգ էր աշխարհ բերել: Այս աւետիսը թէև մեծ հաճոյք պատճառեց մովրովին, բայց նա սովորական դիրքը չփոխեց, խաղի սեղանից չբաժանուեց, մինչև կ'ս գիշեր: Տուն հասնելու պէս սպասում էր, որ իրեն կը ներկայանան ազգական - բարեկամները շնորհաւորելու, ուրախալի աւետիսով և ժպտալի դէմքով, բայց այնչափ զարմացաւ, երբ տեսաւ, որ դարձեալ լուռ պատերը և արձանները նրան դիմաւորեցին: Անճարացած մտաւ ծնողկանի ննջարանը, բայց այդտեղ այնպիսի մռայլ դէմքերի ու տիպերի հանդիպեց, որ կասկածեց, թէ միգուցէ երեխան մեռած լինի: Նա մոթոշորած դիմեց պայեկին, հարցրեց, թէ ինչպէս է երեխան, ինչ է պատահել:

— Աղան ջան, ասաց պայեկը կակազելով, երեխան այտեղ է, ողջ է, բայց...

— Ինչ է պատահել, հիւանդ խո՞չէ...

— Հիւանդ չէ, ասաց զոդողալով խեղճ դայեկը, բայց խկի վրան մարդու շնորհք չկա: Զատ փոքր ու նիհար...

— Փոքր ու լղար լինելուց ինչ վնաս, ես էլ փոքր եմ անձով, բայց խելքով, մտքով...: Ինձ մնացու պէտ չէ...

— Նիհար ու մանրիկ լինելը վնաս չէ, բայց

այնպէս լարծուն. թուլթուլիկ մի գաճ է, որ կարծես դորտ, խլիղ լինի: Կարծես թէ ոչ ողնաշար ունի, ոչ էլ ոսկոր, վախենում է մարդ ձեռք տայ:

— Ե՛յ դդում կնիկ, ինչ վնաս, որ թուլթուլիկ է, ես էլ խո՞ վայտից, երկաթից չեմ շինւած: Դու թուլութեան մի մտիկ տան, դու դիմացկանութիւնն ասա: Ես էլ բարակ՝ պողպատի նման դողդղում եմ, տատանւում եմ, բայց առաջս գոմշից էլ հաստ մարդիկ դողում են, կծկւում են, չորս տակ են լինում: Դու էն ասա, ջիւերը պինդ են, ողջ է, շնչում է, մնացեալը կուղղւի:

— Եղա ջան, ասաց յամառ դայեկը մեղմութեամբ, ես ձեր ոտքի տակի հողն էլ չեմ լինի, ես ինչ գիտեմ, հէլքէլ՞ տմէն բան դուք լաւ էք իմանում: Բայց ահա հրեսուն տարի է ես երեխա եմ առնում, տարեկան հարիւր կնիկ ազատել եմ, էս առաջին անգամն է, որ էսպիսի հրէշի պատահել...

— Այդ մասին մի՞ զարմանա, ես քառասուն տարեկան եմ, դեռ ոսկորներս փափուկ է, դա նորածին, խո՞ մետաղից չէ շինւած դրա կմախքը: Իմ որդիս հօրը պիտի քաշէր, խո՞ եզի ոսկորներով չը պիտի օժտւէր: Կամաց կամաց կամբռնա, դարդ մի անէր:

— Ինչ տեսն, ուսերը վեր բաշելով մոմնջաց դայեկը, դուք զրբերի մէջ շատ բան էք կարդացած, զականներից ամէն ինչ տեղեկացած էք, գիտէք, ձեզ զարմանք չի պատճառում, բայց ես անդէտ եմ, չեմ տեսած, չեմ լսած, շարեւ մնացել եմ: Երեխային աղելուց, լողացնելուց յետո, ինչի՞ լարծունից

չախտի աղատելի, գորտի նման, ձկնի պէս ինչի ձեռքիցս, գրկիցս պիտի պլստէ, ցած պիտի դէռուի: Ո՛չ միայն փափուկ, լալթուն է, այլ մարդի ձեռքի մէջ չի ուզում մնա:

— Աշխարհում տարօրինակ բան չկա, ասաց ժպտալի նարսիս Իւանիչը և քահ քահ ծիծաղելուց յետո՝ աւելացրեց, — նա այնպիսի չնախ է, որ պոչը խալի ի ձեռք չի տալ, չի թողնել, որ գլուխը բռնեն, բերանը սանձեն: Իմ բալէն ֆօնիւսն է, ֆօնիւսն, ոտն ու ձեռք բարակ են, բայց որ քոցի տա, փղեր կգլորէ, մի ճրտիկ տա, սարեր կանցնի: Դու լողացրի՛ր, նանի, պարտքդ կատարեցիր, տուր մօրը, թո՛ղ ծիծ տալ, մնացածին մի՛ խառնելի: Նա ում որդին է, որ քու ձեռքում տեղաւորելի:

Թէ և մանուկի բնածին յատկութիւնը անշուք հաճելի էր հօրը, բայց երեխան օձի նման այնքան պաղ էր, ձկնի նման այնպէս լալթուն, գորտի նման այն աստիճանի փափուկ, որ հօթներորդ օրը չկարողացան նրան եկեղեցի կնքելու տանել, պարտաւորւած բժիշկներ հրաւիրեցին: Պետերբուրգից, Վարշաւից եկած գոկաւորները շարել մնացել էին: Բոլորը միաբերան ասում էին, թէ այս երեխան մի այնպիսի ինքնուրոյն հիւանդութիւն ունի, որի մասին գիտութիւնը մինչև օրս խաղառ տեղեկութիւն չունի, ուստի իրենք անկարող են որեւէ օգնութիւն հասցնելու:

Անճարացած ծնողները դիմեցին քաղաքի դեղատուր պառաւներին, էթտաբներին, տէրաւէրներին, մոլլաներին, զրբացներին, խորհրդի հրաւիրեցին,

հարցեր տւին, բայց ոչ մէկը չկարողացաւ օգնել երեխային, լսողները, տեսնողները գարմանքով հեռանում էին այդ տարօրինակ հիւանդից: Մովբովը մարդ հանեց, ամբողջ նահանգը ման եկաւ, վերջապէս մի ղէրւիշ գտան, որը յանձն առաւ երեխային բժշկել այս անբուժելի առատներից:

Դէրւիշը երկար, բարակ քննութիւններ կատարելուց, հօթն օր, հօթը զիշեր «վից հազարկայի», թասի տշիւուց և ողինների հետ ներշնչումով յարաբերութեան մանկուց յետո, պատգամ տուց, թէ պէտք է երեխային հօթն անդամ ձիթհանք տանել և մամուլի ճնշման տակից ծորած թարմ կտաւատի ձիթով լողացնել, որպէսզի այդ ախտից ու յաւից աղատելի, կազդուրի: Նարսիս Իւանիչը, որ տասը տարի տանջւել էր մի ժառանգ ունենալու տենջով, դաւակին փրկիլու, կեանք ներշնչելու համար, հրամայեց անմիջապէս զրբաց ղէրւիշի հրամանները կատարել:

Կառքեր պատրաստեցին, աղախիւնները գաւդարեցին, երեխային բալուկեցին փափիկ շորերով, տւին ծծմօր զիրկը, ղէրւիշի առաջնորդութեամբ տարին Փարաքարի ձիթհանքը, ուխտ արին, ձէթի ճշադնները վառեցին և ղէրւիշը իր ձեռքով մամուլի ճնշման տակից ծորած ձիթով լողացրեց երեխային և ձիթի աւաղանի մէջ նստացրեց: Այս վաճառ այնքան նպաստեց երեխային, որ նա մեծ հաճոյքով սկսեց շարժել և լող տալ ձիթի աւաղանում: Այս լուրից յուսադրւած նարսիս Իւանիչը ամբողջ մի ամիս ամէն օր երեխային Փարաքարի ձիթհանքը

ուխտի զրկեց, ձէթի վաննա նստելու և ձէթով լողանալու: Երեխան անշափ ուրախանում և կայտուում էր, երբ նկատում էր, որ պատրաստութիւն էին տեսնում իրան ձիթհանք տանելու:

Ձէթի լողարանը թէև նախատեց, երեխան բաւական կազդուրեց, մարմնի լարժանը ցամաքեց ոսկորները ամրացաւ, դէրժին իւր վարձն արատաբար ստացաւ, հեռացաւ, բայց ձէթի ծորումն ու հոտը երեխայի վրայից չբաշւեցաւ, չանհետացաւ: Երեխայի մորթից, մազերից քրտինքի փոխարէն միշտ ձէթ էր ծորում, ապականում նրա բոլորը օրօրոցը, տեղաշորը, մօրը կուրծքը, հագուստը, աղախինների վրադուխը, այնպէս որ բոլորը դանում էին երեխայից ծորած ձէթից և դարշելի հոտից: Որտեղ դիպէր երեխայի դուխը, ձեռք, ոտը՝ ապականում էր, ձէթը ծորում զեղին դոյնը տարածւում, կաշում, ծծւում էլ դուրս չէր դալիս: Բրդեղէն, բամբակեղէն թանկագին շորերը, տան կահ - կարտրասիքը, պատերը, յատակը ամէնը ներկել, ապականել էր այդ դարշահոտ ձէթը: Ո՛չ սապոնով, ոչ կաւիչքով, ոչ չողանով, ոչ էլ զանազան աղերով ու թթուներով հնար չէր լինում սրբել, մաքրել ձէթի դարշելի ծորածոն և հոտը, այնպէս որ քիչ ժամանակից յետո՞ դզանքով փախչում էին Նարսիս Իւանիչի անից բոլոր ծառաները, աղախինները, բանանողները, ոչ ոք չէր ուզում ապականել երեխայից ծորած դաշահոտ ձէթով:

Թէև երեխան քիչ քիչ տոռաջ էր գալիս, ուժեղանում, ամբանում էր, բայց նրան հնար չգտան

տաքացնելու, սառն էր, պաղ օձի նման: Որքան շոր էին հաղցնում, սենեակները տաքացնում, անկողինը փափկացնում ու թանձրացնում, ճարը չէին գտնում մանուկին տաքացնելու: Նարսիս Իւանիչը ասում էր.՝ Մի մտածէ՛ք, ես էլ շատ տաք չեմ, թո՛ղ նա ապրի, վնաս չունի, թո՛ղ ջանն էլ սառը լինի: Տաք անձ մարդերից ի՞նչ օգուտ:

Քառասունքին բարեկամները, աղղականները հաւաքւեցան, խորհուրդ արին, որ շուտով երեխային տանեն, կնքեն, դուցէ մեռնը փրկէ ախտաւորին այդ անբուժելի, դարշելի հոտից, ապականութիւնից: Մայրը ամօթից հակառակում, չէր ուզում եկեղեցի ուղարկել, տէրտէրի, տիրացուի և աշխարհի առաջ խայտառակել, բայց բարեկամների թախանձից, մանուկին փրկելու յոյսից և մովթովի հրամանից ստիպւած զիջաւ, յանձնեց երեխայի բոլորը դայեկին, ուղարկեց եկեղեցի: Բայց զուր, մկրտութեան աւագանն ու մեռնը չփրկեցին, չառողջացրին, այնքան որ Նարսիս Իւանիչի հօրը անուշը կպցրին ախտաւոր մանուկին, Յհան կանչելով տուն դարձրին:

Նարսիս Իւանիչը բնաւ չէր մտածում գաւաղի ախտի մասին, նա ասում էր.՝ թո՛ղ սաղ լինի Օհանս, ի՞նչ անենք, վրայից քիչ էլ ձէթի հոտ գա: Եյսպէս չի մնալ, կմեծանա, կանհետանա, հետքը չի մնալ:

Խեղճ մայրը էլ թուղթ ու գիր բացող չմնաց, դեղ ու դեղտուր չմնաց, սուրբ ու ուխտ չմնաց, որ չղիմէր, բայց զուր, ոչ մի կողմից օգնութիւն չհա-

սառ նորա Օհանին: Թշառ կինը օր ու արև չէր տեսել մարդից, յոյսը կենտրոնացրել էր զաւակի վրա, Օհանն իւր անբուժելի ախտով հալում, մաշում էր ցաւատանջ կնոջը և իւր սառ մորմնով պաղաղ-նում էր մօրը սիրտն ու թոքերը: Օրական երէք չորս անգամ պիտի լողացնէր Օհանին, ամբողջ շրեքը պիտի փոխէր, լանալ տար, մաքրէր, որ կարողա-նար գրկել, գիւցնել, բայց դարձեալ հնար չէր լի-նում ձէթն ու հոտը չէր կտրւում:

Երբ երեխան երեք տարեկան եղաւ վերցրին տարին հանքային ջրերը՝ Թիֆլիս, Երասթուման և Պիատիգորսկ, բայց դրանք էլ չօղնեցին, երեխայի ախտը մնաց անբուժելի: Գուցէ, եթէ երկար կարողանային յաճախել այդ ջեւմուկները, երեխան առող-ջանար, բայց վերակացուները նկատելով մանուկից ծորած ձէթը և նրա դարչելի հոտը, մի քանի օրից յետո ջեւմուկի դռները փակում էին Օհանի առաջ և նրանք պարտաւորւած թափառում էին ջեւմուկից ջեւմուկ, առանց որեւէ օգուտ ուտանալու: Օհանի դլխի, ստքի, ձեռի դիպած շորից, կտորից, բարից, փայտից, աղիւսից ու կրից էլ անհնար էր ձէթը մօքրել, հոտը հախանել: Խեղճ երեխայի դլխից դտակը, ոտից կօշիկը, ձեռից ձեռնոցը երբէք չէին հանում, որպէսդի այս ու այն կողմը դիպելիս չա-պականի սեղանն ու աթոռները, բազմոցներն ու բարձերը, թաղիքներն ու գորգերը, յատակն ու պա-տերը, բայց հնար չէին գտնում, ձէթը կաշիից էլ, մամշորից էլ թափանցում, անցնում էր, կաշում էր, ծորում էր կահկարասիքի և ամեն մի ամանի մէջ:

Տաժանակրի տանջանքով մայրը մեծացրեց Օհանին մինչև եօթներորդ տարին: Նարսիս Իւանիչը յոյս ունէր, որ երեխան մեծանալով կազատուի ձի-թախտից, բայց շւարիւ էր, երբ համոզւել էր, որ տարոցտարի սաստկանում էր նրա մարմնից ձէթի արտածութեամբ: Ինչ գիւրք որ տալիս էր հայրը Օհա-նի ձեռը, երեխան անմիջապէս տալակնում էր, այն-պէս ձէթը տարածւում էր թղթի մէջ, որ տառերն անընթեռնելի էին դառնում: Մովրովը մտածում էր ուսուցիչ վարձել, երեխային պատրաստել դիմնադիտն մտնելու, բայց անճրկել մնացիւ էր, չէր իմանում, ինչ անէր: Երկար մտածելուց յետո, մի օր կանչեց Օհանին ու ասաց.

— Օհան, սրանից յետո դու էլ իրաւունք չու-նիս գրչի ձեռ տալու: Դասագիրքը դրասեղանի վրա դրւած է, հեռից նայիր ու կարդա:

— Հապա երեսները ինչպէս դարձնեմ, ասաց Օհանը հօրը դէմքին նայելով:

— Գրագրին կասեմ, որ քովդ կանդնի, երբ պէտք լինի, երեսները շուռ տա:

Բայց այս միջոցով էլ գլուխ չեկաւ, Օհանը դարձեալ դասագիրքը ձիթոտում էր: Մի օր հայրը չարացած ասաց.

— Այ տղա, բեղ չասացի, թէ ձեռ մի տալ դրքերիդ, էդ ինչի ես էլի ապականել գրքերը:

— Հայրիկ, ախար անշնորհք է գրած, զայրու-թից մատս վրան դնելու պէս փշացաւ:

— Հա, բալէս, լաւ ես արել, ասաց հրճան-քով նարսիս Իւանիչը, ուրախանալով որ որդին ժա-

ռանգել էր կատարելապէս իր բոլոր յատկութիւնները, դեռ եօթը տարեկան հասակից փնորում էր դասագրքերը: Հօր քաջալերից խրախուսւած Օհանը դասագրքի դասերի երեսները մատներով ձիթոտում էր. որ աշատւի դասը սովորելուց, իսկ հայրը որդու բնածին ձերբը չխանդարելու մտքով անարտունջ նորանոր դասագիրք էր աւնում, ջանում էր Օհանի ճաշակի զրւածներ գտնել:

Բայց ոչ միայն հայերի, ռուսների, այլ Ֆրանսիացիների, գերմանացիների, անգլիացիների դասագրքերի մէջն էլ ճաշակաւոր բան չգտաւ Օհանը, նա անձնատուր եղաւ Լատինական և Յունական բնտիր հատւածներին: Զօր ու դիշեր Օհանը անդիր էր անում Հոմերի Իլիականը, Վիրգիլի Մշակականը, առանց բմբռնելու, մի բառ անգամ հասկանալու: Այնքան Լատիններէն և Յունարէն անդիր ոտանաւորներ, արձակ զրւածներ սերտեց, այնքան երկար դրանք թոթոռում էր, կրկնում, որ բժիշկ, յիշողութիւնը, դատողութիւնը իսպառ կորցրեց էլ ուրիշ բան սովորելու ոյժից, կարողութիւնից զրկեց:

Նարսիս Իւանիչը, երբ Օհանը տասը տարւան դարձաւ, տարաւ յանձնեց զիմնադիտն: Թէն այդ ժամանակ հրաժարւած պաշտօնական էր, բայց նրա նախկին դիրքը, աստիճանը, կատարած ծառայութիւնները Օհանի առաջ բացին զիմնադիտնի դուռը և երեխային բնդունեցին երկրորդ դասարան: Տեսուչը անշամի գոհ էր, որ Օհանը Լատիններէն և Յունարէն դասերը մեքենայաբար անդիր արաստանում էր, իսկ միւս ուսուցիչները այնքան զգւած էին նրա

մեծամտութիւնից, յոռի դատողութիւններից, որ եթէ համարձակէին, մի ժամ էլ չէին թողնել, որ նա մնա դասարանում: Մանաւանդ Օհանից ծորած ու արտահոսած ձէթն ու նրա հոտը ապականում էր դասարանի օդը, զրասեղանը, յատակը և բոլոր դասագրքերն ու տետրակները: Նոյնպէս խիստ զգուժ էին նրանից աշակերտները, որոնք սովորաբար Զէք - Յիսակ էին կանչում:

Բայց ոչ աշակերտների բողոքն էր լսում տեսուչը, ոչ էլ ուսուցիչների տրտունջը: Օհանը ոչ միայն նրա փնտռած ու գտած աշակերտն էր, Յունարէնը, Լատիններէնը թուրքական նման բերան սերտելով բթանում և ուրիշ բան սովորելու ընթուղութիւնից զրկում էր, այլ տեսչի հլու հպատակն էր ու տեղեկատուն: Աշակերտներից եթէ մէկը որեւէ չարութիւն էր անում, կամ տեսչի խստութիւնների դէմ բան մղմնջում, իսկոյն լուրը հասցնում էր տեսչին, որը հլու աշակերտին չմատնելու համար անորոշ կերպով պատժում էր կրակոտ աշակերտներին, որ պէսզի նրանց սրտի բռնկած կրակն ու կայծը յանգցնէ, դիակնայնէ: Աշակերտներից որմէկն որ համարձակէր Օհանին ձէք կանչել, մովրովի որդին անուղղակի ճանապարհներով նրանից վրէժ լուծելու ճանապարհը լաւ էր ուսումնասիրել: Օհանը այնքան զարգացաւ իւր արհեստի մէջ, որ եթէ ուսուցիչներից մէկը իրեն խէթ էր նայում, կամ որեւէ ուրիշ աշակերտի հետ լաւ յարաբերութեան մէջ էր մտնում, նա կրքերից, նախանձից կուրացած տեսչի ականջը այնպէս էր թունաւորում, որ ուսուցիչը թուում էր

Խրիմ կամ Աստրախան:

Օհանը բանը այնտեղ հասցրեց, որ աշակերտները զրգուկեցան բռնակալ և հողեսպան տեսչի դէմ, փողոցի մէջ նրան այնպէս ծեծեցին, որ նա անճարացած քաղաքից փախաւ, իսկ ուսուցչական խումբը հանգուցեալ մովրովից էլ երկու և ակնածութիւն չունենալով, զիմնադիրներից զուրս արաւ Օհանին, զեռ չորրորդ դասարանը չաւարտած: Թշուառ այրի մայրը յուսալով թէ էջմիածինը կողողէ, կառողջացնէ իւր ձիթաթոր գաւակը, տարաւ նրան ուխտ և յանձնեց ճեմարան: Բայց մարդատեսաց մովրովի չհաւան գաւակը չկարողացաւ ոչ ճեմարանի, ոչ էլ վանքի վարդապետների հետ հաշտ ապրել: Նա ծաղրելով բոլորին, արհամարելով դասակիցներին, փնորելով ուսուցիչներին թողեց գնաց Մոսկւա համալսարան մտնելու: Երկար տանջուեց, բայց ոչ մաթէմատիկական, ոչ բնագիտական և ոչ էլ բժշկական ֆակուլտետներում չկարողացաւ տեղ գտնել: Վերջապէս Օհանի բաղտը փոխեց, իր սիրելի տեսչին արած այլևայլ աներևոյթ ծառայութիւնների համար համալսարանում պաշտօն տւին և սրա շնորհիւ Օհանն էլ զետեղեց իրաւաբանական ֆակուլտետը: Եօթը տարի տանջուեց, վերջապէս պրօֆէսօրները խղճացին, ձեռք մի ինչ որ թուղթ տւին, ճամբեցին Պովկաս, որ փաստաբանութեամբ պարապի և մի կտոր հաց ճարէ:

Դատաւորի որդին փաստաբան դարձաւ: Դատաստանական ինչ ատենան որ մտնում էր, Օհանի ձիթի ծորումից ու հոտից դատաւորները զզւած

զուրս էին անում, անհետեանք թողնելով Օհանի բոլոր խնդիրները: Օհանն էլ բորբորւած փնորում էր նրանց տաւ զնիւնները և որոշումների դէմ բողոքներ էր բարձրացնում բարձրագոյն ատենան: Նա ոչ միայն վնիւններից չհաւանած տողերը մատներով ձիթոտելով ապականում էր, այլ օրհնագրքի այն յօդւածները, որոնք չէր ըմբռնում կամ ձեռնառու չէր գտնում՝ ձիթով ջնջոտում էր:

Ովոր զիմում էր Օհանին գործ յանձնելու, նրա դարձելի ձիթախտից զզւած թողնում, փախչում էր: Թէ մէկ կրկուան էր ամօթից անճարացած կտ չէին դառնում, պարտաւորւած գործ էին յանձնում, չապականելու համար պարտաւորւում էին նրան ձեռ չտալ և միշտ պինդները բռնած էին բանակցում: Օհանը Մոսկւայից արդէն ծննդավայր, ծանօթների շրջանը չէր վերադարձել, բայց պարտաւորւել էր շուտ շուտ բնակավայրերն էլ փոփոխել, յուսալով անծանօթ վայրում յաճախորդ և բարեկամներ գտնել, բայց զուր... Նրանից խոյս էր տալիս ժողովուրդը ինչպէս ժանտախտից (չուսա): Ինչպէս նարսիս Իւանիչը հարստահարութեան և ազահութեան համար ընկերական շրջանից արտաքսւած, միայնութեան դատապարտւած լինելու համար մարդատեսաց էր դառել, այնպէս էլ որդին Օհանը ձիթախտի համար առանձնութեան դատապարտելով ոխակալել էր զարձակեացների դէմ, ատում էր բարեկեցիկներին: Տղամարդիկ նրանից խոյս էին տալիս, կիները զզւում էին, իսկ օրիւրդները կօթը փարսախ հեռու էին փախչում:

Նարսիս Իւանիշը մաշկած, յափշտակածները բժշկի ու թղթախաղի էր տւել, Օհանին բան չէր մնացել, յաճախորդները խոյս էին տալիս, դատաւորները մերժում էին, առանց նիւթականի ինչով պիտի ապրէր: Նա շատ երկար ժամանակ երազում էր օժիտաւոր կին ճանկել, բայց նրա ձիթի հօտը ինչ մատաղահաս օրիորդի բլթին որ կաշում էր, սոսկումից և զղւոնքից էլ նրա մանեկած փողոցով վախենում էր անցուկարձ կատարել:

Այս սոսկալի վիճակից անյալիսի նեխւած ժահր էր կուտակել Օհանի ուղեղում, անքսան ժանդոտ մաղձ էր ամբարւել նրա սրտի վրա, անյալիսի դառը թոյնով էր մակերդւել նրա արիւնը, և այն աստիճանի կծու ծխով էր սկսեցել նրա թորերը, որ եթէ մէկին շունչը կաշէր, տեղոցաւոր կթունաւորէր օձի, կարիճի խայթոցի նման:

Առանձնութեան անգործութիւնից նեղւած նստում և երազում էր որեւէ « գլուխ - գործոց » հրաշալիք յօրինել: Երեւակայում էր, թէ ինքը Բայրօնից էլ, Չիլիբից էլ, Մոլիէրից էլ, Միլտօնից էլ, Չէքսպիրից էլ բարձր հանճար էր, մտածում էր Գէօթէի նման մի Փառստ հեղինակել, կամ Դանթէի նման մի Աստուածային կօմէդիա յօրինել, հսկա տաղանդների դասն անցնել: Ամբողջ մը շաբաթ, տասն օր գրում էր, խաղում, սրբադրում, ջնջոտում և յաճախ դեռ սրբադրութիւնն էլ չաւարտած ամբողջ աշխատութիւնը պատառոտում, զցում էր կրակը, որպէսզի յետքն անգամ չմնա և չը... ծաղրի: Օհանը համոզւած էր, որ ձիթոտածները անկարելի

էր կարդալ, ինչպէս պիտի խմբագիրները քննէին, զրաշարները շարէին, աւելի լաւ էր համարում մեղնից աղէկնեի՛ն յանձնել այդ գրւածները՝ կրակի միջոցով: Բայց զանիւր ժահրից, սիրտը մաղձից թեթեւացնելու համար Օհանը կարգացած ամէն մի երկ խմբում էր, թէ և խելքը չէր հասնում, միտքը չէր ըմբռնում, բայց ամէն մի գործի մասին մի փնտրանք ճարկու, մի մի անուն դնելու շատ ճարպիկ էր, մրոտում էր ամէն բան, ուղարկում էր զազեաներին, որ քննադատութեան բաժնում մուտքածները սկսեցնէին: Խմբագրութիւններն էլ ձրի գրւածները պարզած թեքով գրկում, գովաբանում և թանկ թանկ ծախում էին իրենց յաճախորդ - բաժանորդներին: Այդտեղ Օհանը գուրս էր գալիս դերասանի մանտիան ուսին, Կինտաւրօսի հացիի տէգը, հեփեստական աղեղի հետ ձեռին, Ոլիմպական անմահների դիմակն երեսին, տէգերով, նիզակներով, որոտներով ու կայծակներով սպառնում էր հորիզօնի վրա բաբձրացած գրիչներին, բայց դերասանի ու կլօունի գործիքի նման նրա սուրը, տէգը, նիզակը, որոտն ու կայծակը չէր ներգործում, Գրիչները համբընթաց առաջանում էին իրենց նպատակին, որից կատաղած Օհանը ծխալի թորիքից փչում էր առատ մուր երկերի երեսին, ձիթոտ մատներով քսքստում, ջնջոտում էր, ... բայց ոչ գրւածները, ... այլ իւր քննադատութիւնները:

Հեռոյհետէ Օհանի ձիթահոտը այնքան սաստկացաւ, որ գաղեսների ձրիակեր խմբագիրներն էլ, զրաշարներն էլ, ցրիչներն էլ, ընթերցողներն էլ,

ունկնդիրներն էլ զզւեցան Յանի լորձունքոտ քաշ-
կըտուքներէց, այդ միակ մխիթարութիւնից էլ զը-
կեցին: Նեխաւած սրտի բուրմունքից, ապականւած
ուղեղի ցնցումներից խելացնոր Յանը ամայի անա-
պատներում, բնակութիւններից հեռու թափառելիս
պատահեց մի արօյրի սֆինքսի, որն իրեն նման
կեանքից մէկուսացած, շրջանից անջատւած, լոկ
ինքն ու իր չոր գլուխը արձանացած նստած էր
ապառաժի պանտալոնի վրա: Կեանքի գեղեցկու-
թիւնները անարդող Յանը, բնութեան հրաշալիք-
ները փնտրողը, վարդի անուշահոտը ժխտողը, բլբու-
լի ձայնից զգուշը, երգ ու տաղը, խմբերգ ու եր-
գհոներ, երգիչն ու կարաւոյը քամահրող - ծարողը՝
սիրահարեց այդ սառն ու անշարժ սֆինքսի վրա:
Այն սֆինքսը, որին դարերից իվեր արեւի ճառագայթ-
ները չէին կարողացել տաքացնել, երկրաշարժները՝
տատանել, հովերը - հողմերը՝ սրտացնել, հրդէհները՝
շիկացնել, այդ սֆինքսը դարցաւ Յանի սէրը, այն
Յանի, որը ամէն քայլափոխի գեղարւեստի մէջ
կայծ էր որոնել, հրդէհ, բորբոքող սրտեր վառող բոց
էր փնտռել: Այդ բորենու մարմնի վրա կալած արօյրի
կանանցի գլուխը գարձաւ Յանի իրէտը, կուռքը և
պաշտամունքը:

Սֆինքսի անասլակ և անհայելի մեծ մեծ
ակներին էր անընդհատ յառած Յանը իր մկան փոք-
րիկ աչքերը, հրճում էր նորա անթարթ կոպերով
ու թերթիւններով: Արձանի անշունչ պնչները, ան-
շարժ շրթունքները, ողորկ կզակը դիւթել էին մով-
րովի ժառանգին և նա գմայլած դիտելիս շրթունք-

ներից դոժի փոխարէն ծորում էր ձէթը: Բայց աւելի
շատ յափշտակել էր Յանը նորա ձիգ ու երկար
վզովը, որի վրա կանգնած էր անդրդուլի գլուխը:

Յանը, որ իւր նեխաւած ձիթով ապականել
էր յայտնի նկարիչների դիմանկարները, տեսարան-
ները, ծովանկարները, թոքերից արտավիժած ծխով
ջանացել էր, մրտաւ վրձինի հրաշալիքները, տանջել
էր, որ մատներովը քչփորէ բանդակագործների նշա-
նաւոր անդրինները, կաշուց դուրս գալու չափ ջանա-
ցել էր, որ իւր ձիթի մէջ խեղդէ յարգանքի ու հա-
մակրանքի արժանացած աշուղներին, բանաստեղծ-
ներին, գրամատուրգներին, վիպասաններին և երգի-
ծարաններին, յափշտակւած սֆինքսի ձիգ ու բարձր
վզով, ամբողջ ժամեր կանգնում էր տապ արեւի տակ,
մակուսացած գննում էր, դիտում և հիանում էր իր
կուռքով, երբ նկատում էր, որ սֆինքսն էլ ոչ միայն
հողմերին, մրբիւններին, փոթորիկներին արհամարա-
կան անտարբերութեամբ էր պատասխանում, այլ
որեւէ արձագանք էլ չէր տալիս անեղ գոչիւններին,
դարհուրելի որոտներին: Յաճախ ձիթոտ ձեռքերը
մարբիւլուց, սրբելուց յետո, զզուշութեամբ մօտենում,
շոյում էր անդրի ցուրտ կուրծքը, պաղ այտերը և
բերկրում էր, որ բաղդը նրան իր նման մի սառնու-
թեան էր դիմաւորել, որը միայն տմբողջ աշխարհում
կարողանում էր նրան սփոփել և մանութիւնից աղա-
տել: Անդգա անդրին մի ահաւոր աշխարհ էր թւում
Յանին:

Անթարթ այնքան էր դիտում սֆինքսին, որ
յափշտակութիւնից հեղնոււում, անզգայացած գննում

էր պաղած աչքով, որոնք արդիւրի գլխին յառած երկար անշարժ մնում էին քարացած: Այս քնի մէջ Օհանն էլ արձան դարձած, արդիւրի բորենիից բոլորովին չէր գանազանւում: Այդ նիհարի մէջ մովրովի որդին յաճախ տեսնում էր սփինքսի շարժումները, լսում էր ձայնը, յուզւում էր նորա խօսքերից, բարախում էր սիրտը, ձգւում էին ջղերը, բորբոքւում էր գանգը և նա սիրատենջ ընկնում էր սփինքսի գիրկը: Անըջական այս ջերմ համբոյճներից այնպէս էր ցնցւում ու հրճւում, այնպիսի հոգեկան գլաւնութիւն էր զգում Օհանը, որ սա աշխարհի - կեանքի վայելքներից ոչ մէկի հետ չէր փոխի այդ երազների վայրկեանը, ակնթարթը: Օհանին թւում էր, թէ սփինքսը թափանցելով իւր սրտի խորքերը, քննելով ուղն ու ծովածը, նկատելով ջղաձգութիւնները, ըմբռնելով ծովացած մաղձի ու ժահրի դառնութիւնը, կարեկցում, հոգի էր առնում, նրան դուրդուրում էր, որ ոգի ներշնչի, խրախոյս կարդա, ամրապնդի կեանքի դէմ կուեւում,....:

Եւ երբ սթափւում էր Օհանը այս բազըքնից, թէև անշափ իւրովում էր, բայց անհամեմատ բարեբաղտ էր գտնում իւր վիճակը, քանի որ համոզւած էր, որ չէր կարող մի ուրիշը իր միակ վայելքը յափշտակել, կամ սփինքսը մի ուրիշին սիրել ու կարեկցել: Ինքն էր ու իր սփինքսը, իր սրտի գաղտնիքը միայն արդիւրի բորենիին էր յայտնի, նա էլ ոչ որի չէր կարող պարզել: Օհանը համոզւած էր, որ կեանքի մէջ ոչ որ իւր նման սուր աչք չունէր, որ կարողանար արդիւրի արձանի արժանաւորութիւնը

գնահատել, ոչ որ այն լեզուն չունէր, որ սփինքսին կարողանար կենդանացնել, ոչ որ այն ջղերը չունէր, որ նորան սանձէր ու տատանէր, ոչ որ այն համարձակութիւնը չունէր, որ նորա ճիրաններին կեանքն յանձնէր, նորա շրթունքներին հպէր ու ծըծէր: Օհանի համար բացի սփինքսը կեանք չկար, Օհանի արժանիքը սփինքսից ջոկ գնահատող չկար:

Ո՛հ, ինչպիսի դոյկեր ենք, ասում էր ինքն իրեն Օհանը, սրտեղից էլ իրար գտանք: Ասենք, ես գտա նորան, ես ստիպեցի նորան, որ կրկին կեանք առնէ, ես սթափեցրի նորա սրտի խորքերում թմբած զգացումներին, բայց նա էլ դիակնացած սիրտս կենդանացրեց, զգացումներս ուղղութիւն տուց: Որքան իրար նման ենք, թէ ես սակաւախօս եմ, նա խալառ լռակաց է, թէ ես փնորում եմ ամէն գործ, նա արհամարանքից ոչնչի վրա ուշք չի դարձնում, թէ նախանձն ինձ բորբոքում է գեղեցկութեան դէմ, նա իր հպարտ աչքերի ցոլքը ոչնչի վրա չի դցում, բացի իմ կապոյտ աչերից և սրտիս ջղերից: Եթէ իմ մատներից ծորած ձէթը ապականում է ամէն մի կերտւած, նորա ճիրանները կարող են փշրել ամէն ոսկոր, ամէն մի յօդւած:

Օհանը հարբած սփինքսի սիրով, հպարտացած իր տարօրինակ տարփածութով, սկսեց մտովի օղի էլ բարձր շերտերում սաւառնել և այնտեղից ձէթ ու մուր տեղալ գէպ երկիր, դէպի հոգեղէն մահկանացուները, որոնցից գերազանց էր դասում իւր ձիթային ու մրային ծնունդը: Օհանն ինքն իրեն համարում էր կայծակի, կրակի արտադրութիւն,

հրաշունչ բոցերի, ճարճաթան պէծերի ծնունդ, սրանց ծխից ու մխից զանգւած: Երեւակայում էր, որ իր շնջի հետ կայծակ էր արտավիժում, այրում, մրկում պատահած ամէն բոյս ու կենդանութիւն, աշբերից կայծեր էր սլաքտում, շշմեցնում, սարսեցնում ու կուրացնում էր ամբոխը, լեզւից կրակ էր թափւում և բոցավառում հորիզօնը, մատներից ձէթ էր հոսում և բորբոքում արծարծւած կրակը, կոկորդից արտավիժած ծխով ու մբով խաւարեցնում էր աշխարհ և կսկծացնելով մահկանացուների աշբերը, ստիպում էր փակել և մթնել:

Բայց հրը սթափւած նկատում և համոզում էր, որ իր այդ երեւակայական հոտը, բարձունքից շաղ տւած ձէթն ու մուրը չէին հասնում երկիր, չէին ներգործում աշխարհի երեսին ապրողների մաշկի ու կեղևի վրա, չէին խանձում, չէին ձիթոտում, չէին մրոտում, նա զայրութից անշափ բորբոքւում էր: Մփինքսի կողքին ժամերով ու օրերով նստած շուրջը դնելուց յետո, հրը համոզւում էր, որ երեւակայութեամբ սփռած կայծը, բոցը, ձէթն ու մուրը չէին ծառայում իր նպատակին, չէին մոխիր դարձնում, փոշիացնում կեանքն ու իր կերտւածքը, որոնք արհամարելով Օհանի ցնորքը, անխափան շարունակում էին իրենց բնական ընթացքը, Օհանը ընկճւած թոքերից կախւած նախանձոտ լեզիից, գանկնում արծարծւած ժահրից, խրում էր մտքի անսահման ովկիանը, որոնելու, յօրինելու մը այնպիսի հրէշային հոսանք, որով սրտի մազձը՝ ելեքտրականութեան հոսանքի նման՝ կարողանա հասցնել

ուր որ կամենա, այրել, ապականել, այլանդակել աշբի մէջ ցցւած ամէն մի կոթող, ամէն մի կերտւած և ամէն մի յօրինւած:

Այս երեւակայութիւնները այնքան խիստ ներգործութիւն ունեցան Օհանի մտքի վրա, որ նա ենթադրում և հաւատում էր, թէ արդէն գտել էր, կազմակերպել էր այդ գերագոյն ոյժը, կուտակել, ամբարել էր իւր ջղերի և մկանների մէջ այդ անսահման զօրութիւնը: Զրթունքից դուրս թռածը՝ անմիջապէս կատարւում էր, մտքից անցածը՝ իրագործւում: Այս համոզմունքով էլ Օհանը յաճախ թողնում էր սփինքսը, ամայի անապատը, իջնում էր քաղաք, մտնում էր շրջաններ գննելու, քննելու իր երեւակայական կործանածները, փշրածները և լսելու ամբոխի կարծիքը: Խղճային ինչպէս հաւատացած էր, ինչպէս ենթադրում էր, սկզբում աշբերին էլ այդպէս էր երևում ամէն բան, աւերակ, կործանւած և մոխրացած էր տեսնում չորս կողմը առանց որեւէ տարակոյսի: Ամէն մի պատահողի հետ այս արկածների առթիւ այնպէս էր խօսում, իբր թէ եղած - կատարւած էին իր բոլոր ենթադրութիւնները և գուշակութիւնները: Այնքան երկար էր ճոռումարանում, այնպիսի ձանձրացուցիչ կրկնութիւններ էր անում, որ բոլորը տաղտկացած մի կերպ թողնում, հեռանում էին, որպէսզի չձիթոտւին, չմրոտւին, չհոտին, չբծաւորւին Օհանի անբուժելի արաւաններից: Բայց հրը կեանքի մէջ շրջելով Օհանը բմբուկում էր սխալը, զգում էր, որ չէին ներգործել ոչ նրա մուրը, ոչ ձէթը, ոչ սլաքները, ոչ էլ կենդանի խօսքերը, նա

զայրութից շշմած, խելակորոյս զառնում էր անապատ պաշտելի արոյրի բորենիի մօտ, մի հնար գտնելու կրքերը գոհացնելու համար: Այս մտքերը այնքան մաշէցին Օհանին, որ նրա կաշւի տակ մկանները ցնդել, կմախքն էր մնացել:

Այսպէս բորբորւած, ծիւրած Օհանը մի օր դարձաւ իր սփինքսի մօտ, սիրտը լցւած գանկատւեց, թէ ինչպէս չէր ներգործում մարդերի վրա ոչ նրա ձէթը, ոչ մուրը, ոչ էլ սլաքները, թէ ինչպէս մարդիկ ծաղրում էին նրա խօսքերը, արհամարում սպառնալիքները, թէ որքան աւաւած էր նրա ընթացքը, ծանուկի մատնւած հեղատոյութիւնները: Եսաց Օհանը, պատմեց այրած սրտով, հառաչեց, սրտի մաղձը անքան թափեց, արոյրի բորենու առաջ, որ հողու վրա կուտակւած ժահրից ու ժանդից թեթեւացած ընկաւ, բնեցաւ: Երբ խոր քնի մէջ ընկղմեց, նրա երազում արոյրի բորենին թեկերը տարածեց. Օհանին զրկեց, զգւեց, փայփայեց և արձանի կուսական շրթունքները նրա շրթունքին հպած առաց:

— Օհան ջան, մի յուսահատուիլ, մի տրտմիլ, աշխարհը մարդարէներին, վարդապետներին է ծաղրել, արհամարել, նրանց բարոյաւ մեհ մտքերն ու գաղափարներն է անարգել, նախատել, ուր մնացիր դու ու բու մտքերը: Այս ժանիքներս քեզ կտամ, մի վախենալ, նրանք անչափ պինդ են, ուր որ խրցնես չեն փշրւել: Քանի որ գեղին է, մարդերի խելքն էլ աչքերի մէջ է, ալդ ոսկիի տեղ ընդունելով պիտի զգեն, փայփայեն, եթէ մինչև անգամ զրանք խցկես պատահողի որկորը: Բայց հրապարակով չարձակուիս,

զիշերը, մթնումը գաղտագողի դուրս գնա, խաւարում ման եկ, որ քեզ չնկատեն: Ծառերի, պատերի, խրամատների և ժայռերի մէջ թաղնալի, որ քեզ չտեսնեն ու չհալածեն: Զօրեղների հետ գործ չունիս, հուժկուների առաջ մի դուրս գալ, թաղնաւածաժկւածդ տեղն այնքան սպասէ, մինչև որ իրարից բաժանւին, առանձնանան, մէկ մէկ մնան: Եթէ կարող ես այնպիսի դիրք բռնէ, որ իրար հետ կուլեցնես, չթողնես իրար մօտենալու: Այս ճիրաններիցս էլ մի բանիսը վերցնու, սրանք ոչ միայն անչափ զօրեղ են, երբէք չեն բթանալ, այլ թալիսիմած, կախարդւած են, կարող են քեզ պէտք գալ: Երբ կառանձնացնես մէկին, զգոյշ այնպէս վրա պրծիր, որ չսթափւի, նախ ճիրաններով նրան կաշկանդիր, ապա ժանիքը մխիւր մսի մէջ, մինչև որ անձնատուր դառնայ: Երբ թաթերից տակը զլորես, մրոտիր, ձիթոտիր ու սըլաքտէ, որքան որ կամենաս, էլ չի կարող քեզ դիմազրել, ձէթդ ու մուրդ կծորէ նրա մարմնի մէջ, էլ դուրս չի գալ: Այսպէս մէկ մէկ ում ուզում ես, մութ տեղը վրա պրծիր, տրորէ, ոչ որ չի փախչիլ այս ոսկեգոյն ժանիքներից, ոչ որ չի յանդգնիլ այս կախարդւած ճիրանների գէմ մաքարիլ: Բայց ամէնից խելօք այն է, որ երբէք երևան չգաս, մութ տեղը ում որ բռնես, մրոտես, ձիթոտես, բաց թողնես, որ մարդու ձեռ չտաս օձիքդ, երբ այդպէս ներքուստ գործես, ամէնն էլ կսարսափին բո ձէթից էլ, մուրից էլ: Քեզ հաւածում են, հեռացնում են շրջանից, դու էլ մի երևա ոչ մի տեղ. ինչ գործ ունիս ամբոխի մէջ, երբ ոչ որ քեզ յարգելու տրամադիր չէ. ամէնը

զգուժմ են քո ձէթի հոտից, քո շնչի մուրից: Ծագ-
րում են քարոզներդ, դու էլ լիւնաւորի՜ր ժանիքներդ,
նեխոտի՜ր ճիրաններդ և այնպէս խոր մխի՜ր, որ թոյնը
սրտերը հասնի և կտկծից խնդաղարւին: Բայց ամէ-
նից խելօքն այն է, որ սուս բարեկամի տարազով
նրանց մօտենաս, կեղծ խորհրդական ձեանաս, խալ-
խի արիւնը ծծելիս անդամ այնպէս ձեացնես, թէ
տղրուկի նման վատ արիւնից ես նրանց ազատում,
ապականութիւնից ես փրկում, աշխատում ես առող-
ջացնել, ըռնացնել, այն ինչ դու գործդ շարունակիր,
ժահրդ ու թոյնդ տարածիր նրանց զարկերակների
միջով ամբողջ մարմնի ամէն մի կողմը, այնպէս որ
բոլորովին թուլանան, բայքայւին և յուսահատւին
այդ վարակումից:

Անշափ դւարթ զարթնեց Յանը այդ երապից,
այնպէս ողնորւած, որ արշալոյսին թողեց սփինքսին,
նորա քարոզներից ու դասերից խրախուսւած՝ իջաւ
ամպերից ու օդային պալատներից, հասաւ երկիր,
ծածկեց, պահեց ժանիքներն ու ճիրանները, մտաւ
կեանքի շրջանը: Նա ընդհանրապէս ծածկւած ու
ծպտած էր մօտենում պատահողին և կամացուկ,
հովահարելով խայթում ու ծծում էր մաքուր արիւնը,
տեղը թոյն փսխելով:

Այնպիսի մտերմի՜ ու սրտակցի ձեւեր էր անում,
որ ենթադրում էին, թէ հին բարեկամ է, անշահա-
սէր ընկեր, բայց երբ մօտենում, զննում էին ձիթոտ
մատները, ժանդոտ ժանիքները, սուր սուր ճիրան-
ները, հոտած բերանը, ծխոտ դունչը - պինչը, մբոտ
արտաշնչութիւնը. խելոյն երես էին դարձնում ու

դէմքերը ծամածռելով կրկնում էին. — Ձէթ Յանն է:

Ում ոչ տեսնում էր մովրովի դաւակը, ժպիտ
էր արտայայտում, որին որ պատահում էր մօտերմի
կնճիռ և խնդում էր կեղծում, դերասանի նման ճկ-
ւում էր ու մօտենում, բայց մարդիկ արդէն այնքան
էին վարժել, որ խելոյն դէմքերը դարձնում հեռու-
նում էին կրկնելով. — էլի ձէթ Յանին պատահե-
ցինք, գործներս սլիտի ձախէ:

Իսկ Յանը բաւականանում էր ձիթոտ մատ-
ների վրա բիշ մուր փչել և նրանց ետեից շորներին,
վերառկուններին չանչել. երևակայելով, որ արդէն
ապականել է նրանց կոկ ու շքեղ շորերը: Յանի
բարբը դիպցողները արհամարում էին խեղճին, իսկ
անտեղեակները ժպտում, անցնում:

20 Սեպտեմբերի

Թաւրիզ

1899

ԱՄԵՐԱՅԻ թրքաճայերի կեանքից երկրորդ տպագրութիւն				
Երկու հատոր, իւրաքանչիւրի դինն է	1 ը.	5 զռ.		
Խեհ - ԿԱՐԵՊԵՏ. Թրքաճայ. կեանքից	1 ը.	5 "		
ՔՈՌ - ԵՂԻԿ	"	"	30 կ.	30 շհ.
ՇԽՆՈՑ	"	"	30 կ.	30 շհ.
ԺԵՐԵՆԳՆԵՐ	"	"	30 կ.	30 շհ.
ԲԵՐՍԵԻ ԸՌԸՔԵԼԸ	"	"	25 կ.	25 "
ԹՈՒՆՈՒՄԻՔՆԵՐ	"	"	10 կ.	10 "
ՎԻՔԵՆԵՐԻ ԳԵՂՏՆԵՐԸ	"	"	1 ը.	5 "
Ընտիր թղթի վրա 2 ըուրլի—կամ 10 զռան				
ՋԱԼԷՆԻ 77.8 թ. Ռուս Թուրք կուէից արկած	1 ը.	5 զռ.		
Ընտիր թղթի վրա 2 ըուրլի—կամ 10 զռան				
ՊԵՏԱԿԵՐՆԵՐ թրքաճայերի կեանքից	1 ը.	5 զռ.		
Ընտիր թղթի վրա	2 ը.	10 զռ.		
ՎԻՊԵԿ ԵՐ Թրքաճայերի կեանքից	1 ը.	5 զռ.		
Ընտիր թղթի վրա 2 ը.—կամ 10 զռ.				

Ո Ղ Յ Ե Ր Գ Ա Կ Ա Ն

ՇԱԽԵՆ Երեք արարւած. թրքաճայ կեանք	1 ը.	5 զռ.		
ՍԵՐԵՓ ՀԻՆԳ	"	"	30 կ.	30 շհ.
ԽԱԼԻՓԵԹ Պատմական տեսութիւն.	30 կ.	30 "		

Դիմել Թիւիսի Կենտրոնական ԳրաՎաճառանոցը
և Կովկասի քաղաքների հայ գրաՎաճառներին:
ԳրաՎաճառները կարող են դիմել նոյնպէս.

TAURIS (Perse) ATRPET

Որոնց կը լինի սովորական 20 օ զիջումն:

ԿՈՏՐԱՆ ԳԳԱԼ

ԵՐԿԵՐԸ

Մի օր առաւօտեան վաղ զարթեցաւ և ինձ՝
բաւական յաղթանդամ արարածիս, այնչափ թեթեւ
զգացի անկողնիս վրա, որ տարակուսեցաւ անձիս մասին
և կասկածեցաւ, թէ մի դուցէ գիշերը փոխանկած լի-
նիմ: Իսկոյն աչքերս դարձուցի տեսական անկիւնում
կանգնեցրած հայելի փեղիկը՝ պահարանին և դէմքս
զննելուց յետո թէ և անտեղի կարծիքս փարատեցաւ,
բայց սիրտս կատարելապէս չհանգստացաւ, մի տե-
սակ շփոթութեան և ցնորքի մէջն էի: Չգիտեմ բը-
նազդմամբ թէ մի ուրիշ ոյժ ինձ վրա վատ էր ներդո-
ւում և հոգիս ճնշում էր: Ուղիղը չկարողացաւ դիտել
թէ ինչ եղանակ էր, որովհետեւ կինս լուսամուտների
թանձր վարդոյրները չէր բացել: Ես էլ չուզեցի բա-
նալ, այսինքն կինս նեղանում է, չի սիրում առաւօտ-
ները ննջարանի վարդոյրները բաց անել, ինչեւ
շորերը հագնելը, բայց ենթադրում էի, որ երկինքը
ամպամած էր լինելու, քանի որ այդպիսի եղանակ-

ները միշտ վատ են ազդում ջղերիս վրա:

Քոզի սենեակից կնոջս խօսակցութեան ձայնը թէն լսում էի. բայց որքան ուշադրութիւնս լարեցի չկարողացա ըմբռնել, թէ խօսակիցն ով էր: Մի քանի անգամ հազացի, որ ձայնս լսէ, մօտս գա, բայց այնքան տաք վիճաբանութեան մէջ էր, որ չլսեց անգամ: Մի քանի անգամ էլ ձայն տւի, կարծեմ բաւական բարձր, դարձեալ պատասխան չեղաւ: Երբ անհամբեր ականջներս սրած սպասում էի կնոջս վերադարձին, կամ պատասխանին, լսեցի կնոջս խօսակցի հետեւեալ խորհուրդը:

— Սարէթ, ասում էր այդ ճիւղի աշակերտուհին իմ կնոջս, այս հինաից ութ-տասը դդալ թասի մէջ լից, վրան էլ մի բաժակ, եղկումեղկ ջուր ածիր, մի կոտրած, ետ ընկած անպէտք գդալով լաւ սրիւր, մինչև որ հինաի բոլոր հատիկները լուծւեն ջրի մէջ: Յետոյ գլուխդ լւան, բռով հինաից վեր ան, ցելսի նըման մազերիդ հետ գլուխդ ամէն կողմից ծեփի, կապիւր շորով. գիշերս մնա մինչև լոյս: Առաւօտ վաղ ես կգամ, բաղնիս կգնանք, կլողանանք, գլխիդ ցաւն էլ կանցնի, ապիտակ մազերդ էլ կսեանա, էլ չի թափւիլ, մօրթդ կառողջանա, քեզ էլ աւելի թաքմ կըզգաս:

Այս որ լսեցի, համբերութիւնս հատաւ, կրակ դարձա ու գոռացի:

— Սարէթ, Սարէթ, մի լսիլ այդ քաւթառին, նախ բժշկարանը բեր ինձ, կարդամ, եթէ վնասակար չէ... եթէ բժիշկն էլ խորհուրդ կտա, եթէ ուրիշներին՝ փորձողներին օգնել է, կվկայեն, հարցնենք, ի-

մանանք, այդ ժամանակ դու էլ կարող ես կատարել այդ պառաւի խորհուրդը:

— Դու ինչ, «կոտրած-դդալ», ասաց խոժոռագէմ կինս ննջարան մտնելով, ինչ ես գլորում, ամէն մի ամանի մէջ ընկնում, թաթախում ամէն տեսակ լպրծուն կեղտերի մէջ, «հինաի-դդալ»:

— Ինչպէս թէ «հինաի-դդալ», «կոտրած դդալ»...

— Ձայնդ կտրիր, «կոտրած-դդալ», քեզ երբ հարց տան, այն ժամանակ կարող ես խօսել, բու ինչ բանդ է իմ դործերին միջամտել, կնոջ դործերին խառնել...

— Ինչպէս թէ՛ խառնել...

— «Կոտրած դդալի» հետ խօսելու գլուխ չունիմ, ասաց և դուռը պինդ փակելով հեռացաւ սպառնալիքներ կարգալով, գնաց գտաւ դարձել իւր խօսակցին: Կարող էր երեակայել իմ դրութիւնը այդ ժամին: Չատ ու քիչ նախատական խօսքեր լսել էի կնոջիցս, (խօսքը մեր մէջ մնա, շատ սխալեցի սրտ փայլով, մանաւանդ ժառանգութիւններով, քթիցս բռնել է անիծածը,) բայց արդէն չափն անցկացրեց վերջին արարքով... Հա, կարող էր երեակայել իմ դրութիւնը այդ րոպէին, իմ վիճակը, որ եօթը քէլալական դպրոց եմ փոխել՝ շատախօսութեան համար, ճեմարանի եօթ ուսուցիչների հետ կուել, արտօքսւել եմ այդ պակասութեան համար, համալսարանից կիսատ եմ վռնդւել՝ լեզուս ծայրից, եօթը տարւա եօթը քաղաքների հոգաբարձութեան հետ պայմանաւորել, ուսուցիչ եմ մտել և եօթնից էլ, առանց վեր ջացնելու ուսումնական տարին ակամա հեռացել եմ

մի խօսքով, կարճը ինձ վռնդել են ամէն տեղից: Այս բնութեան տէր մարդու հետ, այսպէս վարեւ... Կատաղութիւնիցս բիշ էր մնում, որ վեր կենայի և կնոջս մի լաւ թակէի, թէ կուզէ ինձ վայրենի անւանէին: Բայց ինչպէս ասացի, սիրտ չունէի, տեղիցս շարժել չէի ուզում: Քիչ լռութիւնից յետո համբերութիւնս սպառեց. կրկին ու կրկին անգամ սկսեցի դռալ կանչել:

— Սարէթ, այ Սարէթ, այ կնիկ, բեզ եմ ասում մի լսիլ այդ ջաղւին, խնդրում եմ, խնդրում եմ ու ուշադրութիւն մի դարձնիլ այդ քաֆթառի խօսքերին: Բժշկաբանը բեր կարգամ, մի բժիշկին էլ հարցնեմ յետո կվճռենք, թէ ինչ պիտի անես: Թող, հոգիդ սիրես, թող, այդ պառաւի աջէմական ղեղերը և թրքութիւնի նման մի ներկիւ ձեռքերդ ու զուլալ: Սարէթ ինձ լսիր, Սարէթ...

Կինս փոխանակ պատասխանելու, անտարբեր շարունակում էր իւր խօսակցութիւնը դեղձու պառաւի հետ: Սիրտս ծակում էր, նամանաւանդ երբ օտարների, այն էլ բաւթառի ներկայութեամբ կինս ուշադրութիւն չէր դարձնում իմ խօսքերին, արհամարում էր ինձ իր անտարբերութեամբ: Մեր մէջ մի կերպ ամէն բան կարելի է տանել, բայց օտարի, անծանօթի մօտ արհամարել կնոջից... ջղերիս դիպաւ: Կրկին կանչեցի. — Սարէթ, Սարէթ...

Այս անգամ փոխանակ պատասխանի, կինս ներս մտաւ, վերմակս մի կողմ շարտեց, երկու սրունքներս երկու մատի մէջ բռնելով, մի գլալի նման ինձ վեր բարձրացրեց, տարաւ և անմիջապէս գլուխս կոխեց

հինաի տոպրակի մէջ: Փորը ժամանակ դետի մէջ լողալիս խորասուզելու համար, ականջներումս, աչքերումս, բթիս ծակերում, բերանումս ջուր չլցւելու համար, մատներովս ինչպէս որ կապում էի այդ ծակերը՝ խօլոյն նոյն զիրքը բոնեցի, այսինքը երկու բթամատներովս երկու ականջներս ծածկեցի, երկու ցուցամատներովս երկու աչքերս բռնեցի, երկու միջամատներովս բթիս ծակերը սեղմեցի և երկու մատենամատներս բերանիս շարեցի և այդ զիրքով սպասեցի մինչև կնոջս բարկութեան աստիճանների իջնիլը: Զարմանում եմ ինձ վրա, թէ ինչպէս այդ բոբբոբման և իրարանցման վայրկեանին չշփոթեցի, նոյն ականթարթում այդ զիրքը միտս լնկնիլն ու դորձադրելը բնագլարար կատարեցի և պաշտպանեցաւ: Ուղիղ է ասած թէ յարկը մարդուն ստիպում է գիտեի անելու:

Կինս առանց խզճահարելու, սովորական զրդալի նման ինձ վերցրեց, սլորեց տոպրակի մէջ: Ինձ շատ չփորձացնելու համար տոպրակ եմ ասում. բայց հաւատացէր, որ սովորական հինայի քսակ էր: Գլխիս, թեւերիս ու կրծքիս մէջ լցւած հինայով դուրս հանելով տոպրակից, դատարկեց այդ անիծեալ փոշին լականում, այսինքն թասում: Ութ-տաս անգամ մտաւ և դուրս եկա այդ քսակում, այսինքն կինս հինան ինձանով դատարկեց և ամէն անգամ կողերս այնպէս պինդ պինդ էր խփում թասի սուր սուր շրթներին, մտգերիս, ղնչիս, պնչիս, վզիս ու կրծքիս կպած հինան թասում թափտալու համար, որ կողերս մի քանի տեղով վիրտուրեց, կաշիս բերձեց, սկսեց արիւնել... Մի տեսակ ջարդեցաւ, կոտրեցի...

ձար չունէի, եթէ էլի մի բան լսուէի, պէտք է էլ աւելի ինձ տանջէր, այդ պատճառով տաղ արի, սպասեցի վախճանին: Մի բան որ չէի կարողանում պարզել, մի բան որ մինչև այս բողբոջին էլ ինձ համար մոլթն է, այն էր, թէ ինչպէս ինձ նման անապին մարդուն այն թոյլ արարածը բռնի մատներով մէջ խաղացնում էր զգալի նման և անգաղար ծաղրելով կրքնում — «որտեղից գտա ես այս «կոտրած-զգալը»: Եթէ մի քիչ նախապաշարում ունենայի, կասէի, թէ կինըս կախարդ է, կամ խօսակիցը վհուկ: Թէև կախարդութեան գոյութիւն չունենալուն կասկած չունիմ, միայն կինս իւր արարքով տարակուսանքներ բարձրացրեց հոգուս խորքերում և ես սկզբունքներիս վրա, սրանից յետո էլ այնքան մեծ հաւատք չունիմ: Թէ գիտութեան հետ ասեմ, գերբնական «գորութիւններ չկան, հապա կինս ինչ է, թէ կնոջս արարքի վրա հիմնելով հաւատամ կախարդութեան, հապա գիտութեան ինչ պատասխան տամ: Տատանում եմ, այն էլ հաստատ է, բանի որ գիտութիւնն է բարոգում, այս էլ փաստ է, բանի որ ինքս փորձով տեսա... մարդ մոլորում է: Բայց ես կարծում եմ այն էլ ճիշտ է, այս էլ իրաւացի... Գերբնականութիւն էլ կա, բնական-գիտութիւններ էլ կան...:

Մի խօսքով, ես ծնւած տաղանդս ու հանճարըս, ես, գիտութեան և իմաստութեան հարազատ պաւակս, ես, հայրենիքիս համար փայլելի ամենալուսաւոր աստղս և ծննդավայրիս անփոխարինելի զարդըս, դարձել էի այդ տկար, թուական մէկի ձեռքում մի խաղալիք: Մի թոյլ, շնչին արարածի ձեռքում

բում խաղալիք դառնալը, «կոտրած զգալի» նման դործածելը, եթէ կախարդութիւն չէր համարում, հապա ինչպէս կարելի է անւանել:

2էք կարող երեւակայել, թէ ինչ անտանելի դրութեան մէջ էի, չէի կարողանում շնչել անգամ, հինայի փոշին բերանս լքցւեց և շնչիս հետ կուլ էր գնում: Սարսափելի կերպով գանեցա, քիչ էր մնում փսխելի, բայց իսկոյն յիշեցի մի օղտակար բան և համբերեցի: Ուղիղ որ նեղութեան մէջ մարդ անշնչի սրամիտ է դառնում, յանկարծակի մտքեր է ծնում, բոլոր անցեալը մոտրեւում է ակնթարթում: Մի ժամանակ ուսուցչական ժողովում մարդակազմութեան վարժապետը ինձ նկատեց, թէ արիւնս սովորական մարդկային արիւնից նւազ կարմիր է: Ուզում էր ասել, արունս ճերմակ է: Պէտք է իմանաք, որ ես մարդակազմութեան, ընդհանրապէս բնագիտական ստարկաների մէջ միշտ մրցանակներ եմ ստացել, բայց հնար չէի գտնում արիւնս ներկելու: Իսկոյն ուղեղումս մի միտք ծագեցաւ, մի հարց բարձրացաւ: Եթէ կարելի է թորերում գտել, մարբւել, ինչի չի կարելի ներկել: Արիւնը թորերում գտնում է, մարբւում է, թոյլ այնտեղ էլ հինայով ներկելի, ասացի մտքումս և սկսեցի աներկիւղ շնչել, ծծել օդը հինայի փոշիներով և բիրանումս թրջւած հինան էլ կուլ տալ, որպէսզի ստամոքսիս կողմից էլ նստաստեմ արիւնիս գոյնին, որ ուրիշ անգամ մասնագէտները չկարողանան այդ պակասութիւնս զգալ և նկատել:

Հինայի քսակը ելումուտ անելիս, մի կերպ էլի դիմանում էի, որովհետեւ բաց օդից անցնելիս,

կարողանում էի մի կերպ շնչել: Բայց երբ ինձ գլխովայր թողեց թասի հինախ մէջ, եղիւմեղկ ջուրն ամեց զլիւիս, շնչառութիւնս խաղառ կտրւեց: Իսկ երբ արաղ-արաղ ինձ պտտեցեց թասի մէջ հինան սրելու համար, ուշքս անցաւ, մարեցաւ: Դրանից յետո ինչ խաղ խաղաց կինս զլիւիս, ինձ յայտնի չէ, բայց երբ սթամիւեցաւ, զլիւից մինչև ծնկներս հինախ մէջ կոխուած, ջարդուած, արիւնլաւ բնկած էի խոհանոցի ճենճոտ ամանների կողքին: Լաւ էր, որ ռուս աղախինն էլ այնտեղ չէր, թէ չէ ողջ քաղաքում պատիւս գրօշի կհասցնէր: Իսկոյն գիշերնոցս զլիւիս բաշեցի, փափուշներս հաղա, վազեցի սիր տան կողքի բաղնիսը, ներս մտա, բաղտիցս Միլիբենց Անդրին, էլ այնտեղ չէր և երբ շտապ շտապ նստեց լաւահանքեցի, վերակացուն սովորական սառնութեամբ աթոռ առաջարկելով ասաց.

— Մի քիչ սպասեցէք, մինչև դուրս գան լաղացողները:

Այն դրութեան մէջ ես ինչպէս կարող էի սպասել: Մանաւանդ որ աչքիս առաջ տեսաւ երեւոյր տարկւած նստիչներ, որոնք իմ բաղնիս մտնելու ընկնէին տւին ուրիշների: Մատով ցոյց տալով այդ նմանները ասի բաղնիսպանին բարկացած.

— Դրանցից մէկը կարող էր ինձ տալ, իսկ նրանցից խնդրել, որ քիչ սպասեն: Իմ գրութիւնս տեսնում էր, շտապում եմ . . .

— «Կոտրած գղալ», ասաց ինձ ծաղրելով բաղնիսպանը դու ինչ իրաւունք ունիս մեր գործերին միջամտելու և թէլադրութիւններ անելու: Նստեցնեց

հերթով սպասողներինն է, ոչ թէ «հինախ գղալի-նը»: Զես ուզում սպասել, հրամայէր, կարող էր հոգառնալ, ասաց նա էլ զնշով դուռը նշան տալով:

Ուզում էի պատասխանել, յանկարծ բոլոր ծառաները միասին փոխքտացին և սկսան բարձրաձայն ծիծաղել: Այնպէս բարեկութիւնս բորբոքեցին, որ էլ չկարողացայ ծաղտուն հանել, թողի և դուրս ելաւ: Բարեբաղտարար բաղնիսներն իրար մօտ են, իսկոյն մտա ամենամօտ բաղնիսը և առանց ուշադրութիւն դարձնելու փողոցի լակոտներն և բաղնիսի ծառաների հահուոցին, «կոտրած - գղալ», «հինախ - գղալ» աղաղակներին, առանձնացաւ նստելու և լաւ լողացաւ: Ոչ մի բռնի մտքիցս չէր հեռանում կնոջս արարքը, անդադար ականջումս պոկում էր լակոտների աղաղակը: Մէկ մէկ էլ մտածում էի, չիլինի, որ ես հաստատ «կոտրած գղալ» եմ: Բայց հայեացքս անձիս վրա ուղղելով, հայելու մէջ ինձ զննելով, ինքս ինձ զիտելով համոզում էի, որ ես ինքս եմ, ես «հինախ - գղալ» չեմ: Այնքան ներգործել էր իմ ջղերի և մտքի վրա թէ կնոջս, թէ բաղնիսպանի, թէ փողոցի լակոտների խօսքերը, որ կասկածում էի նոյն իսկ աչքերիս վրա, ուշքիս վրա: Բայց շնչառութիւնս, խօսակցութիւնս և մտածմունքս ինձ համոզում էին, որ ես անզգա «կոտրած - գղալ» չեմ, անպէտք շարունակ փայտի կտոր չեմ, այլ ես մարդ եմ, ես բանական արարած եմ...

Բաղնիսից դուրս գալուց յետո մտմտունքը ինձ արաւ, չէի իմանում, թէ ինչպէս տուն դառնայի, կնոջս երեսը ինչպէս մտիկ անէի, ինչպէս

նորա հետ հաշտէի, նորա հետ, որն իմ գլխին այս խայտառակութիւնը բերեց: Մտախոհ ըիշ առաջ գընալուց յիտո, տեսա մեր տան քահանա՝ Տէր - Եղիշէին, որ վիճում էր գործակալ Տէր - Խորէնի հետ: Մտածեցի մօտենալ տաներեցիս, յայտնել բոլոր անցքը և խնդրել, որ, որպէս հոգևոր հայր, գնա ու խելքի բերէ ինձ հարս տւածին, յիշեցնէ կնոջս միւր պսակւած ժամանակ կայացած պայմանը, նահապետական զիրքը, որ նա է ինձ հնազանդելու, ոչ թէ ես նորան: Այս խոհերով տարուբերւած նրանց մօտենալիս, լսեցի Տէր - Եղիշէի ձայնը, որ ասում էր.

— Տէրտէր, տուր ինձ երկու հարիւր ծուխ, էլ ոչինչ չեմ ուզում: Ես ծխի կարիք ունիմ, ինձ փող պէտք չէ: Ընտրիր ամէնից աղքատ ընտանիքները և ինձ յանձնիր...

— Քաղաքի զիրքը ես չեմ կարող փոխել: Ինչպէս կառավարել են մինչև հիմա, այնպէս էլ կկառավարեն մինչև մահս, ասաց Տէր Խորէնը ծանրութեամբ:

— Ախար, այդ անխղճութիւն է, խեղճ ժողովրդին ոտնատակ էր տալիս: Ինչի հասարակութիւնը զրկում էր հոգեկան մխիթարութիւնից, պատասխանեց Տէր - Եղիշէն:

— Ես բան չեմ կարող անել, զիրքը զրւած է, մեծաւորներից հաստատւած, նախորդներից սրբազործւած՝ ժողովուրդն էլ այդպէս է պահանջում:

— Սուտ ես ասում, ասաց բորբորւած Տէր Եղիշէն, ժողովուրդը այդպէս բան երբէք չի կարող ցանկալ, իրաւունք էլ չունի մտածելու: Այդ մի քա-

նի աղաների մտածմունքն է, որ ժողովրդի կամբը չի կարող դառնալ: Ժողովի հրաւիրեցէք և մեծամասնութեան ձայնով վճռել տանք հարցը:

— Այդ իմ իշխանութիւնից վեր է, կարող էր զիմել բարձր իշխանութեան:

Տեսա որ խօսակիցները ինձ վրա ուշադրութիւն չդարձրին. բացի բարեխա չափաւորականը այնպէս էին վարում, որ իբր թէ այնտեղ ներկա չլինէի, ուստի գլուխս ցոյց տալու համար խօսքի մէջ մտա և իմ համոզմունքս պարզապէս առաջադրեցի ասելով.

— Տէր հայր, դուք սխալւում էք, հայ եկեղեցիի կարգերի և ծէսերի համաձայն, պէտք է ամէն մի քահանա իւր ծուխն ունենա, ամէն ծխական իր որոշ և մշտնջենաւոր քահանան: Այս աւանդութիւնը անխախտ պահպանելը մեր բոլորիս նւիրական պարտականութիւնն է, իսկ դուք, ցաւալի է, որ նոյն եկեղեցիի պաշտօնեա էք, դուք ինքներդ ոտնատակ էք տալիս այդ հայրապետական կարգերը:

— Դու ինչ, դու ո՞վ, այ «կոտրած գղալ», ասաց Տէր Խորէնը, դու արգիօք հասկանում ես, թէ բանը ինչու՞մն է, որ այդպէս խոշոր խոշոր բրդում ես... Սա հասարակական գործ է, քիմիական աղեր չէ, որ խառնափշտորես:

— Տէր հայր, դապեցէք ձեզ...

— Վայ մեզ որ «կոտրած գղալները» պիտի սովորեցնեն մեր պարտականութիւնները: Ախար եթէ դու կարողանաս հասկանալ, ըմբռնել թէ՛ հարցը ինչ բանի վրա է կայանում, ես հաւատացած եմ,

որ երբեք այդպէս չես խօսիլ: Դու չես ըմբռնում թէ նրա հեռաւոր նպատակը որտեղ է, և ծխերը բաժանելուց յետո, զործը ուր կհասնի: Այո, այսօր նա համաձայն է ունենալ երկու հարիւր ամենաղբատ ընտանիք իրեն յատուկ ծուխ, թուղնելով հարուստները ուրիշներին. բայց էգուց հարուստ ծուխերը նրանից զրգւած մի մի խնդրագիր կտան թիմակալին, որ իրենք չեն ուզում իրենց ծխատէր այս ինչ քահանային, այլ ուզում են իրեն՝ Տէր Եղիշէին, կամ մը ուրիշին: Թէմակալը իրաւունք ունի ժողովրդին ասելու. — Դու եղիր սրան ծուխ, կամ ներան ծուխ, այլ ծուխը պէտք է իրեն համար ծխական քահանա ընտրէ: Այդպիսով հարուստները, իզգալի օջախները կանցնեն ճարպիկների ճանկը, իսկ տնանկները շունետորները կմնան առանց ծխականի, կամ այնպիսի ծխականներ կունենան. որոնց երեսը տարիներով հազիւ թէ տեսնեն:

— Այլ էլ ուղիւ է, ասացի Տէր Խորէնին, դու էլ ճիշտ ես ասում: Բայց չէ որ նրա ասածի մէջ էլ ճշմարտութիւն կայ:

— Էհ, ասաց Տէր Խորէնը դէմքը թթւեցնելով և ուտելու շարժելով, միթէ կարելի է «կոտրած - զգալի» հետ խօսել, միտք փոխանակել. երբ ամէն մի կողմին էլ կարող է պատասխանել, թէ «ճշմարիտ է քու ասածն էլ,» ու հեռացաւ:

Էլի «կոտրած - զգալ», քիչ է մնում խելագարւէի: Այնքան ինչ են իմացիլ սրանք, ինչ է պատահել: Բայց արդէն Տէր Եղիշէն հեռացել էր, մինչ Տէր Խորէնը ինձ հասկացնում էր կօլէզի հեռաւոր

նպատակները: Հետեցի, բայց հետքը կորցրի: Մոլորած հրապարակի շուրջը ման էի գալիս, քայլերս տանա կողմը էի կարողանում ուղղել: Չարունակ գլխումս պամւած էր մեխի նման «կոտրած - զգալը» «հինաի - զգալը և բացատրել չէի կարողանում: Ծանօթներիս բարեններին անսիրտ պատասխանելով շարունակում էի քայլերս մեքենական շարժումներով:

Դէմքը դիմաւորեցին ընկերակիցներս, որոնք քսան քայլ հեռւից արդէն սկսեցին քրքշալ և ծիծաղել: Յայտնի բան է այդ ժպիտներն ու խնդումները ինձ համար էին, բայց արդեօք սէրի, յարգանքի, թէ ծաղրի նշան էր, չէ կարելի բացատրել: Ինչպէս կարելի է մարդու հոգու խորքերը թափանցել, քննել և զգալ նրա վիճակը, երբ հոգին չի անդրադառնում հայելու նման դէմքի մէջ, կամ կուրծքը թափանցիկ չէ, որ գնես ներքին աշխարհը: Եթէ սիրտը թափանցիկ և տեսանելի լինէր, միթէ խորամիտ մարդիկ նրան էլ չպիտի կարողանային շարժել և կեղծել: Բայց քանիոր ինձ համար էին խնդում, ես միշտ սովոր եմ այդպիսի ծիծաղները ինձ նպատաւոր կերպով բացատրել, կարծել որ նրանք դէս ինձ ունեցած բարեսիրտ յարգանքն էին արտայայտում որոշ վարկածութիւններով: Տասը քայլ հեռաւորութիւնից արդէն բարենները տեղացրին և ես շփոթւած չէի իմանում դէմքս, հայեացքս որ մէկի կողմը դարձնել, որին յայտնել ջերմ զգացումներս:

— Քէֆդ, հալդ, որտեղ էիր, ինչի չես երե-

ւում, ինչի տխուր էս, ամէն բերան մի հարց էր տալիս, առանց իմ հողեկան վիճակի մասին տեղեկութիւն ունենալու: Ես լուռ մօտեցա, ձեռքերը սեղմեցի և դարձա նրանց հետ ճեմելու, վրդովումս և վիշտս ցրելու յոյսով: Ընդհատւած խօսակցութեան կարւած թէլի ծայրը ձեռքից բաց չթողնելով, Մարգարեանը շարունակեց.

— Զատ էլ մեր պապերը այս ու այն դիրքը դրել են, կարգը սահմանել են և դարերով կուրութեամբ հետեւել են: Ասացէք, խնդրում եմ, կարգը պապերն են դրել, թէ մի ուրիշ գերբնական զօրութեամբ է կազմուել: Դրւած կարգը հասարակութեան շահի, թէ վնասի համար են սահմանել: Հնում մեր պապերը իրենց շահերի համաձայն, այդպէս բարուք են համարել և տնօրինել: Իսկ ներկայիս պահանջների համաձայն, բանի որ հինը վնասաւար է, միթէ մենք մեր պապերի նման իրաւունք չունինք կարգերը փոփոխել մեր կարիքների և պահանջների համեմատ:

— Կարծիր չկա, պատասխանեց նրա ընդդիմախօս Մ. - Զօղալեանցը, որ կարգերը մարդիկ են սահմանել հասարակութեան բարիի համար: Բայց ներկայիս կարգերը փոփոխելու կարիքը գեռ չէ զղացում և մի օրէնք որ սահմանւած է միլիոնաւոր ժողովրդի համար, այդ օրէնքը չի կարելի փոփոխութեան ենթարկել մի բանի անհատների հայեցողութեան համեմատ: Մանաւանդոր մի այդպիսի փոփոխութիւն կարող է առիթ դառնալ աւելի արմատական փոփոխութիւնների, որով բոլորովին կարող է

կործանել այն շէնքը, որը բանդելով վերաշինելու միջոց, կարողութիւն — հնարութիւն չունինք ներկայումս:

— Բայց եթէ այդ շէնքը թողնենք իւր խարխուլ վիճակի մէջ, նա յանկարծ այնպէս փուլ կգա, որ բոլոր ապրողները մէջը կկործանւին: Այս բանը աչքի առաջ ունենալով, ինչի թողնենք, որ այդ աւերակներում մարդիկ ապրեն միշտ փլատակների տակ մնալու սոսկումով: Մենք մեր ամբողջ կեանքը դառնացնենք աւերակների մէջ, զրկենք յառաջադիմական քայլերից և սոսկանք վիճակներիցս, թէ ինչ է, գուցէ չկարողացանք վերանորոգել մեր ժառանգական աւերակները: Ինչի փոփոխել էք ձեր տարազը, նիստը, կացը, ուտելիքը, խմելիքը, յարաբերութիւնները, չէք ուզում փոփոխել և եկեղեցական, ծխական աւանդութիւններն ու սովորութիւնները: Նայեցէք ձեր շուրջը, ձեր վրան զլուխը, ընտանիքը և կհամոզուիք, որ մեր ժառանգական սովորութիւններից ոչինչ չէք պահել կեանքի շրջանում:

— Էհ, գահլա տարաք ձեր պահպանողական և արմատական փիլիսոփայութիւններով, վրա բերեց Զահ - Բուդաղեանցը: Տէր Խորէնի և Տէր Նզիշէի հացի խնդիրը դրաղեցրել է բոլորիդ: Ուրիշ ցաւ չունիք, ինչ է, որ այդպիսի մի փոքր խնդրի առթով ամբողջ ժամեր զոլում էք շինել մեր գլուխները: Երկուսն էլ ժողովրդին մաշկելու հնար են մտածում, երկուսի էլ աչքը ուղղւած են մեր կաթին ու բրդի:

— Ամերիկան գտնւր, էլի, ասաց Մարգարեա-

նը: Հարցը չարիքի փորձագույնն ընտրելն ու ժողովրդի շահերի նպաստող կողմն անցնելն է: Տէր - Եղիշէն մտածում է հովիւի նման ժողովրդին հօտի վերածել, բաժան բաժան անել ժողովրդի նման էլ իւրացրած ոչխարի կաթն ու բուրդը արիւնի հետ ծծել: Այն ինչ Տէր Խորէնի սխալմով կղերի գերիշխանութիւնը ժողովրդի վրա մասամբ չէղորանում է, հասարակութիւնը աւելի սառնասիրտ հայեացք է ուղղում հոգեւորականութեան ծիսակատարութեան վրա, ընտելութիւնը թուլանում է, մտերմութիւնը դադարում և ժողովուրդը քննդատում է, այն պատգամները, որոնց հալատակում էր մի ժամանակ ամենայն սրբութեամբ և հեղութեամբ: Ահա թէ ինչի երիտասարդութիւնը պէտք է Տէր Խորէնին աջակցի, այնպէս չէ, հարցն ինձ ուղղեց Մարգարեանը ժպտերես:

Ճշմարիտն ասած ես շփոթեցի: Երկու սրի մէջն էի, երկու կողմից ոչ մէկի հետ ընդհարել, վէճի ընկել երբէք չէի ցանկալուստի դանդաղ մրտածումներով ասացի:

— Գիտէ՞ք, պարոններ, ինչ կա, ուստի հարց է, որ շատ լրջութեամբ պէտք է քննադատել և ապա լուծել: Պիտի ասեմ, որ իմ կարծիքս նրանց համար մեծ նշանակութիւն ունէր, դիրքս պահպանելու համար պէտք էր հեռատես լինիլ:

— Այստեղ, պարոններ, շարունակեցի, կարծիքի խնդիր չկա, այստեղ սկզբունքի հարց կա և ազնիւ մարդու համար ամէնից գլխաւորն սկզբունքն է: Ուստի ապագա յոյսից անշափ պէտք է գերադասել այժմէութիւնը: Ապագայի ինչոր աղօտ յոյսի նշոյլի

համար պէտք չէ այսօր կեանքերս խաւարեցնենք, վտանգալի աւերակներում օրերս մթնացնելով և յաւիտենականապէս կործանելու, կլանելու վտանգին մատնել մեր կեանքը, գոյութիւնը և սերունդը: Նոյնպէս անբարեխղճութիւն է մեր ներկա վայելքների համար, առանց դրական փաստ ձեռքերումս ունենալու, ուրիշների յուսացած աղօտ ապագա դամպարը հանդցնել: Իմ կարծիքս այն է, որ մենք կարող ենք մեր աւերակների մօտ վրաններ խփել, ապրել, նրանց շուրջը, քաղաքակրթական ապարանքների հիմքերը գցել, որմերը, կամարները հիւսել, կապել: Իսկ մեր հակառակորդները ողբալով իրենց կործանած փառքը, ներբողելով անցեալը, կսպասեն իրենց գուշակած դամբարի լոյսի յայտնւելուն: Մենք կարող ենք մեր գործն առաջ վարել մեր համոզումների համաձայն և բարեկամ մնալ թէ Տէր Խորէնին, թէ տէր Եղիշէին: Այս ընթացքով, թէ կվայելենք քաղաքակրթութեան բարիքները, թէ կկուենք առաջադիմական բանակի հակառակորդների հետ մեր խղճի թելադրման համաձայն և թէ չենք արագացնիլ այն փլատակի անկումը, որը վերականգնելու յոյս ունին շատերը, որտեղից ծագելիք արեւը կարող է գուցէ ապագայում նպաստել և մեր պրօպագանդային...

— « Գոտրած - գլխով »: ասաց գէմբը ծամածռութեամբ Մարգարեանը: Յիմարը ես եմ, որ լսում եմ սրա դատարկաբանութիւնները: Մի մարդ որ պատրաստ է ամէն բոլոր կշէռքի ծանր թաթը թռչելու, միթէ կարելի է նրանից համոզմունք գոյացնել:

— Իրար համոզումը չյարգելու իրաւունք

չունինք, ասացի յուզւած, հայհոյանքով չես կարող բռնաբարել համոզմունքս:

— Համոզումները ես էլ եմ յարգում, բայց ոչ թէ « հինայի - գղալի » բարբաջանքները, որը կողմերին հաճոյանալու համար պատրաստ է ամէն գոյնից խառնուրդ շապիկ հագնելու:

— Չափաւորիր հայհոյանքներդ...

— Լաւ, լաւ, դադարեցէք, միջամտեցին ամէն կողմից և ես մի քանի բոպէից յետո, նրանցից բաժանւած, դրօսնում էի ծովափում: Աչքերիս թւում էր, թէ ամբողջ աշխարհն ալակերպւել էր, ամէն բան տարբեր գոյներով էր ներգործում ջրերիս վրա: Մինչև անգամ մարդկանց յարաբերութիւնների մէջ ահաւոր փոփոխութիւններ էի նկատում: « Կոտրած - գղալը » աչքիս առաջից չէր հեռանում, մտապատկերներումս « կոտրած - գղալներ », « հինայոտ գղալներ » էին դիզւած, ականջիս թաղանթին անդադար բաղխում էր « կոտրած - գղալ », « հինայի - գղալ » խօսքերը ճակատիս դրօշմողների արտասանութեամբ և առողանութեամբ: Միտքս ուր չէր թռչում, ինչեր չէի երևակայում: Կասկածում էի, որ այն հինա բերող ջապու — բաւթաւը կախարդել էր ինձ: Ո՞վ կարող էր գուշակել, թէ ինչ հեռաւոր նրպատակով: Ո՞վ է իմանում, թէ ինչ թալիսիմա էր բերել այն աջամական հինաի հետ մեր տուն: Հինաի փոշին մեր տունը սփռելուց յետո, կարծես ինձ կախարդական շապիկ հագցրին և ամէն պատահողի աչքում ես թւում եմ, նմանում եմ « կոտրած - գղալի », հինաի - գղալի: Կարծես իմ աչքումս անգամ

բնկա, (խօսքը մեր մէջը, առաջ էլ վրաս լաւ համարում չունէի) և ամաչում եմ, որ սկզբունքներիս հակառակ կախարդութեան գոյութեան մասին համոզումներս արմատներ են դցում սրտիս ջրերի մէջ: Աչքովս անձս գննելով, ինքս ինձ եմ տեսնում, բայց օտարների աչքում այս ահագին իրանս մի կոտրած - գղալ է երևում: Կատարեալ թալիսիմա էր այն անիծւած հինան. իսկ պառաւը ձգում նստած կախարդ, որն օձը ձեռին մտրակ շինած ինձ հալածում է:

Գնացի նահանգապետի այգին և առանց տատանելու մտաւ ակմբանոցի բնիկըրցարանը աչքից անցկացնելու, որպէսզի դառն մտածութիւններս ցրեմ: Կարգալու բոլորովին հաւաստ չունէի, սկսեցի պատկերազարդ հանդէսները թերթել: Ջարմանալի է աշխարհը, միջնադարեան աշխատութիւնները, անհամաշխարհ անճշտութիւնները նորից ասպարէզ են եկել և զեղարեւոտը, համաշխարհական սքանչելիքները, նրբակազմ ձեռակերտները, ակնապարար վառլաձե նկարները բացակայում են ամէն թերթից և հրէշաւոր պոչերով ու պոզերով լեզմաւարները տեղ են գրաւել: Դարձրի թերթերը դրաւիչ մի պատկեր գտնելու յոյսով, բայց գուր, չինական, ժաբոնական ծամածռութիւնների նման խաղաղոյներ էին իրար հետեւում, բուդայական, մանդարինական այլանդալութիւններ էին միմեանց յաջորդում: Չկարողացայ զգացումներս զսպել, ասացի դրասեղանը շրջապատողներին.

— Կլուրի վարչութիւնը մի՞թէ գտած փողեր

շատ ունի, որ այս այլակերպ հրէշական նկարները վրա ահագին ծախսեր է անում և ընթերցողների, յաճախորդների ճաշակն է թթւացնում:

— Ի՞նչ է պատահել, ի՞նչ այլանդակութիւնների մասին է ձեր խօսքը, միջամտեց գրադարանատէր, որ գրքեր էր բաժանում ակմբանոցի յաճախորդներին և պարտաւոր էր նկատողութիւնները յատուկ մատենանում արձանագրելու: Դէմքս ծամածռելով հանգէսների թերթերը շորտեցի և պատկերները ուղղեցի աչքերը ինձ վրա յառողներին: Ամէները հետաքրքրական լուրջ դէմք բնդոնեցին և զարմացական հայհացք ուղղեցին դէպ ինձ, իսկ կուրբի վարիչներից մէկն ասաց.

— « Կոտրած - գզալ » միթէ կարող է դատել դեկադենտական նկարները: Քո տեղը հինաի թման է, դնա, գլորւիք և ինչքան ուզենաս դէլին տուր:

— Պարոն... պարոն... պարոն... մի բանի անգամ ընդհատեցի, բայց ո՞վ է լսողը: Վերջապէս դուացի, — պարոն, դուք չափն անցրիք...

— Դուք չափն անցրիք, ասաց հեզնարար և յարեց, խնդրում եմ, իսկոյն հեռանանք, եթէ չէք ուզում, որ ձեզ դուրս շարտեն ընթերցարանից, « հինաի — գզալ »:

— Դուք... դուք... լեզուս էլ բռնեց:

— Ես օրապահ վարիչ եմ այստեղ, ձեզ էլ հրամայում եմ, որ դուրս գաք, « կոտրած - գզալ », հակառակ դէպքում սպասաւորները դուրս կշարտեն: Էլ ճար չկար, թէև դուրս եկա, բայց չկոտր-

ւեցի, դռնից նրան վերադարձրի արժանաւոր սլատասխանը.

— Դուք բռնակալ էք, ես արհամարում եմ ձեր հրամանը: Դուք խեղդում էք անհատի ձայնը, ըստորաբար կեզտոտ անուններ էք կնքում...

— Կորիք, « հինաի - գզալ », քո տեղ...

Միւսը չկարողացա իմանալ, իսկ դուք կարող էք բմբռնել, թէ ինչ կարող էր լինիլ: Ինչ էլ որ լինի, հողս չէ, այնպիսի բուրժուայի կարծիքը ո՞վ է բանի տեղ դնում, թէև բիշ առաջ գէմսկրատ վարժապետներն էլ այդ բառերը շարտեցին երեսիս: Ասենք վարժապետներն էլ մի գատ չեն, բայց բանը նրանումն է, որ ամէնքը միաբերան « հինաի - գզալ » և « կոտրած - գզալ » են կանչում: Թէև ուզում եմ արհամարել բոլորին, բայց այդ բառերը ծակում են ականջներս, որտեղից սնդիկի նման լցւել են սրտիս խորշերը և այնքան են այնտեղ կուտակւել, ծանրացել, որ գայլութիցս քիչ է մնում ճարեմ:

Անդդաջաբար առաջ գնալով հասել էի բնակարանիս դռանը ուշքս, միտքս բոլորովին ցրած: Երբ սենեակներից լսեցի կնոջս սրտման ալմուկը, իսկոյն շանթահարի նման սթափւեցի: Ինակարանս շուր եկաւ դիտիս, կարծես մի գոյլ սառը ջուր ածեցին վրաս: Սիրտ չարի կնոջս դիմաւորելու, առանց շշուկ բարձրացնելու դուրս եկա թափառումներս շարունակելու: Սրտազուր առաջ էի գնում մայթերից, ամէն շուր, ամէն ականարկ, ամէն հեզնանք և ծիծաղ թուում էր թէ ինձ էին ուղղւած: Ոչ միայն

փողոցային լամպները, կառքերի զզրոցը տրամուայի ճրճուցը, բամբին՝ լապրին անգամ «կոտրած - գզալ» էին սուլում ականջիս: Գուցէ կասկածիք, բայց հաւատացնում եմ, որ ականջներումս բաղխած ամէն մի ձայն «հինաի - գզալ» էր հնչում: Ծովափից աննպատակ բայերս մղեցի առաջ, մեքենաբար երկրորդ անգամ անցա նահանգապետի այգուց, բարձրացա մթերանոցների մօտով իջա պալատ, շրջան տւի, գնացի Մալականի այգին և էլ չեմ յիշում որ փողոցները: Թուլութիւն եկաւ վրաս, ստամոքսս լողոք էր բարձրացրել սրունքներին դէմ, քաղցը բայերս ուղղեց դէպի աժանագին ճաշարան:

Մտա սրահը, ուր ահաւոր բազմութիւնը որկորի սպասին էր ծառայում: Վարժես թէ տօն լինէր, բանուր, գործաւոր, մերենավար իրար բով բոխւած, կարծես միմիեանց հետ զրազ մտած, աշխատում էին ստամոքսները բեռնաւորելու համար իրար դէմ մրցել: Մէկը կերած ձկի խորովածը ուղում էր զինիով լոգացնել, երկրորդը կովի բիւֆշտէքսը՝ դարեջրով յագեցնել, երրորդը խորոված դառը՝ օղիով կենդանացնել և ամէնքն էլ ազահաբար կանանչ էին կլանում, որ կլանած և ստամոքսներում զետեղած բուսակեր կենդանիներն առատ արածեն ու որոճան: Այս մրցումը իմ էլ անկուշտ ստամոքս զրգուեց, (պէտք է խոստովանեմ, որ ախորժակի կողմից իսկապէս տէրտէրացու եմ,) ևս էլ տեղաւորեցի մի անկիւնում, պահանջներս կուտակեցի սպասաւորի ականջում. որը աջալըջութեամբ ընդու-

նեց և սրամիտ բայւացքով սլացաւ իւր գործին:

Սովորաբար ճաշելիս թէև ամբողջ աշխարհ մոռանում, մարտնչում եմ ատամներովս խորակների հետ, խոհարարի պակասորդը լրացնում եմ ջարդ ու փշուր անելով միս, ջիդ, ոսկոր, ամէն բան և միայն անձնատուր եմ լինում խաղողի հիւթին, որը նաճում է ինձ, բայց այդ ճաշի սեղան նստելուց յետո, երբէք աչքիս առաջից չանհետացաւ այն անիծեալ կախարդական «կոտրած - գզալ»: Վարժես ճակատիս մէջտեղը միւսած լինէր գզալի պոչը և բիթս հովանաւորում ձաձկ շրով: Ուտում էի, ատամներս երբէք չէին դադարում, բայց աննդհատ պարտաւորւած էի հայեացքս կերակուրից դարձնել բիթս վրա կախւած գզալին և զննել ամբողջ անձս, սրտիս խորքից հառաչանքներ արձակելով: Այնպէս էի խորուել այս մտքերի մէջ, որ երբեմն երբեմն ամբողջ մարմինս «կոտրած - գզալի» ձևով էր երևում աչքիդիս, թէև բանականութիւնս, շօշափելիքներս, լսելիքս փարատելու էին ձգտում այս կասկածներս, բայց սրտիս խորքերից իսպառ չէր անհտանում այդ սոսկալի շփոթութիւնը: Վիշտս թմրեցնելու, սև մտքերս ցրելու նպատակով, բաժակի զինին անվերջ մեծ հաճոյքով տեղափոխում էի ստամոքսս: Թէ ինչքան տեհեց նախաճաշս և որքան լըցրի ամբարս չգիտեմ, միայն թէ յիշում եմ, որ իրար ետեից նոր յաճախսրդներ էին մտնում ճաշարան, կըշտացածները զուրս էին դնում:

Խօսակցութիւններից բան չեմ յիշում, միայն նկատեցի, որ դէմս նստած մի հաստափոր պարոն

շատ հետամուտ էր սառը գարեջրին: Նրա առաջ շիշերը սեղանի վրայ այնքան խիտ էին շարւած, որ չէի կարողանում ազատ դիտել այդ թանձր մարմինի շարժումները: Ցաւեցա խղճալու վրա, որը խոզի նման մարմինը գարու հիւթով պարարտացնելու էր ձգում: Կարծես թէ այդ մսի բլուրից երշիկ ու ապուխտ էին պատրաստելու: Գիտէք, որ լուել չէի կարող, մանաւանդ պարագային, ուստի անձանօթին մի բաժակ կար: Իր կախեթի գինի առաջարկեցի ու ասացի.

— Պարոն, ներեցէք նկատողութեանս, թողել էք մարդավայել ազնիւ գինին, ստամոքսներդ բռնաւորում էք խոզի ըմպելիքով:

— «Կոտրած — գզալ», ճշած վրաս և մի շիշ հասցրեց ուղակի ճակատիս:

— Դուրս տարէք այս «հիւայի - գզալը», տարէք խոհանոց և կեղտոտ ամանների ջրով մի լաւ լացէք, շարունակեց հակառակորդս բորբոքւած:

Ճակատիս վերքը, հոսող արիւնս, կսկիծը այնքան չվրդովեցին հոգիս, որքան թունաւորեց սիրտս նրա արտասանած «կոտրած - գզալ» երկու խօսքը: Բարկութիւնիցս աչքերս մթնեց և լեզուս կարկամեց:

— Դուրս, տարէք խոհանոց այդ «հինայի - գզալը», գոռաց բիւֆէտի կառավարիչը, տարէք, գլխին սառը ջուր ածեցէք, գուցէ խելօքանա: Գլխներիս փորձանք դարձաւ այդ «կոտրած - գզալը», կարող է ոստկանութիւնը ներս մտնել, մեզ տուգանել, հիւրերիս դադաստանի մատնել:

— Սառը ջուրն ափսոս է, լացւած ամանների ճենճոտ ջուրն էլ շատ է այդ «կոտրած - գզալին», գոռաց դարձեալ հաստափոր հակառակորդս, մի քանի հայհոյանքների յաւելւածով:

Ես սրբիչով գլուխս բռնած դուրս եկա երկու լակոտների ընկերակցութեամբ, որոնք իբր թեքս էին մտել: Անմիջապէս գլխիս սառը ջուր ածեցին, սառուցի կոտորներ դրին: Բայց այնքան մեծ էր վերքըս, այնպէս հոսում էր արիւնս, որ պարտաւորւած վազ տւին, բժիշկ հրաւիրեցին: Ուշքս անցաւ...: Սթափւելիս ինձ գտա հիւանդանոցում, վիրաբոյժի և խնամատար քոյրի հսկողութեան յանձնւած: Արդէն հրագները վառւած էր, ինքս էլ մահճակալի վրա զհտեղւած: Արիւնիս հոսանքը դադարել էր, վերքս կապւած, թէև ուժասպառ էի հղել, բայց ցանկալի չէր հիւանդանոցում գիշերել, կնոջս թողնել տարակուսանքների մէջ...: Մանաւանդ զրկւել կնոջս պատրաստած կարկանդակից...:

— Խնդրում եմ՝ ինձ մի բաժակ սառը ջուր տւէք, ասացի խօսքս խնամատար բրոջն ուղղելով, որ կանգնած էր դիմացս աչքերը վրաս յառած, ծառաւ պապակել և շրթուքներս իրար է կպել:

— Բժիշկն արգելած է, պատասխանեց նա արձանի նման առանց տեղից շարժելու:

— Բայց խեղդում եմ, կոկորդս չորացել է, թքեմ ես դրանց գիտութեան վրա, ջուրը ինձ չի կարող վնասել: Ես ջրով սնւած մարդ եմ: Այդ գիտնականներն իրենց գիտութեամբ արդէն աչքիցս ընկան:

— Դուք դատելու և զրաբանելու իրաւունք չունինք, ասաց միւս կողմից վիրաբոյժը. մանաւանդ զիտուլթեան դէմ զառանցելու: Այստեղ բժիշկի պատուէրի հակառակ անկարելի է վարել: Համբերեցէք, որ շուտով անցկացնէք ճգնաժամը:

— Ինչպէս թէ դատելու իրաւունք չունիմ, ինձ ինչ է պատահել, ինչ ճգնաժամ է:

— Լաւ, լաւ, լռեցէք, հանգիստ պառկեցէք, յետո, լաւանալուց յետո կարող էք վիճել:

— Ո՛չ կլուեմ, ո՛չ էլ կպառկեմ, ասացի խրախուսած խնամատար բրոջ զիջողական պատասխանից յետո: Մի ջուր տւէք, ծարաւս յագեցնեմ, կազդուրւեմ, դնամ տուն: Կինս այժմ մտաւանջութեան մէջ կլինի:

— Լսիր, հանդարտուիր, համբերիր: Կնոջ մասին մտածողը ճաշարանում այնքան չէր լսկել և այսպիսի խայտառակութեամբ հիւանդանոց չէր մըտնի: Քո մասին այժմ տնօրէնութիւն կարող է անել միայն բժիշկը, ասաց վիրաբոյժը չինովնիկական տօնով:

Սրա խօսքերից սոսկացի, կարծեցի թէ ուտիկանութիւնը ինձ կալանաւորած և հիւանդանոց է ուղարկած մինչև ապարինելս: Մի սառն բրտինք վրաս թափեց այս միտքը և ես բորբոքւած ասի.

— Բռնութիւն է, ինչ է: Պէտք չէ, ո՛չ ձեր օգնութիւնը, ո՛չ էլ ձեր խստութիւնները:

— Լսիր, «կոտրած — գդալ», ինչ ես խառնելում քեզ չվերաբերւող հարցերին:

— Ինչպէս թէ ինձ չվերաբերւող...

— «Հինաի - գդալ», լռիր, բանակուիւր աւելի կարող է քո վիճակը ծանրացնել:

— Ընորհակալ եմ ձեր վարմունքից, մարդու բանտարկում էք, նախատում էք և ապա ստիպում, որ լուի: 2եմ լուի, տւէք շորերս, ես գնամ, ասացի ու զլուխս բարձրացրի վերմակի վրայից:

— Ա՛յ «կոտրած - գդալ», հանգիստ պառկիր, թէ չէ, կհրամայեմ, քեզ խնայողարի շապիկ կը հագցնեն, այնպէս կկապտեն, որ ոչ միայն անդամներդ, այլ լեզուդ էլ շարժելու կարողութիւնից կզրկւես, ասաց զայրացած վերաբոյժը:

— Ուրեմն սա ոչ թէ մարդասիրական, այլ բռնակալական հիմնարկութիւն է... Ես բանտում եմ... ձշմարիտը վերաբոյժի սպառնալիքն այնքան ազդեց, որ նստելու, խօսելու հնար չունէի: Բայց ծարաւը, պապակն այնքան չէր ճնշում, որքան տանջո՞ւմ էր վերաբոյժի նախատինքները, «կոտրած - գդալ», «հինաի - գդալ», այն էլ խնամատար բրոջ ներկայութեամբ: Աչքերս էլ պինդ խփեցի, որ այդ դահիճ վերաբոյժի երեսը չտեսնեմ, բայց անհնար էր հանգստանալ: Մտապատկերներումս խրոնւել էին կինս, բաղնիսպանը, Տէր Խորէնը, փողոցի ստահակները, Մարգարեանը, ակմբանոցի վերատեսուչը, ճաշարանի կառավարիչը, գարեջրի հաստափոր սիրահարը, լակէյները, վիրաբոյժը, խնամատար բոյրը. անցորդները և կառապանները ձեռքերին բռնած կոտրած - գդալներ ինձ հալածում էին և և ամէն կողմից կրկնում «հինաի - գդալ», «կոտրած - գդալ»: Այդ գդալների հալածանքից ուր որ

փախչում էի, որքան որ թափառում էի, որ անկիւնը առանձնութեան քաշում էի, կամ մտնում էի խոնրւած, ամբոխի շրջանը, ազատելու հետք չէի գտնում: Պատահող փողոցային ստահակը, շրջաններէից դուրս գցւած սրիկան, անդործ ու հարբաց բանւորը, մըշակն ու մուրացկանը, խանութի աշակերտն ու ստիկանը բոլորը միաբերան ծիծաղում, «հինաի - դըզալ» էին կրկնում և ամէն մէկը օդի մէջ ծածանում էր ձեռքին բռնած «կոտրած - զգալը»: Այս երազներով որքան եմ տառապել, չեմ յիշում, հիւանդանոցի մէջ որքան եմ մնացել չգիտեմ, միայն առողջանալուց յետո՛ւ էլ՝ թէ բժիշկը, թէ վիրաբոյժը, թէ խնամատար քոյրը, երբ երեսիս էին նայում և ժպտում, կարծես թէ լսում էի նրանց մըմնջած «կոտրած - զգալը»:

Ինչպէս ինձ պատմեցին, հիւանդութեանս ճղնաժամերին կինս յաճախ այցելել է հիւանդանոց, այնպէս վշտանում և լալիս է եղել, որ յաճախ ուշքը կորցրած հազիւ կարողանում է կառք նստել և վերադառնալ: Չեմ հասկանում, թէ ինչ աստիճան կեղծաւորութիւն է, այն էլ ինչ նպատակով: Թէ ինձ սիրում է, սէրը նրան ստիպելու է ինձ յարգել, որով իմ կամքս, ցանկութիւններս նորա համար սրբութիւն պիտի լինի: Նորա ինձ յայտնապէս արհամարելուն կասկած չունիմ. ուրեմն այդ ինչ վշտի արտայայտութիւն է, ինչ արտասուք է, մարդ մտածելով մոլորւում է: Եթէ նա ինձ սիրէր, ինչի պիտի ինձ այն աստիճան դառնացնէր, որ ես պարտաւորւած նորանից խոյս տայի և դիմէի էժանակին ճա-

շարան, ինչի պիտի դուրս պատուէր և ես հիւանդանոց ընկնէի այսպիսի խայտառակութեամբ: Քանի որ կինս ինձ արհամարում է, հետեւաբար և ատում, էլ ինչ հարկ կա ինձ փնտռելու, կեղծելու, և ողբերգական տեսարաններ ներկայացնելու...: Եթէ ես հինաի դզալ եմ, ինձ ջարդ ու փշուր ես անում, թասի մէջ կողերս ջարդում, էլ ինչի ես հետամտում ինձ արտասուքով...:

Վերջապէս առողջացա, բայց վիրաբոյժի ծաղրին ու ներհակութիւններին չմատնելու համար, էլ չառաջարկեցի, որ ինձ արձակեն հիւանդանոցից: Բժիշկը յայտնեց, որ զեռ մի շաբաթ էլ չի կարող ինձ բաց թողնել, խնամքի և ոյժի կարելի ունէի: Ամէն օր էինս գալիս էր, ինձ համար այլեայլ սննդաբար քաղցրաւէնիներ և կարկանդակներ բերելով: Ես ընդունում էի այդ նիւթերը, խժուում, բայց իրար հետ քթով էինք, շատ քիչ էինք խօսում: Զգուշանում էի, որ բժիշկը, վիրաբոյժը, խնամատար քոյրը, ծառայողները չնկատեն մեր սառն յարաբերութիւնը: Տուն դառնալ չէի ցանկանում, թէ և հիւանդանոցը բանտ էր կատարեալ ինձ համար ազատ օդը, բուլւարների մի պտոյտը կեանք էր, բայց քանի որ երևակայում էի մեր գնդան բնակարանը, դահիճ կնոջս շարժումները, մանաւանդ նորա անվերջ կըրկնած «կոտրած - զգալ» տիտղոսը, կարծես սրտիս մէջ տէգ էր խրւում և անդադար խոցոտում ու կըսկծաղնում: Բայց ճար չկար, ժամանակը լրանալու պէս կօշիկներս առաջս դրին: Պէտք էր հիւանդանոցի լաթերը հանել, հալաւս հազնել և ճանապարհ

ընկնել: Է՛լ հնար չկար, ոտրի ելա:

Ուղղակի չէի գնալ բնակարանս, եթէ կինս վաղօրոք կառք վարձած և հիւրասենեակում ինձ չսպասէր: Դարձեալ մտա նոյն չարաբաստիկ ննջաւանը, որտեղից տասնհինգ օր առաջ լսում էի կնոջը և հինալի դեղդիւր վհուկի խօսակցութիւնները: Կինս մի քանի ծանօթ տիկիկներին հիւրընկալութեամբն էր զբաղւած, որոնք շտապել էին աչքալոյսի դալ իմ ապաքինութեան, իրենց կարել տւած նոր շրջագրւածները և զգականները ցոյց տալու համար: Ուսում էին, խմում և քահրա՜ ծիծաղում, իսկ հեռանալ և ինձ հանդիստ թողնելը անբաղաւաճութիւն էին համարում: Դրութիւնս կարող էք երեւակայել, սենեակում փակւած, ո՛չ կարող էի բնել, ո՛չ աշխատել, ո՛չ էի դուրս գալ: Կնոջս քմահաճոյքներին, հիւրերի վայելչութիւններին բաւականացնելու համար պարտաւոր էի լռել, համբերել և տոկալ...: Բայց դա իմ բնաւորութեան հակառակ լինելու համոզումը կարծում եմ, որ արդէն կազմած էք: Նրանց ընթացքը ինձ արհամարելն էր, ուղղակի ուզում էին վիրաւորել, ես ինչպէ՛ս տանէի: Դուռը կամաց բացի և կանչեցի. — Սարէթ, Սարէթ:

Յայտնի բան է արհամարանքը պաղաթնակէտին հասցնելու համար, ձեացրին թէ չլսեցին: Ես հաստատամտութեամբ ձայնս բարձրացրի և կրկնեցի. — Սարէթ, Սարէթ:

Կինս զբան մէջ կանգնելով դէմքը ցոյց տուց:

— Մխար ես հանգստութեան կարիք ունիմ,

ինչ աղմուկ էք բարձրացրել: Ճաշի ժամանակ է, թուրթիւն եմ դգում: Ե՞րբ են հիւրերդ հեռանալու:

— Առանց ուրիշի գործին միջամտելու կեանք չունիս, «կոտրած - գդալ», ասաց կինս աչքերը ոլորելով և ետեից դուռը փակելով: Ինչպէս հաճոյքիցդ չես ցանկանում գրկել, մի խանդարիլ ուրիշների վայելքը: Հանգստանալ ես ուզում, պառկիր, տարածւիր, կամ քնիր: Մեր խօսակցութեան աղմուկը խանդարում է, հեռացիր գրասենեակդ, ուր անդորրութիւնդ կատարելապէս ապահով է: Ճաշին դեռ երկու ժամ կա, բայց թէ սոված ես, մի կտոր աղանդներ վերցրու պահարանից կեր, մինչև կերակուրի պատրաստելը: Խօսակից ես ուզում, սիրտդ նեղանում է, եկ, մեզ ընկերացիր, կամ հրաւիրիր ծանօթներիդ և կամ գնա ընկերներիդ մօտ:

Այնքան խրատներ խօսեց, այնպիսի ճանապարհներ ցոյց տուց, որ գլուխս շշմեց: Պիտի պատասխանէի, բայց հիւանդանոցից դուրս գալուս օրը տեսարան առաջացնել չցանկացայ: Գլուխս առի և դուրս եկա:

Մտա ընթերցարանի տակի կաթնատունը և մի բաժակ սառը կաթ խնդրեցի: Բարեբաղդաբար ծանօթներս այնտեղ էին. սկսեցինք զէսից, զէնից խօսել ու ծիծաղել: Դեռ կաթնատանը սանդուխներից չիջած, ամէն կողմից սրախօսութիւններ տեղացրին ինձ վրա, այնպէս որ մուտքս հեղնաբաններին առատ նիւթ մատակարարեց և կենդանացրեց կաթնափաճառի ախուր ներքնայարկը: Ինձ ուղղած հար-

ցերին պարտաւորւած էի այնպիսի կարճ և երկդիմի պատասխաններ տալ, որ ծիծաղից թուլանում էին բոլորը և ոչ ոք չէր կարողանում պոչս բռնել և ինձ հալածել: Ամէնը ապուշ կտրած լսում էին ինձ և խօսքս չաւարտած բռնկում էր նրանց անվերջ ծիծաղը:

Այս միջոցին Տարօրինակեանը մի բաժակ կաթ և մի սիֆօն սէլթէրս պահանջեց: Ճշմարիտն ասած այսպիսի անսովոր բարբերը դժարս են գալիս, դեռ առաջին բաժակը չխմած, ասացի.

— Պարոն, ինչ էք անում, գիտէք, թէ ինչ սոսկալի բաղադրութիւն են կազմում կաթի հիւլէնները այդ կաւճային գազերի և աղերի հետ: Դրանք կարող են ստամոքսը խնոցու նման հարել և ջղերդ քայքայել:

— Է՛հ, ինչ էք ասում, պարոն Կոտ... ասաց Տարօրինակեանը, ահա տասը տարի է, որ ես շարունակ այս ըմպելիքով եմ կարգի բերում իմ փշացած ստամոքսը և դուք այժմ ուզում էք հակառակը պնդել:

— Այդ անկարելի բան է, անհաւատալի է, խելքի մօտ չէ...: Դուք մասնագէտ չէք և չէք կարող ըմբռնել. թէ կաթը ինչ բաղադրութիւնից է կազմւած, սէլթէրսի մէջ ինչ աղեր և ինչ գազեր կան: Այդ բանը խնդրեմ, թողնէք քիմիկոսներին գիտնալու, կաթնատնտեսներին բացատրելու... Համոզւեցէք և ինձ հաւատացէք, որ դա չարաչար կքայքայէ ձեր ստամոքսը, ջղերը և դուք մի օր կիշէք խօսքերս, բայց արդէն ուշ կլինի:

— Ախար ինչ է ասում, Հինի...: Ի՞նչ էք պնդում, ես ձեզ ասում եմ, որ ահա ճիշտ տասը տարի է, ստամոքսիս միակ բժիշկը և պահապանը այս կաթն ու սիֆօնն է, սա է ինձ փրկել և ապրեցրել:

— Անհաւատալի է... տարօրինակ է, արտակարգ երևոյթ, ասացի կապաղելով և խսկոյն աւելացրի, անշափ զարմանալի է: Բայց ինչպէս եղաւ, որ դուք սկսեցիք այս միջոցը գործածել:

— Անդլիայում, Լօնդօնումն էի, ստամոքսի սարսափելի թուլութիւն ստացա: Երկար տանջւեցի և վերջապէս բժիշկները ինձ այս միջոցով փրկեցին, ասաց Տարօրինակեանը:

Զգացի որ բանս փթուկ է, խսկոյն խօսքիս տօնը փոխեցի:

— Այդ տարբեր խնդիր է, ասացի, հարցը բոլորովին նոր կերպարանք ստացաւ: Անպատճառ դուք անգլիական ստամոքսային հիւանդութիւն էք ստացել, որից երևի միայն այս միջոցով հնարաւոր է փրկւել: Այո, Ինկլիզի բժիշկներն էլ իրաւունք ունին, դուք էլ իրաւունք ունիք, կարող էք շարունակել, երբ արդէն տասը տարուա փորձերով զգալի օգուտը տեսել էք:

— Ա՛խ դու, « կոտրած - զգալ », մէջ ընկաւ սեղանակիցներից մէկը և բերանը ավել - ցփեղ խօսքերով աղոտտելով վրաս յարձակւեց:

— Պարոն, չէք ամաչում, ո՞ւմ էք անպատուում, ասացի բաժակս վերցնելով, քիչ էր մնացել, որ խփէի, բայց ընկերակիցներիցս մէկը թեա բռնեց:

Լաւ էր, որ մէջ ընկաւ, թէ չէ էլի պիտի գլուխս կոտրւէր և հիւանդանոցի կարիք ունենայի:

— Տո՛ւ, ո՞րտեղից էլ գտել ու կպցրել են այս անունը, ասաց Տարօրինակեանը, ճիշտ որ «կոտրած գլխալ»:

— Պարո՞ն, պարո՞ն, ասացի, բայց արդէն ինձ քաշեցին ու գուրս հանեցին մտերիմներս և ուղղակի բերին տուն:

Կնոջս բարեկամները դեռ տնից չէին հեռացել, ջիղերս դողում էր զայրութիցս, լաւ էր, որ ինձ առաջնորդողները դոսի գոնից ետ դարձան, թէ չէ բոլորովին պիտի խայտառակէի: Ա՛խ, երանի չէր լինի, եթէ կաթնատանը նորից գլուխս կոտրէին և կրկին ինձ առաջնորդէին հիւանդանոց, բանթէ բնակարանս որը բանտից վատ է ներգործում վրաս: Եղբայր, դուք եղէք իմ տեղս և մտածեցէք, որ եթէ այս վիճակին ենթարկւած լինիր, արդեօք չէք խելագարուիլ, իրապէս չէք բժժուիլ: Ես Աստծուց մարդ ստեղծւիմ, էութեամբս, գոյութեամբ մարդ լինեմ, խելք, միտք, հանճար, տաղանդ, բարձր զարգացում ունենամ և ինձ ամենամտեղից, կնոջիցս սկսեալ, մինչև ամենաստոր, անգամ դահիճս «Գլխալ», «Հինաի գլխալ», կամ «Գոտրած — գլխալ» անուանեն: Ախար, այս խիղճ է, այս մարդկութիւն է:

Մտածմունքս ինձ այն աստիճանի հասցրեց, որ ես այժմ տարակուսանքի մէջ եմ, չգիտեմ իսկապէս մարդ եմ, թէ գլխալ: Տատանւում եմ այս հարցը վճռելուց. թէ մարդ եմ, ինչի աշխարհ ինձ «հինաի գլխալ» է անւանում, թէ գլխալ եմ, ինչի գղացմունք,

հասկացողութիւն և լեզու ունիմ: Կատաղութիւնս այն աստիճանի բարձրացաւ, որ այս հարցը լուծելու համար դիմում եմ Ձեզ, Մեծապատիւ խմբագիր և խնդրում, որ այս հարցը Ձեր հանդիսի միջոցով հրապարակ դնէք, թող հայ հասարակութեան քննադատներն ու գիտնականները հետադօտեն և ինձ բացատրեն, թէ արդեօք ես կատարելապէս մարդ եմ, թէ՛

« ԿՈՏՐԱԾ ԳԼՈՒ »,.

1891 թ. Նոյեմբերին
Սեւ Բաղամ:

ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ ՀԱՅԵՐԻ ԹԵՄԱԿԱՆ (ԹԱԻՐԻ

ԶՈՒՄ) ՏՊԱՐԱՆՈՒՄ ԾԱԽԻՈՒՄ Է

1. Լ. Տօլստօյի Մարդիկ ինչի եւն հարբոռս
[Թարգ. Ե. Ծ. Վ. Մուրադեանի 1 դռ.
2. » » Կարմա-Բուրգալան պատմաւածք
[Թարգ. Ե. Ծ. Վ. Մուրադեանի 10 շհ.
3. Օտար փռնընդեր Ա. Հիւսք. Չիլլերից
[Թարգ. Մ. Վ. Մազսուդեանի 1 դռ.
4. Կ. Կառլցկի Կոյունիսկան Քաղաքականութ.
[Թարգ. Ռ. Խանադատեանի 2 դռ.
5. Ռ. Խանադատ Իդէալիզմ թե Մատերիալիզմ
Ուսումնասիրութիւն 10 շհ.
6. Ասրպատականի Հայոց Հիմնական և Հայաս-
տանեայց եկեղեցու ծխական կանոնա-
դրութիւն 2 դռ.
7. Իդէալիզմ քե Մատերիալիզմ տեսութիւն Ռ. Խա-
նադատի 1904 թ. գինն է—10 շհ. կամ 10 կրկ.
8. Անուշներ Օ. Շրէյնների [Թարգ. Ռ. Խ. եւ Տ. Տ.
1904 թ. գինն է—1 դրն. կամ 20 կրկ.

Դիմել՝ TAURIS A L' IMPRIMERIE DU

DIOCÈSE ARMÉNIEN

Դ

ԱՂԻԷՍԻ ԿԱԹ ԾԾԱԾԸ

ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ ՀԱՅԵՐԻ ԹԵՄԱԿԱՆ (ԹԱԻՐԻ-

ՋՈՒՄ) ՏՊԱՐԱՆՈՒՄ ԾԱԽԻՈՒՄ Է

1. Լ. Տօլսոյի Մարդիկ ի՛նչի եւն հնարքում
Թարգ. Ե. Ծ. Վ. Մուրադեանի 1 դռ.
2. » » Կարմա-Բուդաշական պատմաճք
Թարգ. Ե. Ծ. Վ. Մուրադեանի 10 շհ.
3. Օտար փողնջեր Ա. Հիւսք. Ղիլերից
Թարգ. Մ. Վ. Մազսուդեանի 1 դռ.
4. Կ. Կառլցկի Կոչոնիական Քաղաքականութ.
Թարգ. Ռ. Խանազատեանի 2 դռ.
5. Ռ. Խանազատ Իդեալիզմ թե Մատերիալիզմ
Ուսումնասիրութիւն 10 շհ.
6. Ասրայասականի Հայոց Հիմնական և Հայաս-
տանեայց եկեղեցու ծիսական կանոնա-
գրութիւն 2 դռ.
7. Դիմակներ Երգիծական գրոյցներ Ա. Տ—Տ.
1904 թ. զինն է—3 դռ. կամ 50 կպ.
8. Անուրջներ Օ. Շրէյների թարգ. Ռ. Խ. եւ Տ. Տ.
1904 թ. զինն է—15 շահի. կամ 15 կպ.

Դիմել՝ TAURIS A L' IMPRIMERIE DU

DIOCÈSE ARMÉNIEN

ԱՂԻԷՍԻ ԿԱԹ

ԾԾԱԾԸ

ՋՐՈՅՑ

Ժամանակով Կարսում ապրում էր Ղազար Բէ-
գիրդեանը, որը քաղսրի ամենից հարուստ վաճառա-
կանն էր: Նրա ապրանքների կարաւանները Թաւրի-
զից, Հալէբից ու Դիրաբէքրից հարիւրաւոր բեռնա-
ւորած ջորիներով էր գալիս, իսկ նրա հոտերը հազար-
ներով տանում էին Չամ ու Մսր, երնջի ու արջառների
հրամակները հասցնում էին Կեսարեա, Անգիւրի, Իզմիր
ու Պոլիս: Ղազար Բէգիրդեանին Աստուած տւել էր
Յորի նման բիւրաւոր բարիք ու չէր խնայել, տոնն,
տեղ, խան, խանութ, բաղնիս, անտ, ագարակ, գանձ,
զոհար ու անգին բար, տղա, աղջիկ, բարեկամ, ազ-
գական, ոչ մի բանից զուրկ չէր թողել, ոչնչի կարօտ
չէր: Եօթը որդով սեղան էր նստում, եօթը փեսա
զիմացը բարեւ բռնած՝ սպասին էին կանգնած, բացի
հեռաւոր ու մօտաւոր, արիւնի ու մեռունի ազգական-
ները, բարեկամները:

Ղազար Բէգիրզեանը ոչ միայն իւր ազգականներին ու առհմակիցներին մէջ միայն-յայտնի դիրք ունէր, այլ նրան պատուում էին նահանգի պաշտօնականները, եկեղեցիները, սյապղիներն ու օտարականները: Նա պետութեան գաւառական գանձապահն էր, ամբողջ վիճակի ելումուտը նրա ձեռին էր: Ամէն մարդ այնպիսի կապերով էր կապւած Ղազար Բէգիրզեանի հետ, որ ոչ ոք չէր յանդիման ոչ միայն նրա վէճ, այլ ետեւից անգամ որեւէ աննպատ քան խօսել: Ամէնի աղան էր, բոլորն էլ նրա պատգամների հլու հպատակ էր և գործադրողը: Նրա բազմի աւելը երբէք ձախ չէր պտտուել, նա օրիցօր բարձրանում հարստանում, ճոխանում և տնօրինում էր շրջապատողներին բազդը:

Այնպէս հաստացել, այնպէս զօրացել ու ամրացել էր Ղազար Բէգիրզեանը, այնպէս խոր արմատներ էր դրել, որ ոչ թէ պատահական հողմերը, այլ երկրաշարժն ու վիշապներն էլ չէին կարող նրան ցնցել ու քանդել: Նա զիմադրում էր աշխարհի գանազան պատահարներին և նրան բաղխողները վշրուում, ցրում, անհետանում էին, իսկ Ղազարը խրոխտ գլխով, ձիգ թիկունքով, պինդ սրունքներով, հաստատ կանգնած արհամարում էր բոլորին, ծագրում էր և շարունակում իւր անվերջ քայլերը, վէս հայեացքով:

Ինչպէս արեւի տակ անփոփոխ ոչինչ չկա, ամէն քան ծլում, ծաղկում, բարձրանում, զարգանում և ապա ծերանալով թուլանում, չորանում ու զլւրում է, այդպէս էլ պատահեց Ղազար Բէգիրզեանը:

Նին, մի օր նրա էլ բազմի անիւր շրջեց և սկսեց ձախ պտտիլ: Այս բնական ընթացքը գարմանալի չէ, ոչ ոքի չի կարող հտաբըրել, քանիոր ամէն տեղ, ամէն քայլափոխի դարերից իվեր մարդիկ դրան ենթակա են եղել, տեսել, զգացել, ըմբռնել, փորձել են, բազմի խաղերին ընտելացել են, բայց Ղազարի բազմի ձախելու պատճառը այնքան արտակարգ էր, այնքան հազադէպ, որ կարծում ենք թէ ընթերցողներին կարող է հետաքրքրել, անշափ խրատական լինիլ, ուստի հարկ համարեցի դրի անցկացնել:

Ղազար Բէգիրզեանը երբ բազմի գազաթին էր հասել, ստրուկներով, աղախիններով ու ծառայողներով շրջապատել, տունը լքցրել էր թուրքման ու բուրդ սպասաւորներ: Սրա շէմքից չէին հեռանում իր ծառաների ձեռքով կեղեքումների ու զրկանքների ենթարկւածները, որոնք նրա սպասին կանգնած, նրա գթութեանն էին սպասում, որպէսզի ազատին կեղեքումներից ու զրկանքներից: Այս ժամանակները Բէգիրզեանը եօթներորդ արու դաւակնունեցաւ, որն այնքան թուլակազմ, այնպէս նիհար էր, որ պառաւած մայրը, յոգնած իր մեծացրած տասներեք երեխաներից, յանձնեց այդ թուլակազմ և անյուսալի երեխային իրենց դրանը ծառայող եղիգուհի մի աղախնի խնամքին: Եղիգուհին երեխային «անունը չարսասանողի» հայեացքը — Նազար անւանեց:

Ղազարը իրեն անունի դարձւածն համարելով այս կոչումը, համակերպեց եղիգուհիի հետ, իսկ

ծխատէր քահանան, որպէսզի մեծաւորներ յաւատու-
հասին չենթարկուի, թէ և մկրտութեան մատենանում
նազարէթ արձանագրեց, բայց ամէնը մանուկին
եզիդուհի յորջորջումով նազար կանչեցին, կամ
աւելի ճիշտը՝ նազար — աղա, քանի որ աղայական
ծագում ունէր երեխան:

Ենթադրում եմ թէ ընթերցողները գիտեն,
որ Եզիդիները զիւապաշտ են: Նրանք հաւատում են, որ
Ամենաբարի Արարիչը մարդկութեան վնաս չի հա-
ցընում, ուստի հարկ են տեսնում դեերին երկրպա-
գելու, ճիւղներին անշափ յարգանք տալու, որպէս-
զի նրանց լարած թակարդը չզլորւին, փորձանքների
չենթարկւին: Բէզիրգեանի տանը ապաստանած Եզի-
դուհին էլ այս զիւապաշտներից էր: Եզիդուհի դա-
յեակը որպէսզի իւր ամուսնի օջախը փրկէ զիւատիպ
Բէզիրգեանի հրէշային արբանեակների ճիրաններից,
նա սատանային նւէր էր մատուցել նորածին մանու-
կին — նազարին, համոզւած լինելով, որ այս զոհա-
բերութեան փոխարէն անունը - չարսառանելին պի-
տի իրեն և իւր գաւակներին ազատէր Ղազարի պա-
տուհաս զործակալներից և իրեն պիտի վերադարձ-
նէր պաշտած Փրթօյին՝ ամուսնին:

Որովհետեւ Եզիդուհին համոզւած էր, որ Ղա-
զար - Բէզիրգեանը երբէք իրենց հանդիստ չէր թող-
նելու, նրա զործակատարները երբէք չէին թոյլա-
տրելու, որ իրենք մի կտոր դարի հաց անցաւ կրը-
կտենն, ուստի բոլորովին ազատելու համար, վհուկը
միտքը դրեց նրա տունը հիմքից քանդել, բրիշակ
դարձնել, հիմքը արեգակի տակ հանել: Այս պատ-

ճառով նա ծպտեց ծծմօր հազուստով, հաճոյախօս լեզ-
ւով, անոյշ երգերով և արթուն հսկողութիւնով զի-
րեր - ցերեկ անբաժան պահպանեց մանուկին իւր
բազուկների վրա: Ղազարի կինը՝ Ջանանը տա-
ներէք երեխա մեծացրած լինելով՝ յոգնել էր, պա-
ռաւել, կաթը ցաւքել, հաւասար փախել էր, անշափ
զոհ մնաց այս անկոշ աղախնից՝ դայիկ - ծծմօրից,
քանիոր ինքը հանգիստ ապրելու էր: Եզիդուհի
ցանկութիւնն էլ այդ էր, նա սկսեց զաղտագողի իւր
կախարդութիւնները, հմայքը զործադրել:

Եզիդուհին գիւղից հետը բերել էր մի ընտելա-
ցած բած - ալւէս, որը ցնդնել էր Ղազարի դոմի
բակի խոտնոցում: Յաճախ վհուկը երեխայի բա-
լուլը գրկած դնում էր դոմի բակը և ամենայն զգու-
շութեամբ նազարի շրթունքները մօտեցնում էր աղ-
ւէսի ծծերին: Երեխան ազահուլթեամբ ծծում էր
առանց ուշք դարձնելու ալւէսի կծկտոցին, որը
Եզիդուհի ահից չէր համարձակուում ընդդիմանալ:
Ամբողջ վեց ամիս շարունակ Եզիդուհին նազարին
սնուցանում էր ալւէսի կաթով, մանուկն այնպէս էր
ընտելացել, որ չաչերով հեռացնում էր ալւէսի կուն-
տալներին, որպէսզի միայն ինքը առատութեամբ
լափէ գալանի կաթը: Նազարն այնպէս էր վարժել
ալւէսին, որ օրական մի քանի անգամ լացուկոծ էր
դնում, որ իրեն տանեն դոմի բակը: Աղախինն էլ
այնպէս էր վարժել, որ երեխան նշան տալու պէս
խսկոյն գրկում, իջեցնում էր խոտնոց: Ջանան ու
Ղազարը այնքան էին ձանձրացել երեխաններից, որ
նազարին թողել էին բոլորովին Եզիդուհի խնամ-

քին, ամբողջ տարին չէին նկատել թէ ինչպէս աղւէսի կաթով էր սնուած իրենց երեխան: Անշափ գոհ էին, որ այդ անկոչ ու սնվարձ աղախինը այնպէս էր պահպանում մանուկին, ուր իրենց թէ ցերեկը և թէ գիշերը ոչ մի ձանձրոյթ ու նեղութիւն չէր պատճառում:

Երբ ութ - ինն ամսական դարձաւ նազարը, այնպէս էր վարժուել աղւէսի կաթին, որ յաճախ Եգիպտոսի գրկից ցած գալով, չանչերով չոչէչոչ գնում, հասնում էր աղւէսին ու ազահաբար ծծում: Մի անգամ խոտնոցում պառկած էր բակի շունը և դիեցնում էր իր կունտալներին: Նազարը աներկիւղ նրան էլ մօտեցաւ և առանց ուշք դարձնելու շան կաղկահձիւններին ու դրմշտոցին, սկսեց սրա էլ կաթը ծծել: Աղախինը նկատելով նազարի ժրաջանութիւնը, վազկվազ նրան մօտեցաւ, գրկեց, համբուրեց ու ասաց.

— Ծծիր, նազար ջան, ծծիր, որ շան նման հոտառութիւն ունենաս, բարեկամիտ ու չարակամիդ ճանանչես, կարողանաս թշնամիիդ կծել, պատառել: Այսպէս դիւապաշտ Եգիպտոսի, աղւէսի ու շան կաթնով սնաւ և օրիցօր աճեց ու զօրացաւ նազարը և տարեկան չեղած ոտք ելաւ: Մանուկը իր առաջին ոլոր - կոլոր քայլերը ուղղեց մօրը կողմը և այնպիսի ճխանքով, կնձկնձալով նորան փաթաթեց, որ մայրը ուրախութիւնից գրկեց երեխային, գլուխը, համբուրեց և թաթից բռնելով կրկին ման ածեց սենեակի չորս բոլորը: Երեխայի այս առաջին քայլը, գէպի մօրը ցոյց տաւ սէրն այնպէս գրաւեց Զանանին, որ

նա ամբողջ օրը չուզեց բաժանել այդ փոքրիկից: Մօրը նկարագրութիւնը հետաքրքրեց նոյնպէս հօրը՝ Ղազարին, մանուկը այնպիսի խաղերով ու շարժումներով բոբբոքեց և սրա սիրտը, որ ծնողները նրան էլ չհեռացրին իրենց մօտից և ամբողջ գիշերը նրա թոթովանքով ու ճխանքով գրաւեցան:

Նազարը իր շարժումներով, ձևերով թոթովանքով ու զգանքով այնպէս կապեց մօր հետ, որ Զանանը ամէն բան մոռացած, բոլոր զաւակներին ուրացած, նազարովն էր յափշտակւած: Ամբողջ օրերը նազարի համար հագոլստ կարելով, խորտիկներ պատրաստելով և խաղալիներ սարքելով էր անցկացնում: Մնդուկ, պահարան, մարան, ամէն բան թողել էր երեխայի քմհաճոյքին, ինչոր ցանկանում էր, ինչոր մտքից անցնում էր, իսկոյն կատարում էին: Զանանը ուրախութիւնից բերկրած կրկնում էր.

— Ախ՛ էս տաշտաբերս, վախ էս տաշտաբերս, ես ինչպէս սրան գցել էի, իսկ սա ինչ տղա դուրս եկաւ: Սա իմ կիսպանջս է, սա իմ պստիկ ու չստիկս է: Նազարը խրախուսւած այս գուրգուրանքից ու փայփայումից օրիցօր նորանոր խաղերով ու ձևերով աւելի ու աւելի էր զրաւում ծնողների սէրը և նրանց ստրկացնում, իր քմհաճոյքներին էր ծառայեցնում: Նազարը անվերջ զանազան թոթովումներով, կատակներով ու ճոճանքով ծիծաղեցնում էր Զանանին, այնպիսի դիւր էր բռնում, որ ամենատխուր բոպէներին անգամ բըքիչ էր բարձրացնում: Քանի մեծանում էր նազարը, այնքան նսեմացնում էր մեծ եղբայրների և քոյրերի աստղերը և լոյսն

ու արեգակը Ջանան ու Ղազարը տեսնում էին իրենց պատիկի - չստիկի վրա:

— Ես կուրանամ, չորանամ, ասում էր Ջանանը ձեռները ծնկներին խփելով, ամբողջ ոյժս, կարողութիւնս անշնորհ տղաներիս վրա փշաքրի, իսկ այժմ ճարս կտրւել է, կարգին չկարողացա սրան հոգալ անգամ, թողի խելօքիս Եղիզուհիի արով — յոյսով:

Երեք տարեկան հասակում նազարը ոտքից մինչև գլուխ թաւիշի, սնդուսի շորերով էր ման գալիս, ամբողջ հագուստը ոսկեթէլով, երիզով էր զարդարւած, հղբայրների, բոյրերի, մինչև իսկ գրացի երեխաների նախանձն էր բորբոքում: Եւ օրիցօր նազարը գրաւչական դարձւածների հետ նազանքն ու պահանջներն այնպէս էր սաստկացնում, որ ծնողները մեծ հրճւանքով գոհացնում էին իրենց վերջնեկին: Միշտ գգւած, փայփայւած, անվերջ ծնողների կողքին բազմած մեծանում էր նազարը ոսկեթէլի, մետաքսի մէջ կոլուլւած, օրիցօր աւելի ու աւելի զրաւելով հօրն ու մօրը և ամէն մի շարժումով ու թոթովանքով աշխատելով նրանց սրտից վանել, դուրս գցել այն սէրը, որը ծնողներին կապում էր իր մեծ հղբայրների ու քոյրերի հետ:

Չնայելով Եղիզուհիի խնամքին, մօրը գուրգուրանքին, մի օր, երբ դեռ նազարը հօթներորդ տարին ոտք չէր կոխել, մի փողոցային կատաղած շուն հանդարտ քայլերով մօտեցաւ երեխային և ժանիքները խրեց մանուկի ազդրում: Ջանանը սկսեց վաճ տալ, գլխին ու ծնկներին խփել և անէծք կար-

դալ, իսկ Եղիզուհին անվերջ մի կողմը բաշւած ծածաղում էր ու կրկնում.

— Խանութ, դու մի վախենալ, կատաղած շան թոյնը չի ազդիլ նազարին, նրա միտն ու արիւնը այդ թոյնի դէմ պատւաստւած է, երեխային ոչ մի վտանգ չի կարող սպառնալ այդ խայթը: Ընդհակառակը այդ թոյնը շատ կարեւոր է նազարին, սրանից յետո նա ում երեսին թքէ, կկատաղի, կթունաւորւի ու կմեռնի, ում աչքին նայի, կթովէ և կհնազանդեցնէ, որին ուզենա, կներշնչէ կքնացնէ, կթմուցնէ, կստրկացնէ: Այս թոյնը նազարին գէնք դարձաւ, այնպէս որ դրանով թշնամիներին կզինաթափէ և կխոնարհեցնէ:

Եղիզուհին չթողեց, որ դեղտուր հրաւիրեն, դեղ անեն, նա իր գլխով երաշխաւորեց նազարի կեանքը և ինքն սկսեց բուժել իւր սանին: Եղիզուհիի ասածի նման թէև բժժկւեց նազարը, բայց ալդ Գարշիլի վէրքի հետքը մնաց երեխայի արիւնի մէջ: Նա ոչ միայն էլ աւելի նւաղեց, նիհարեց, դեղնեց, ալլ կմախք դարձաւ և վրայից մի գարշիլի հոտ էր տարածւում, այնպէս որ ոչ ոք նրա մօտ չէր կարող նստել: Մանուկը աճում էր օրիցօր, թէև ցաւերից մորմորում էր, բայց այնպէս էր զրաւել ծնողներին, սրանք այնքան գգւում, փայփայում էին երեխային, որ նա մոռացած ներքին կսկիծները, աշխատում էր ծնողների զգացումների ջղերը ամբողջապէս ամփոփել իւր բռի մէջ և նրանց սանձը ուղղել իւր քմահաճոյքով:

Նազարի վեց հղբայրները առաւօտից մինչև

իրիկուն վազում էին իրենց հօր առետրական տան գործերով, որը գիւղ էր գնում, որը գաւառ, որը Դիարբէքը էր գնացել, որն էլ Հալէբ գանազան յանձնարարութիւններով, բայց նազարը ծնողների ծնկներից ցած չէր գալիս, նրանց շնչից չէր բաժանուում և շրի նման պտոյտ էր գալիս հօր ետեից: Նազարի ճկունութիւնը, սրամտութիւնը, և ժրագլխութիւնը բոլորովին զրաւել էր հօրը, այնպէս որ Ղազարը ոչ միայն տանը, հանգստեան ժամերն էր նրա բառախաղերով ու մտքերով զբաղւում, այլ ցերեկն էլ նրան տանում հետը խան՝ իւր վաճառատունը, ուր մանուկը թէ գրական և թէ վարենցողական դասերը միասին էր սովորում:

Նազարը իրեն աւանդւած սաղմոսը, նարեկը վարժապետից էլ արագ, էլ զրաւարժ բնթերցանելու վարժութիւնները կատարելիս, հօրից պակաս չէր տանջում վարժապետին: Եթէ հայրը ուսուցչի ոռճիկը ուշացնում էր վճարելու, նազարն էլ դասերը կրկնապատկել էր տալիս, որ թէ շուտ աւարտի և թէ շատ հարստահարէ խեղճ վարժապետի ջղերը: Եթէ Ղազարը վարձը կտրում էր, թեթեւ կամ կեղծ դրամ էր վճարում, նազարը փչացնելով ուսուցչի ծխախոտը, թաշկինակը, գրչահատը, մատիտը, գրիչը արտակարգ ծախսերի էր ենթարկւում թշուառի աղբատիկ բիւջին: Նազարը իր տարօրինակ խաղերով ու կատակներով մի օր վարժապետի մկրատն էր կոտրում, մի օր վերարկուն պատռում, մի օր կօշիկի հատն էր գլորում....., մի օր թանաքն էր թափում, գրչամանը ծռում և խեղճ ուսուցիչը ամսականից

չգրկելու համար պարտաւորւած էր սանի բոլոր բմայքը տանելու տաժանելի համբերութեամբ:

Վաճառատանը առանձին մնալու պէս Ղազարըն սկսում էր նազարին խրատել, օրինակներ տալ, առակներ պատմել, որ մարդէ երեսայի միտքը: Մի օր լրջադէմ ասաց հայրը որդուն.

— Տղաս, աշխարհը « սե ու սպիտակի » մէջ չէ: Եթէ թուղթ ու գիրը մեծ բան լինէր, վարդապետներն ու մօլլաները աշխարհը կտիրէին. այն ինչ վարժապետդ, որ բառասուն արեղայի կարող է դաս տալ, մեր դռանը ամսական մի ոսկիով է ծառայում: Թո՛ղթ, գիր, խելք, սրամտութիւնը, հոտառութիւն, ամէն բան պէտք է փող դիգելու ծառայեցնել, որ փողիդ շլացումից բոլորը խոնարհին, գան բեզ ծառայել:

— Հայրիկ, ասաց նազարը, թէ վարդապետն ու վարժապետը կարողանան փող դիգել, հարստանալ, էլ ինչի կգան, մեզ կծառայեն. կամ թէ մեր գործակատարը, հաշւապահը եթէ միջոց գտնի, չէ որ նա էլ կարող է Հալէբից ու Հինդից ապրանք բերել և մեզ դէմ մրցելով յաճախորդներս խլել: Փող վաստակելը հեշտ է, եթէ հնարք գտնենք մրցողների ճանապարհը կտրել, կամ նրանց քսակները քամել.....:

— Ապրես, դաւակ, ասաց Ղազարը որդուն գրկելով, հիմի հասկացա, որ դու աշխարհը ճանաչել ես և էլ վարժապետի ու դաստիարակի կարիք չունիս: Էլ ինչի գուր տեղը նրան ոռճիկ տանը:

Դեռ Ղազարը տաններեք տարին չլրա-

ցրած վարժապետին ճամբեցին:

Նազարի այս նենգամիտ խաղերն ու դարձ-
ւածները այնպիսի հաճոյք ու հրճւանք էին պատճա-
ռում Ղազարին, որ նա մի ժամով անգամ չէր ուզում
բաժանել իւր տաշտաբերից: Հայրը անշնամի գոհ էր,
որ գաւակը իր հսկողութեան տակ վաճառատանը
դաստիարակւում էր իւր ցանկացած ուղղութեամբ և
երեխան անշնամի ընդունակութիւնները արտայայտում
էր ամէն քայլափոխին: Նազարը զգալով հօր հաճոյ-
քի շարժառիթները, գիշիր ցերեկ նորանոր հնարներ
էր մտածում տանջելու և թեթեացնելու իրենց գոր-
ծակատարների, բանւորների համեստ զրպաները,
խուզելու և դարտակելու վաճառատուն մտնողների
քսակները: Առեւտրական բանակցութիւնների ժամա-
նակ այնպիսի սուր սուր խօսքերով էր միջամտում,
այնպիսի խնդրալի ձեւերով, զրաւիչ ժպիտով, անեկ-
դոտներով, առակներով, որ թովում էր բոլորին,
կամա, ակամա ստիպում էր զիջանելու: Ղազարը
այս ընդունակ գաւակի կարողութիւններից յափըշ-
տակւած, կնոջը հետ կրկնում էր.

— Աշմարիտ որ սա իմ կիսլանջս է, սա պի-
տի բռնէ իմ տեղս, Նազարս անունս արար աշխարհ
պիտի հռչակէ:

Եւ Նազարը ոչ մի օր, ոչ մի վայրկեան պա-
տեն առիթը չէր բաց թողնում, թէ հօրը թովելու
և թէ մօրը հմայելու, որպէսզի ծնողների ամբողջ
գոյրը միակ ինքը իւրացնէ, նրանց տեղը բռնէ, զը-
կելով եղբայրներին էլ, քոյրերին էլ: Բայց սրտի
խորքերում փայփայած այս խորհրդաւոր ցանկու-

թիւնը, իղձը ոչ մի նշանով, ոչ մի քայլում և ոչ մի
արարքով չէր ուզում արտայայտել, զգուշանալով որ
միգուցէ ծնողների կոյր վստահութիւնից զրկւի: Նա-
զարը անվերջ մտածում էր այնպիսի հնարք գտնել,
որ հայրը իւր իղձը ինքնաբերաբար յօժարութեամբ
կատարէ, առանց որեւէ արտաքին ճնշման, կամ թե-
լադրութեան: Եւ տենջանքը որքան որոճում էր չէր
կարողանում մարսել:

Հայրն էլ թէև յաճախ ինքնիրեն մտածում էր,
որ միայն Նազարը իւր նենգամտութեամբ կարող էր
հօրը տեղը բռնել, բայց երբէք չէր մտածում միւս
գաւակներից մէկն ու մէկին զրկել: Ընդհակառակը
նա երեւակայում էր Նազարի միջոցով, ինչպէս իւր
վաճառատան նոյնպէս և միւս գաւակների ապագան
ապահովել, որ յաւիտեան իւր թշնամիների փափա-
ղը զուլս չգա և իւր օջախից անպակաս կրակի ծու-
խը ծխա ու բարձրանա:

Գեւ տասնեակնոց տարին չլրացրած Նազարն
ստացաւ հօրից զրամարկդի և մուրհակների դաբանի
բանալին, իսկ հաշւէմատեաններն ու ծախսի ուո-
մարները էլ վաղ նրա թելադրութեամբ էին արձա-
նադրւում: Ղազար բեկիրգեանի այս կանխական որո-
շումից թէև սաստիկ բորբոքեցին վեց եղբայրները,
բայց նրանից ոչ ոք չյանդգնեց խստապահանջ հօր
դէմ համարձակ արտնչալ. ամէն բան հայրն էր զիղել,
ամէն բան նրա անսահման իշխանութեան տակն էր,
հետեւաբար կարող էր ցանկութեան համաձայն տնօ-
րինել: Վեց եղբայրներին հասցրած այս վերքը որ-
քան որ խորն էր, հազար անգամ աւելի խիստ թու-

նաւորեց նրանց սիրտը նազարի ակնարկներն ու բացազանշութիւնները, այնպէս որ այս վշտից ընկճւեալ չէին իմանում ինչ հնարքով ազատել այս ստորութիւնից:

Մեծ եղբայրը՝ Արիստակը ոչ միայն արհամարում էր նազարին, այլ յաճախ նկատողութիւններով ստիպում էր նրան չափաւորել ընթացքը և չվիրաւորել միւս եղբայրներին: Նազարի ամէնից ատելի եղբայրը սա էր, քանիոր ըստօրինի սա էր ժառանգելու՝ յաջորդելու հօրը. իսկ նազարին ներքին տենջանքն էր անդրանկութիւնը սրանից յափշտակել, սրան բոլորովին չէզոքացնել և իրաւունքներից զրկել: Ղազարն զգում էր, որ կիսլանջին տւած այս առաւելութիւնը, այս առանձնաշնորհը բարեխղճութեան դէմ էր, բայց իր և օջախի շահը, ապագան պահանջում էր, որ առևտրական տան դէկը վարէ նազարը, քանիոր սրա թովիչ լեզուն, հմայիչ աչքերը, ճկուն կնճիռները, հեռատես միտքը, հնարագէտ խելքը, հակառակորդի հոգու խորքերը թափանձող ընդունակութիւնը այնպիսի դրաւիչ խոստումներ և յոյսեր էին ներշնչում, որ պարտաւորւած էր արդարութիւնից շեղւելու: Ծերունի հայրը՝ տոհմի ապագա բարօրութիւնների տենջով՝ կոյր էր ձևացել, խուլ էր դարձել և չէր ցանկանում նրանց տրտունջներին ու մրմունջները լսել, կնճիռները և բռունցքները տեսնել:

Ղազարը տարիներով իւր հոգու խորքերում թաղում էր ամէն անախորժ տեսարանները և այնպիսի ընթացք էր բռնում, որ եղբայրները զիջանին

խոնարհելու և հպատակելու խորամիտ կիսլանջին: Իսկ եղբայրները օրից օր աւելի ու աւելի բորբոքւում էին նազարի բռնած բռնակալ, կամսպաշտ և ինքնագլուխ ընթացքից: Հայրը յաճախ խրատում և երբեմն երբեմն էլ սաստում, յանդիմանում և անպայման իր կամքին հնազանդել էր պահանջում, բայց ծերունու փաստերը չէր համոզում զաւակներին, նրանք չէին կարողանում անտարբեր տանել իրենց վիճակը: Սրանց մասին գիշեր ու ցերեկ ամբողջ ժամերով մտածում էր նազարը, հնար չէր գտնում, որ կարողանա նպատակին հասնել, ուստի յաճախ սրտի խորքերից հառաչում ու մնջում էր: Ծերունկը նկատելով որդու հոգեկան յուզումները կրկնում էր.

— Նազար ջան, էլի ինչ է պատահել, զաւակս, ինչի ես հառաչում, ո՞վ է նորից բեզ վշտացրել:

— Ո՛չ ոք, սիրելի հայրիկ, ոչ ոք, կրկնում էր նազարը և ժպտաղէմ յառում, ինչ կասկածներ էր տածում, հայրիկ, ո՞վ պիտի ինձ վշտացնէ, միթէ մեր մէջ խորթութեան օրի կա: Կամ թէ ես այնպիսի փոքրօրդի սիրտ ունիմ, որ որեւէ սխալից վշտանամ և սրտիս վրա երեսկայական մաղձ կուտակեմ: Ո՛չ, ոչ, երբէք, հայրիկ, երբէք, այդպիսի բան մի երեսկայէք: Սրտիս վրա միայն մի բեռ կա, միտքս գրաււած է մի միայն նպատակիս շուրջը. թէ ինչ ընթացք բռնել, որ անունդ... օջախդ...

— Գիտեմ, գիտեմ, զաւակս, մի կրկնել, ես համոզւած եմ, թէ ուր է սաւառնում միտքդ, բայց այս ապուշները չեն ըմբռնում, բեզ էլ վշտացնում են, քեզ, որ տքնում ես նրանց համար դրախտ

պատրաստել... Իրենք կոյր են և ոսկրապաշտ, կարծում են, որ դու էլ ժանգին Լըզրպազում ես իրենց նման, նրանց միտքը չէ լուսաւորւած, նրանք քեզ հասկանալու կարողութիւնից զրկւած են....:

— Է՛հ, հայրնի, մի վրդովւի՛ր, այսպիսի մըտքերով սիրտդ մի գառնացնէ՛ր. Նախ որ նրանք ո՛չ մի անգգոյշ քայլով, կամ խօսքով ինձ չեն վրդովել.. Եթէ անեն էլ, ինչ հոգս է, մեծ եղբայրները իրաւունք ունին փոքրին յանդիմանելու, խրատելու....:

— Այո, մեծ են տարիքով, պիտեւորով, բայց ո՛չ սրատեսութեամբ....:

— Խնդրում եմ, փակեցէ՛ք այս խնդիրը, հայրնի, այսպիսի խօսքեր մի կրկնէ՛ք, ձեր ընթացքը ինձ տանջանքի նիւթ կդառնա: Զէ որ ձեր էլ, իմ էլ տենջանքս ընդհանուրիս բարօրութիւնն է. ես բոլորիդ ամանախոնարհ ստեղծկն ու ծառան եմ: Իմ պարտականութիւնս ծառայելն է, ո՛չ թէ վշտանալ, կամ վիրաւորել....:

— Ա՛խ, անդին գաւակո, դո՛ւ իմ գանձս ես, դո՛ւ մեր օջախի սիւնն ես, բայց որ քեզ չեն ըմբռնում....:

— Թողէ՛ր, խնդրում եմ, թողէ՛ք այդ կանխատացութիւնները: Ես ձեր ստրուկն եմ, իսկ նրանք էլ ձեր մեծ և հարսպատ գաւակները, հետևապէս և իմ տէրերս են, ինչպէս կարող եմ ես նրանց ձեզանից զանազանել: Նրանց բոլորի էլ փորձաւորն եմ, հլու հպատակը ինչպէս և ձերը....: Բայց թողէ՛ր, ազաւում եմ, թողէ՛ր...

— Կթո՛ւնեմ, կլռեմ, բայց սիրտս, զղացում-

ներս չեն թողնում...: Ա՛խ, ապերախտ գաւակներ, ա՛խ, անխոհեմ եղբայրներ...: Սա ձեր ժառանգութիւնը, այսինքն իմ գանձս չորս հինգ տարում կրկնապատկեց, կալւածներս քառապատկեց, եկամուտս տասնապատկեց և ինչ է խոստանում, ինչ ահաւոր յոյս...: Բայց դուր, կոյրեր, միթէ աչք չունի՛ր, որ կարողանանք գուշակել:

Եւ վրդովւած ծերուկը մտնում էր ննջարան խորհիւղ, կամ հանգստանալու, իսկ Նազարը նրա հետից շարունակում էր իւր մենախօսութիւնը.

— Զառամեալ, ցնդած, խելքը կորցրել է, ոչինչ չի հասկսնում, բան չի ըմբռնում. միակ գէնքը հառաչանքն է՝ լալկան կնոջ նման: Դէհ, վերջապէս ըմբռնիր, հասկացիր, թէ քեզ ինչ են ուզում ասել, թելադրել: Ի՛նչ օգուտ հառաչանքներից և բարի ցանկութիւններից, դորժ, զրական միջոց է հարկաւոր, համարձակ քայլ....: Տո՛ւր կարողութիւնդ արժանաւորին, գցիր լղպորների առաջ մի քիչ բան, թող զրմշտան, բայլերս չկաշկանդեն, ասպարէզս չկտրեն...

Մի գիշեր երկար մտորելուց յետո, ասաց Նազարը ինքնիրեն.

— Քաջերը չեն խնդրում, այլ խլում են, գահը չեն շնորհում, այլ յափշտակում են: Հնար չկա, պէտք է ուրիշ ճանապարհ բռնել, խիստ միջոցների դիմել:

Ղազար Բէգիրգեանը իւր բոլոր գանձը կարողութիւնը, մուրհակները, տոմարները Նազարին յանձնելիս, թանգադին և հազազիւտ գոհարները յատուկ

բսակով պահեց իր տանը մի առանձին արկղում։ Այս գոհարները նա շատ անգամ ցոյց էր տւել ինչպէս Արիստակին, Նազարին, Նոյնպէս միւս զաւակներին, բացատրել էր դրանց յատկութիւնը, արժանաւորութիւնը, գոյնը, գինը, որպէսզի պատէ՛հ առիթներից զաւակներն էլ օգտւին, չխաբւին և ձեռքից բաց չթողնեն հազադէպ գոհարները։ Ծերուկը յատուկ խնամքով ամուր - ամուր պահում էր գոհարի քսակը, որը չէր փոխել իւր մնացորդ կարողութեան հետ։

Այս բանը շատ լաւ գիտէր Նազարը, նա վաղուց աչք ունէր այդ բսակի վրա և որոշեց այնպէս մի գործ բռնել, որ թէ քսակին և թէ հօր մնացորդ գոյքին միակը տիրանալ։ Մի գիշեր նենգաւոր որդին հին գինիով ծնողներին զարթացրեց, երբ նրանք խոր բռն ընկան, նա զգուշութեամբ բացեց հօր սնդուկը, վերցրեց - գաղեց գոհարները, կոտրեց արկղի փակը, դռան նիւրը, մտաւ Արիստակի ննջարանը, այնտեղից վեր առաւ եղբօր գօտին, բերեց գրցեց կոտրած սնդուկի մօտ, ինքն էլ ընկաւ քնեցաւ։ Ղազար բէգիրգեանը երբ առաւօտ նկատեց կոտրւած փակերը, փշրւած արկղը և գողացւած քսակը, նա զայրութից բորբռւած, երբ գտաւ գոհարի արկղի մօտ Արիստակի գօտին, իսկոյն անդրանիկի ոտն ու ձեռը կապեց, յանձնեց ենիչէր - աղասիին, որը անմեղին Սահարա աքսորեց։

Այս դէպքից թէ՛ն աւելի բորբորեցին մնացեալ եղբայրները, բայց հօրը Երկիւղից չէին կարողանում բողոք բարձրացնել։ Նրանք հաւատացած

էին, որ Արիստակը բոլորովին անմեղ էր, նա զո՛հ էր գնացել Նազարի խաղաւանանքներին, բայց հնար չէին գտնում ծերուկին համոզելու, որը բոլորովին դիւթւել էր Նազարի հմայքներով։ Ղազար բէգիրգեանը ոչ մի բացատրութիւ չէր ուզում լսել և անդադար կրկնում էր։

— Ով որ Նազարին չի լսում, ինձ արհամարում է, ով որ նրա դէմ բողոքում է, իմ դէմ զէնք է բարձրացնում, հայրական իշխանութեանս դէմ ապստամբում է, այդպիսի անձի ձայնը, թէ կուգէ որդիս, երկու աչքիս լոյսը լինի, չեմ ընդունում։ Նազարը՝ Նազարս - վէզիրս է, տեղապահս է, լիազօրս է, գործավարս է, մի խօսքով նրա շրթունքներից ես եմ խօսում։ Անպայման պահանջում եմ, որ բոլորըդ նրան հնազանդիր։

Արիստակի արքայից յետո, Նազարն էլ յանդուգն էր վարւում եղբայրների հետ, արհամարում էր նրանց, ոչ միայն հրամաններ էր արձակում, այլ երբեմն սպառնալիք էլ էր կարդում։ Ո՛չ միայն առանց եղբայրների խորհրդին վարւում էր բոլոր գործերը, ոչ միայն նրանց մղում էր այս - այն կողմը գրաստների նման, այլ մինչև անգամ նրանց ազատ միջոց չէր տալիս ճաշելու, հանգստանալու, գրօնելու...։ Կամ առաւօտից մինչև իրիկուն թափառելու էին խեղճերը այս ու այն կողմը, կամ անփիւղ կշռելու, չափելու, գտելու հետ էին իրենց բերքն ու բարին, որոնցից վայելելու իրաւունքից զրկւած էին, կիսլանջ եղբօր մեքենայութիւնների շնորհիւ։

Ամէն օր Բէնիկը՝ Նազարի երկրորդ եղբայրը

մշակների, մաճկալների գլխին անցած, շրջելով դաշտ ու սառ, դիւղ ու գաւառ, լիարել էր տալիս դուրանն ու գարեփարը և հնձած ու կաւած բերրի կիսից աւելին քաշում էր ռանչպարի - մարաբանների ձեռքից, լցնում էր իրենց ամբարները: Երրորդ եղբայրը՝ Ոստանիկը անվերջ թափառում էր քաղաքի ջուհակների գործարանները, գնում էր ոստայնների, մեքենաներն ու մարուկները, մասրանն ու ջահա-ները և օրական տասնը վեց ժամ տանջելով դատու-նում էր թէ վարձկաններին և թէ հարազատներին, թէ հարս - աղջկան, թէ գառամեալ ծերերին ու պա-ռաններին, որ մանիսա, կտաւ գործեն, լցնեն իրենց մթերանոցները: Քաղաքի թաղերում դեռ գործերը շաւարտած Ոստանիկը վաղում էր 2իթջի - չայը ներ-կարանները գննելու, դաճողներին խրախուսելու և յինամնէրի չափի ու համրանքը բննելու: 2որրորդ եղբայրը՝ Հերմէսը լուսը չբացւած մտնում էր դարը-նոց և անվերջ շուռ էր գալիս հնոցների շուրջը, պայտ, մեխ, ալ ու կռան, արօր ու գուլթան էր պատրաստել տալիս, փակ ու շղթա էր կոփել տալիս, որ չկանգնեն իրենց բանւորներն ու գործաւորները: Այս բոլորի ջանքերով արտադրւած բարին կուտա-կում էր նազարը, դիզում, լցնում մթերանոցները և ոչ միայն բանւոր - գործաւորներին, այլ հարազատ-ներին և դրանց մանր ու խոշորին անգամ խեղդում էր զրկանքների մէջ:

Եղբայրներից միայն Մարտիկն էր, ու ոչ միայն չէր խնարհում նազարին, այլ սրա գլխին խը-փելով, քաշում ձեռքից խլում էր ոսկին էլ, ար-

ծաթն էլ, բերքն էլ, բարին էլ: Սա ոչ միայն ան-գործ թափառում, փչացնում էր եղբայրների դա-տածները, այլ մինչև անգամ իւր զւարճութիւնների, գեխութիւնների համար ահագին գումարներ էր փչա-ցնում, նժոյգներ էր գնում, բարակներ էր ձեռք բե-րում, գէնքերի, զարդերի համար բան չէր խնայում և ահաւոր դրամ էր վատնում:

— Դու եղբայրներիս կեղերում, զրկում ես, ասում էր նազարին, նբանց դառն դատումը մի-նակն ես լափում, դիզում և մահ սպառնալով յափշտա-կում էր ձեռքն անցածը ու խժուում, մոռանալով եղբայրներին էլ, նրանց մատուցներին էլ: Որքան որ աշխատում էր նազարը սրան սանձել, հնար չէր գտնում:

Ծեղրունի Ղալարը Մարտիկին այնքան երես էր տւել, այնպէս կամապաշտ էր դարձրել, այն աս-տիճանի յանդուգն, որ շատ անգամ թշուառ ծերու-կը աղաչում էր նազարին, որ բաւականացնէ Մար-տիկի պահանջները, իրեն վիզն ազատէ նրա խշտիկից: Նազարը նկատելով որ դիզածները այդ ծոյլ ձրիակերը փչացնում, վատնում է, չի թող-նում, որ կարողանա բաղձագին հասնել, ոսկիի գէղեր կուտակել և բոլորի տանջանքով ձեռ բերածը միակը վայելել, նա մտածում էր սրան էլ սան-ձել, Մարտիկին էլ կաշկանդել, չէզոքացնել Արիս-տակի նման: Բայց հարցն այն էր, որ նազարը ոչ միայն գէնք շարժել, կուել, մարտնչել չէր կա-րող, այլ անչափ վախկոտ էր. գործաւորներին, մշակներին, մարաբաններին, եղբայրներին հպատա-

կեցնելու համար նա Մարտիկի բազկին ու անվհեր սրտին կարօտ էր: Ինքը չէր կարող Մարտիկի դերը կատարել, իսկ օտարի էլ չէր վստահում: Մարտիկի մտրակն ու նիզակը, խանչալն ու թւանքը, սարսափեցրել էր բոլորին, ստրկացրել խոնարհեցրել Ղազարի ու Նազարի առաջ և ամէն մարդ կաշւի երկիւղից ձայնը փորը գցած, գնում էր, ուր որ նրան վարում էր Նազարը:

Երկար մտատանջելուց յետո, Նազարը որոշեց Մարտիկին իրենց Քարատունը (գաշխանա) բանտարկել, այնտեղ նրան մատակարարել կարևորը և չթողնել, որ նա կարողանա մտնել հայրական տունը կամ մթերանոցը: Մարտիկի անունով ժողովուրդին սարսափեցնել և ցանկացածները առաջ տանել: Ծերունի Ղազարը անչափ գովեց Նազարի հանճարեղ միտքը և հրամայեց, որ Մարտիկը Քարատնից դուրս չգա:

Մարտիկը զիջաւ, հօր կամքին չկարողացաւ ընդդիմանալ: Նա ապրում էր Քարատանը և միայն երբեմն երբեմն որսի համար դուրս էր գալիս այնտեղից, շուրջը սարսափ սփռում: Մարտիկը մեկուսացած գեխութիւններով, գւարճութիւններով էր կեանքը անցկացնում և շռայլում, վատնում եղբայրների դառն դատումով ամբարած բարին: Որքան որ Մարտիկը պահանջը սառստկացնում էր, Նազարը երկիւղից այնքան անխնա լրացնում էր նրա պահանջները և Մարտիկին թէկն տւած, կռնակն ամբացրած՝ աւելի անգթաբար խաշում էր եղբայրներին ու գործակատարներին և նրանցից տասն անգամ աւելի

պոպկում ու ամբարում էր:

Եղբայրների զարհուրելի դրութիւնը սարսափեցրել և թախիծով լցրել էր վեցերորդ եղբօր՝ Փիլիպպոսի սիրտը, որը վշտաբէկ գիշեր-ցերեկ իւր երգերով ու առակներով ողբում էր իրենց անարգ վիճակը, բայց կարեկից չէր դառնում: Նազարը որքան էլ տրնում էր Փիլիպպոսին էլ ստրկացնել, մի գործով զբաղեցնել, բայց նա մեկամաղձով բռնւած, խօսք չէր լսում, գլուխ չէր թէքում և ամբողջ կեանքը թախծալի մտածումներով էր մթնացնում: Նա անվերջ երգերով, առակներով ու ողբերով ուզում էր սթափեցնել եղբայրներին, ցնցել դառամեալ հօրը, արթնացնել և ցոյց տալ այն վիհը, ուր տարել հասցրել էր նրանց Նազարը, բայց ցնորած ծերուկի և թախիծալի տանջանքներից բժժած եղբայրների գլուխները, թմրած մտքերը չէին գործում, ոչինչ չէին ըմբռնում և նրանց աչքերում ապագան անչափ աղօտ ու շփոթ էր երևում:

Փիլիպպոսը վաղ կորցրել էր իւր հոգեկան անդորրութիւնը, դադարումը կտրւել էր, նրա վշտերով խոցոտւած կարեկից սիրտը անպէս էր բորբոքում, անպէս էր տառապանքից մորմորում, որ նա գիշեր ցերեկ խորհում էր մի հնարքով չարատանջ եղբայրներին ազատել Նազարի մերենայութիւններից, միջոց տալ որ նրանք էլ հայրենի ահաւոր գոյքից և իրենց արտադրած անչափ բերքից արդար բաժին ստանալով՝ կարողանան մարդավայել ապրել: Այս մտքերով ալէծով և այս անարդար յարաբերութունից չարաչար բորբոքւած Փիլիպպոսը

մի դասան շարադրեց, բերան արաւ, պատառոտեց հագուստը, դիւարաց, բոբլիկ, ճղճղած օձիքով, մերկ կրծքով մտաւ բանւորների շրջանը, սկսեց ներանց իր երգերով ծիծաղացնել, լացացնել, զրաւել ու սթափացնել:

Երեխէքն ու փոքրիկները ծիծաղից թուլացած գոռում էին:

— Քեռին եկաւ, բեռին հասաւ, իսկ սրանց աղաղակից ու հրհռոցից արաւոր բազմութիւն հաւարում էր Փիլիպպոսի շուրջը, լսելու նրա երգերն ու վերբերից բղխած եղանակները:

Թշուառները հետզհետէ լրջացան, ցնցւեցան և ըմբռնեցին Փիլիպպոսի միտքը, բայց Նազարի սարսափը նրանց այնպէս էր ընկճել, սովից կոտորւելու, շղթայւելու, անարգւելու, ձեծւելու և կախւելու միտքը այնպէս նրանց սարսափեցել էր, որ չէին կարողանում որոշել իրենց բռնելիք ընթացքը: Նազարի մի ակնսարկով անգութ ու անկուշտ ենիչէր-աղասին կարող էր մի դաշոյնի հարւածով տասնեակ գլուխ կտրել, ընչաքաղց ենիչէրիները պատրաստ էին իրենց աղայի մի ծպուտով քերթել ողջ ողջ բոլորին, ինչպէս կարող էին յանդգնել և Նազարի կամօր, հրամանների հակառակ շարժւել: Իսկ Փիլիպպոսը աներկիւղ, արհամարհելով Նազարին էլ, եկնիչէրիներին էլ, սրանց սրերն էլ, կաղախանի իւղոտ չւանն էլ, անդադար փչում էր իւր սրինդը, չորս բոլորը հաւաքելով հարազատներին, երգում էր, պատմում և շփնի հիւնէջով այրում, մրկում, բորբոքում ու զրգռում թմրած սրտերը:

Հարազարտներ այնպէս զրաւեցան Փիլիպպոսի երգերով, մանաւանդ մանուկները, պատանիներն ու դեռահասները, որ սրանք յաճախ արհամարելով զահիճների խարազանները, ենիչէրիների մտրակների հարւածները, գտնում, բոլորում էին Փիլիպպոսին և խնդրում, որ նրանց համար երգէ ու նւագէ, իրենց տապաւումը սրտերն հովացնէ: Իսկ Փիլիպպոսը առանց յոգնելու հնչեցնում էր շփն, որոտացնում էր սրինդը, կկլացնում էր ձայնը, բոցափայլում էր աչքերը, որոտում, ողբում, և իւր եղանակների ներգործութեամբ յուզում, լացացնում, փոթորկում ու մրկում էր բոլորի սիրտը, այնպէս լեւոյճ մշակներն ու բանւորները մոլեգնած օրերով գործի չէին մօտենում:

Այս պարագան անհնար էր Նազարի սրամիտ աչքերից ծածկել, նրա զգայուն ականջները, խորատես աչքերը թափանցում էին հաստ որմերից, գննում, բննում էին կատարւածները և բորբոքում: Նա չկարողանալով այլևս համբերել, մօտեցաւ ծերունի հօրը և տաց:

— Ափար ջան, ես այլևս չեմ կարող շարունակել վաճառատան գործերը, ես յուսահատւել, ընկճւել եմ, յանձնիր գործերդ ում որ կբարեհաճիս, միայն թէ ինձ ազատիր, թող քիչ էլ ես գնամ, ազատ ման գամ և աշխարհ տեսնեմ, զբօսնեմ: Ես զգւեցի, այս ըմբոստների հետ այլևս գլուխ չեմ կարող գալ: Սրանք բնաւ աշխարհի կարգը, ժամանակի ոգին ըմբռնելու շնորհք չունին: Թող ինչ ուզում է, լինի, ինչ անենք, որ ձեր յիսուն տարւան, իմ տասը տար-

ւան ջանքը, աշխատութիւնը զուր պիտի կորչի, թշնամիներս պիտի ուրախանան և նահանգի բոլոր արդիւնքը, շահը պիտի անցնի հակառակորդներին ձեռքը: Աշխարհի երեսին ո՞ր բարեգործին, ո՞ր տաղանդին, ո՞ր մարգարէին մարդիկ չքարկործեցին, որ ինձ չկործածեն: Այլեւս ես ոյժ չունիմ, հնար չեմ գտնում սրանց սանձելու... Գուցէ մի ուրիշը...

— Էլի ինչ է պատահել, խելօք կիսլանջս, ո՞վ է քեզ վրդովել, հաւատարիմ գաւակս, ո՞վ է յանդգնել, քեզ տանջել, սուր մտքիդ թելերն է կտրել, անսահման խոհերդ մթնացրել, խաւարացրել: Աստ, խօսիր համարձակ, յայտնիր, ո՞ր մէկն է ըմբոստացել և ծրագիրներդ շփոթել, աւազի վրա, ապառաժի լանջին խաղածդ գծերը ջնջել և տակն ու վրա է արել միտքդ, աստ, այդ ո՞վ է, ես նրան կախել կտամ, խեղդել կտամ, ենիչէրիներին կըլանձնեմ, որ մօրթից տիկ հանն և գանկից շերէփ շինեն: Անպատճառ աղչիկներին օտարներից աճեցրած լակոտները քեզ վիրաւորել են, անպատճառ այն խորդ լամուկները քեզ վրդովել են, այն ապօրինի ծնունդները մաղձդ են բորբոքել: Երանի՜ չէր, որ Ջանանը եօթ քար ծնէր, նրանց ամէն մէկին տանըս ամէն մի դռան տակ շեմ շինէի, առաւօտ, իրիկուն կոխընէի, քանթէ այդ օձերի վիժածները, վիշապի լորձուները, որոնց կտրւած մէն մի գլխի տեղը եօթն անգամ եօթը գլուխ է սողոսկում, դուրս թռչում և եօթանասունը եօթն անգամ եօթանասունը եօթը հազար ձեւեր են թափւում: Աղչիկ չեղան ինձ համար, այլ մէմէկ փէրի դարձան, փեսա չեղան

ինձ համար, այլ մէկ մէկ բելիար դարձան գլխիս և կտրեցին խաղաղութիւնս: Աստ, աստ, տեսնեմ, ո՞ր մէկի ձեթուկներն են քեզ այդպէս խռովել, որ դու եկել վրդովում ես ձերութիւնս, աստ, դրանցից ո՞ր մէկի ծուխը կտրել տամ, բունը բիշակ դարձնել տամ ելնիչէրիների ձեռքով....

— Է՛, ո՞վ է այդ աղչկորդներին մարդի տեղ դնում. մթթէ ևս ինքս չեմ կարող, քո շնորհիւ, նշբանց փշրել փոշու նման քամուն տալ և ցրել: Ո՛չ, ո՛չ, նրանցից ոչ մէկը չի կարող ծախիւն հանել, եթէ...: Բայց ինչ ասեմ, տեսն աւ խօսելն աւելորդ է, ամենից գլխաւորն այն է,.... էհ, ես հոգնեւ եմ, ես տկար եմ, ես անկարող եմ գործելու. ինձ ապտեցէք, ինձ թոյլ տէ՛ք, քիչ դնամ, ման գամ, թարմանամ, նոր ոյժով կապուրենմ, հանգստանամ,.... էլ ինչ ասեմ:

— Ո՛չ, ո՛չ, հեռատես գաւակս, դու այդպիսի միտք, այդպիսի նպատակ չես կարող տածել: Դու վրդովւած ես, ուզում ես փախչել...: Ո՛չ, դու խորատես ես, ապագան գուշակող սուր միտքդ երբէք քեզ չի թոյլ տալ այդպիսի սխալ քայլ անելու: Մթթէ դու. որ կալւածներս տառնապատկեցիր, գանձերս հարիւրապատկեցիր, եկամուտս հազարապատկեցիր, իմ կէս դարի և բու տասը տարւան աշխատութիւններով դիզւածը կթողնես, որ ցրիւ տան այն ապօրինի օձի ծնունդները, այն ձեթուկները, որոնք որթմունքի նման ինձ շրջապատել են, լափում են և ուզում են կուլ տալ կարողութեանս հետ: Ո՛չ, իմ հոգեծին գաւակս, ո՛չ, դու ինձ չես թողնի նրանց

ճիւղաններում, չես գնա: Ասա ինձ, ասա վիշապ,....: Մի կատկածիւ, իմ ծնկներում այնքան ոյժ կա, որ կարողանամ զիմաղընդ առանց գողգողու: Արիւնս զեռ այնպէս չէ նւաղել, որ ուժասպառ դառնամ: Ասա, ասա. ո՞վ քեզ վրդովեց, չլինի այն քաշ գլուխ Ոստանիկը քեզ բորբոքեց... թէ՛ այն պնդադուխ Բէնիկին է՝ ճաղձոյ խառնել...: Խօսիր, պատասխան տուր, երեւի այն տարգրուխ Հէրմէսից եւ խոռովել: Արժէ՛ զբանց վրա բորբոքել, արժէ՛ զբանց համար արիւն պղտորել: Որ քեզ հաս՝անային, որ նպատակը ըմբռնէին, բարիքն զգային, էլ ինչի այդ օրը կմնային: Մեզք եւ. հոգիս, մեզք եւ, ոյժերդ այդ զգումների համար մի սպառել, գնա ծրագիրների կազմիր, նախազօծերդ յօրինիր,....: Նրանք բոլորը քո կրթիւյ արժեն...:

— Հայրիկ, երբէք, երբէք զբանցից չեմ նեղանալ, զբանք տեղի չեն տւել...

— Եւ գիտեմ, եւ համոզւած եմ, որ հարապատենք. արիւնիցս շառաւիղածները երբէք տեղի չեն տալ քեզ բորբոքելու: Այն տաք գլուխ Մարտիկը քիչ վերվեր էր թուշում, նրան թիարան գլորեցինք, թո՛ղ իր օրջում ուտէ, խմէ, երբեմն երբեմն էլ ձիաուրել, օրո՛ք գնա, այնքան որ նրա շուքը երես այս ապուշների աչքին...: Նա թէ՛ն փշաղնում, լափում է. փռաւ չունի, այդ կորուստն էլ պէտք է...: Այն մածամրաւ Արխատակից էլ փնղ ենք ապառել...: Բացի այդ խորթերը, այդ անիծեալ աղչկորդիները, էլ ո՞վ պիտի յանդգնի քո առաջ գլուխ ցոյց տալ... քեզ չհասկանալով, քո կարգերին չհպատակել...:

— Ո՛չ, հայրիկ, ո՛չ, ախար զբանք քո շքից, քո շշուկից սարսափում են, երբէք չեն յանդգնիլ...:

— Հապա ինչ եւ ինկճւել, ինչո՞ւ է պակաս, պանձերս, կայքերս, մինչեւ անգամ անդին գոհարներս քեզ յանձնեցի, կնիքս անգամ ձեռքիդ է, էլ ինչ եւ ուզում, ասա, ինչ է փափաղդ:

— Ոչինչ, հայրիկ, ոչինչ, քո սուղջութիւնը, քո հանգստութիւնը, քո երկարակեցութիւնը... միայն խնդրում եմ, որ ինձ թոյլ տաս, հեռանամ, գնամ քիչ ման գամ եւ հանգստանամ...

— Եւ դու կյանդգնեա ինձ երեսի վրա թողնել, այս ապուշներին յանձնել ինձ ու զործերս, հեռանալ, հեռից կործանումս զիտել...:

— Ախ, հայրիկ...

— Մի հառաչել, թշնամին կլսէ, « օխ » կասէ, սիրտը կեղտուի...: Ասա, դու ինձ ցաւ յայտնիր:

— Յաւ չունեմ, ախար, դու գիտես, որ օրդիւ այնքան յիմար չէ, որ հարապատների սխալները իրեն ցաւ շինէ...: Նախանձն է, առանին նախանձն է ինձ ստիպում, որ հեռանամ...: Թո՛ղ քիչ էլ զիտուն նախանձորդներս կառավարեն...:

— Ո՞վ է նախանձորդդ, ասա, եւ հրամայեմ՝ նրան ենիշէրները զգեն:

— Այնպէս մարդ չէ, հայրիկ, այնպէս մէկը չէ...:

— Համբերութիւնս կտրեցիր, ասա, քեզ հայրդ հրամայումէ, ասա, ո՞վ է...

— Փիլիպպոսդ, ախար, փիլիսոփա օրդիւ:

— Հէյ, հէյ, ... Արժէ այդ խելացնորի համար ինձ այսքան վրդովել: Միթէ հազար անգամ ասածս էլի կրկնեմ: Թող կրկնա, թող բլբլա ու անցնի... Այդ կրկնոցն ու բլբլոցն ո՞վ է լսում... Նա հարազատ եղբայրդ է, նրանից մեզ վնաս չի կարող գալ... Ցնորած է, կարծում է, բան է հասկանում, ապագան է զուշակում, թող, հոգիդ սիրես, ես էլ մտածում էի ինչ է պատահել...

— Այն, հարազատդ, ցնորամիտ հարազատդ, բայց ինչ օգուտ, որ իր խելացնոր մտքերով, երգերովն ու դասաներովն զրկուում է քեզ դէմ, ինձ դէմ, հարազատներդ էլ, խորթերդ էլ... Դարբնանոցը դարտիկ է, ջուհակները բանթող են արել և մեծ ու փոքր շրջապատել են Փիլիպպոսին, լսում են նրա դառանցանքները...

— Չարժէ, չարժէ, ուշիմ գաւաղ, դրանց համար բորբոքել: Ես նրա տկանները կտրեմ, կհրամայեմ, որ էլ չերգէ, չծիծաղայնէ, չգրադայնէ նրանց, պլծաւ դնաց: Արժէր, որ սրա համար դու ինձ այնքան բորբոքես և ես այսքան սիրտ մաշեմ: Ես յոգնեցի, ես չեմ կարողանում շնչել, գնում եմ քիչ հանգստանամ, նրան կանչել կտամ, կպատւիրեմ, որ էլ բնաւ չմօտենա ոչ ոքի, ոչ երգի, ոչ խօսի, ոչ էլ ծիծաղայնէ... Բալց դու էլ անդդո՛ւր բայլ չառնես, հա՛, մեղք է, իմ որդիս է, հարազատս է, նրան շատ եմ խնամել, ափսոս, որ ամպերից ցած չի գալիս, թէ չէ խելահաս է...: Ես կպատւիրեմ, կյանդիմանեմ...:

— Գնա՛, դնա՛, երեսդ չտեսնեմ, ասաց Նազա-

րը դէմքը կնճռոտելով և շանչերով դուռը շափելով, դնա՛, էլ գլուխը բան չի մտնում... չի կարողանում միտքս ըմբռնել... «կյանդիմանեմ, ... կպատւիրեմ»... եղաւ, դնաց: Ո՛չ, այս գառամեալը նստել է վզիս, կաշկանդել է թևերս և չի թողնում, որ ես թռչեմ, սաւառնեմ, երկինք բարձրանամ... Ի՞նչի է պէտք, ինչ գեր է կատարում, ուտում է, խմում է, լափում է, մեծ մեծ պահանջներ, ահաւոր ծախսեր, աղախիներ, ծառաներ, կառք ու ձի, գրօսանք ու դարձութիւն... Միայն ինքը լինի, էլի ոչինչ, լընն էլ խնամիր, Մարտիկի նման ոչնչացնող, փչացնող խելադար գաւաղին էլ խնամիր, միւսների ցաւը բաշէ, այս ցնորամիտի էլ թունալի ծաղրին ու ծանակին նիւթ դարձիր... Եւ այս բոլորը կապկպել են թևերս, չեն թողնում, որ ես բազմանքիս հասնեմ, ծրագիրներս իրականացնեմ...: Անկարելի բան է, սրտնից օգնութիւն չկա...: Ախ՛, կարծես հոգին կպել մարնին, ջգերին ու ոսկորներին, պոկելու հնար չկա...: Զի զգում, ինչ ուզում ես, ասա, ինչ ուզում ես, տրա՛, անտարբեր, նա իր ուղիից չի խոտորում և մի միայն իմ խելից, հանճարից, տաղանդից ու հեռատեսութիւնից ուզում է օգուտել, ինձ ստրկացրած բանացնել...: Զի զլորում, որ ազատ, անկախ, ինքնիշխան տիրեմ ու կառավարեմ...: Ինքն ու իր քիթը, ինքն ու իր գոյութիւնը... իսկ մնացեալը կարծես ստեղծւած լինի միայն իր վայելչութեան համար...: Ցնորած, նեխում անդամալոյժ, ասա, ինչի ես ապրում...: Հարցրու թէ — ինչի ես պէտք...: Դողում է կեանքից, չի ուզում, որ սառը քամին

կամ տօթը իրեն նեղեն, սարսափում է լակոտներից ու թռուներից, ... ցնցում է ամէն մի ազմուկից ու շշուկից... բայց չի ուզում ասպարէզը ուրիշին տալ: Ո՛չ կարող է վայելիլ, ո՛չ էլ թողնում է, որ մատաղ սերունդը, ժամանակի սօին տիրէ ու վայելէ...: Ինչացու է, ինչ կանազանութիւն կա սրա և իւր Արիստակի, Մարտիկի կամ Բէնիկի մէջ... Բոլորն էլ մեծամիտ, ինքնահաւան, պահանջող, բայց կոյր, կարճատես, չեն տեսնում ոտքերի տակ տարիներից իվեր փորած սորն անգամ... Ո՛չ, ո՛չ, էլ չի կարելի համբերել, էլ այս վիճակը շարունակելը յանցանք է, աւելի, շատ աւելի մեծ ոճիր է, մարդասպանութիւն է... Միթէ կարելի է ներել, որ նրանք ոտքերի տակ փրշացնեն այն ահաւոր կարողութիւնը, որ ձեռք բերելու, կուտակելու համար այնքան արիւն քրտինք է թափւել... է՛հ, այս ցնդածն իր լիթացրով պիտի կործանէ, պիտի ցրէ ինձ էլ... տանք ևս իմ դատաստանս տեսել եմ, ևս դիպել, գաղել եմ բաժինս... առանձնացրել, սեփականացրել եմ այնպիսի գումար, որ եթէ հայրական կարողութիւնը այժմ իսպառ կործանուի, ևս այնքան մեծ կորուստ չեմ ունենալ...: Չարժէ այս զառամեալին ծառայել, որ չգիտէ գնահատել... ինձ էլ, Փիլիպոսին էլ միասակով է գնահատում: «Ես կպատուիրեմ, ևս կլսնդիմանեմ»...: Ըստ հարկաւոր է, բո յանդիմանութիւնը նրա շատ պէտքն է: Ո՛չ, ո՛չ, ամէն մարդ իր գործը իր ձեռքով պէտք է տեսնի...: Ուրիշից յուսալը տխմարութիւն է... ուրիշը միայն ոգորմութիւն կարող է բաշխել, ո՛չ թէ իշխանութիւն...: Նրանք ովքեր որ սպասում են,

սպասում են յաւիտեան և միշտ անկախելով էլ գլխում են անգտնալի անգունդի մէջ...: Ընդհակառակը քաջերը մի անգամ ձեռք բերուց յետո, դժւար են կորցնում...: Ե՛ս ծառայեմ, ևս սարկարար նրա սպասին կանգնած՝ սպասեմ, թէ հօրս մահից յետո պիտի իշխեմ եղել...: Ըստ հարկաւոր է, ինձ այսօր է պէտք իշխել, ևս ցանկանում եմ այսօր տիրել և վայելիլ, ևս բղձում եմ անմիջապէս ծրագիրներս գործադրել և ամէն բան իմ թիկազրութիւնով առաջ մղել: Ծերանալուց, թարմ ոյժից, սուղ մտքից գրկւելուց յետո. ինչ եմ անում կարողութիւնը, երբ գրկւած պիտի լինիմ վայելիլու հաճոյքից: Եթէ այսօր այս պարագային ցընդածը չի կամենում, չի թոյլատրում, որ ևս լնկճեմ, փշրեմ այդ երեսկայող Փիլիպպոսին, այդ ցանցառաժիտ խմաստին, այդ բաւատեա գուշակին... վաղը կարող է հրամայել, քանի որ բոլոր իրաւունքը նրան է վերապահւած, կարող է պահանջել, որ ևս հետգանդեմ իր կրկնացող ու բլրացող իւրացնորին, իսկ այն ժամանակ...: Ո՛չ, Նազար, ո՛չ, սրամտութիւնը, խորամանկութիւնը բեզ թիկազրում է. որ դու ամբողջական խորամանկութիւնդ, ներքնագործութիւնը գործադրես և բեզ, տպագազ փրկես վտանդից, որ եէ պատահական փորձանքից...

Նազարն երկար մտածելուց յետո, բորբորւած կրկնեց. — Ցեղած, զառամեալ, դու «կպատուիրես, էլյանդիմանես», որ էլ չերդէ, չծիծաղեցնէ, իսկ ևս ուրիշ խաղով պարել կտամ, այնպիսի եղանակ ամէկ կտամ, որ էլ աւելի երդէ ու բորբորէ և այնքան

ծիծաղեցնել, որ խինդից թալանան, ս'սին արտաւել լալ, ողբալ իրենց վիճակը...: Ողբալ, այնպէս սգան, որ որդւոյ ուղի, թառից թնո գաղին, գառն ըրտինք թափեն օտարի գաներում և չազատին տանջանքից: Նրանց այնպիսի կրակը պցեմ, որ էգով, որձով, օրօրոյով և մինչև անգամ թնդրի չլերով գերի ու դրաւ մնան իրենց թշնամիի ձեռքին...:

Նազարը հայրական կաշի, գանձի, գոյքի մնացորդներն սկսեց պահանալ ու գաղել: Ծնւածնի Ղազարի անդին գահարկէնից որչ ծախեց, որչ գըրաւ գրեց, որն էլ թագցրեց իրեն համար: Նա աչքը ի փեց, իրը թէ էլ չէր տեսնում, էլ չէր լսում Փիլիպպոսի երգերն ու ներկայացումները, բոլորովին չէր էլ ստիպում, որ բէնիկը, Ռստանիկն ու Հէրմէ-սը հետամտն իրենց գործին, Ղազար բէգիբեկանի թուներն ու ծառները, հարազատներն ու խորթները գործից չփախչին: Բնդհակառակը խրախուսում էր, որ ամէնէն էլ հետին Փիլիպպոսին, դարձանան, բզբօսնին, որ երեսի վրա մնա գործարանն էլ, դարբնոցն էլ, փաճառանոցն էլ: Ամբողջ օրեր ու ամիսներ բարեկենդան էին անում բանտրները, բանթոգ էր արհատանոցում, ամէնքը բաշւած այս ու այն կողմը պահանջում էին Ղազար բէգիբեկանի մատակարարից ուտելիք, խմելիք, հագնելիք և դարձանում էին: Անէն մի սենեակի պատկազ օջախի առաջ դարձնում էր Ղաւս - Բաբարիի շամբուրը, կանձում էին լատտիկան ու կարմիր գինին խորովածի վրա:

— Է՛յ, տակառապեա, գոռում էին գլխերը տաքացրած, մենք այն գինիից ենք պահանջում, որ

խմում է նազար - ադան, շտապէր, գրաֆինները լից ու բեր: Ինչի մեզ համար Խարբերդի գինի չէս բերում, նազարը վերի արաի ցորենն է, իսկ մենք ներքի...:

— Մեզ համար նազարի գիտակ ու թիրմա վերարկուից կարել տուր, գոռում էին մանուկները մատակարարի վրա, ինչի մեր հազուտաի աստառն էլ անդուսից ու բեհեզից չէս կարել տալիս: Ինչ է, նազարը մեր պապի որդին է, իսկ մենք նրա որթունքն ենք... ինչ է, ... մենք չարժենք...:

— Մենք էլ ենք ուզում դրօսնել, դարձանալ, մենք ցանկանում ենք հանգստանալ ու վայելիլ...: Տնտես, մեր սեղաններն էլ գարգարիր համեմոտ խորտիկներով, իշխան ու գեղարքունի ձկներով, կարաւով, փասխանով, լորերով, մեր ախորժակն էլ որսի կարօտ է բաշում:

Այսպէս ամէն կողմից պահանջում, բաշում լափում էին, իսկ անտես, տակառապեա ու մատակարարը չէին յանգզնում գիմազրել: Ովքեր ուժեղ էին՝ բաշում էին, լափում էին, թալիւն էլ թէ ճանկերն ընկնում էր յափշտակում էին, թէ չէ, որսորդի նման աչքերը չորս կողմը չառած, սպասում էին գէպրի: Վարձկաններն էլ ուրախ էին, քանիոր բնդհա-նուր աւարից, ծախսից իրենց էլ իւզալի բաժին էին հանում և ամէն մի ծախսի քառապատիկ արժէքն ստանում էին նազարից: Բայց այս ճոխութիւնն երկար չտևեց, բանիոր չուտով լցւած ամբարները սպառեցան, մառանները պարպեցան, կարանները դարտկեցան, բզուկներն ու կճաճները փշրեցան,

Նազարն էլ չուզեց նոր միժերք գնել, ամբարել և վարձկանները գլուխներն առին փախան: Բէնիկի, Ոստանիկի, Հէրմէսի և որանց բոլորի որդիները, թոռներն ու ծոռները շրջապատեցին Նազարին և պահանջեցին, որ իրենց կարի ներք հագա, դրամ վճարէ, որ կարողանան ցանկացածները ձեռ բերել:

— Այս ինչ բան է, դու լսում ես, լսում ես, ջանքում ես, պատում ես, չես մտածում, որ քո եղբայրները քաղցած են, ծարաւ են. մերկ ու բորկիկ են: Ո՛վ է տեսել, որ հայրական դուքը մի որդին յափշտակէ, տակը գնէ, մինակ վաշիկէ, իսկ նրա հարազատները կարէքից խեղդւին:

— Ես ինչ կարող եմ անել, իմ ձեռքս ինչ կա. եղած - չեղածն հայրիկին եմ յանձնել, ես էլ ձեզ նման, եթէ տան՝ կուտեմ, եթէ ոչ, կապասեմ... Ուզում էք, գնացէք պապից խնդրեցէք...:

— Ո՛չ, դու սուտ ես ասում, աւագակ, դու տակդ լցրել ես, մեզ հաւատալիս ես, որ պապին ես յանձնել, որպէսզի մեր ձեռքից օձիքդ ազատես: Քեզ չենք բաց թողնել, մինչև մեզ բաւականութիւն տաս...:

Նազարն անճարացած նրանց առաջնորդեց ծերունի Ղազարի մօտ և նրանց դուրսը թողնելով, ինքը ներս մտաւ և հօր ախանջում շնչալով ասաց.

— Հարազատներդ ու խորթեղ բորբոքել, եկել են քեզ խեղդելու... աճապարիր, գլուխդ փրկելու ճարը տես:

— Զտապիր, շտապեցէք, ձայն տւէք, կանչեցէք Մարտիկիս, բացէք քարատան դռները՝ թող

դուրս գն. նա զբանց կտարսափեցնէ, կփշրէ ու կցրուէ: Զո՛ւտ, Մարտիկիս ասէք, որ մտքակն ու սուրբ առնի, ձիաւորի ու սլանա նիզակաւորների խմբով: Նազար չան, շտապեցէք, Նազար, դու ինձ մենակ մի թողնել. Նազար, ես սարսափում եմ...:

Ծառաները վազեցին Մարտիկին ձայն տալու, իսկ որդիքն ու թոռները անզազար դուռն էին.

— Մենք պապին ենք ուզում, մենք մեծ հայրիկին ենք ուզում տեսնել, մենք բաղցած ենք, մերկ ենք... Նազարը մեզ սովով է ուզում կոտորել:

Այս աղմուկից, դուռն - դռնովից մոլորւած Ղազարն ազաշում էր.

— Նազար, ինձ փրկիր, Նազար ջան, ինձ ազատիր, սրամիտ գաւակս, ասա ինձ, ես ո՛ւր փախչեմ:

— Ես որ ասում էի, ափսր, թէ Փիլիպպոսդ բորբոքում է թոռներիդ մեր դէմ, փշրիր, բոցերի մէջ ճինճրտացրու այդ ստահակին, դու ինձ չէիր լսում, դու իմ խորհուրդներս չէիր զործադրում, խո տեսար, տեսար ցնորամիտ գաւակիդ, խո այժմ համոզեցար, թէ ո՛ւր հասցրեց խելացնոր որդիդ մեր առտին զործերը...:

— Դրանց ժամանակը չէ, խորամիտ որդիս, ասա, խրատիր ինձ, ինչ անեմ այժմ... Երբ ազատւենք, ես փշրել կտամ այդ ցանցառ խմաստակի ատամները...:

— Էլի ես գնամ, նրանց մի կերպ համոզեմ, ցրեմ, թէ չէ վտտ հոտ է գալիս, ախար մեր հարազատներն են, խո արիւն չենք կարող թափել...

— Տես, հեռատես գաւաղս, թէ փող են ուզում, ոսկի շաղ տուր այդ խողերի առաջ և նրանք կլսեն ու կցրւին: Տո՛ւր, հեռացրու, քիչ խաղաղցրու, մինչև Մարտիկս գա: Նա քանջ է, Մարտիկս հերոս է, նա բարեսիրտ է, ազնիւ զգացում ունի, նա զբանց բոլորին կցրււ և չի թոյլ տալ, որ ծերունի հօրը վրա ձեռ բարձրացնեն...:

— «Նա քանջ է, նա հերոս է, ազնիւ զգացում ունի, նա կցրււ...» մըթմըթալով կրկնեց բժի տակ Նազարն ու դուրս եկաւ: Գաւթում նրան շրջապատեցին ջուհակներն ու դարբինները որոտալով:

— Հնչ, գինի, գաւուլ - գուռնա ենք ուզում: Բայ արէր գոները, բացէք սեղանատան գոները, մեզի բաւականութիւն տւէր:

Նազարն աչքով, ունքով նշան աբաւ, կնճիւններով հատկացրեց խմբի գլխաւորներին, որ մի կողմը բաշտեն, նրանց ասելիք ունի: Նրանք ըմբռնեցին և մի անկիւնում շրջապատեցին Նազարին:

— Պապը հրամայեց, որ Մարտիկը մտրակով ու սրով գա, իրեն որսորդների խմբով, իրեն նիզակաւոր բրդերով, ձեզ կոտորէ, ցրւէ: Հեռացէք, բանի նա չի եկել, ես ձեր բարիքը ցանկանալով խորհուրդ եմ տալիս, որ այս անմեղ երեխաներին հեռացնէք, չթողնէք որ պապի բարկութեան զոհ դառնան, նրանց արխնով ներկէի մեր գուռն ու փողոցը:

— Մենք Մարտիկից չենք վախենում, թող այն գինովը մեզ բաւենա, տեսնի... Նրան այնպէս փշրենք մեր մուրճերով ու մանաներով, որ խաչատա-

ռակի ու ետ փախչի: Բացէք, բացէք գոները, մառանները, գանձարանը, մենք սոված ենք, կարիքներից խեղդւած:

Նազարը զրգուած՝ ամբոխին լծողեց, մտաւ հօր առանձնասենեակը և ասաց.

— Ափսր, մոխր, մի ծակում պահէիր, թէ ոչ, կատաղած թռուներդ ներս խուժելուց յետո զժար կլինի վիճակդ...

— Ախար ո՛ւր է, ո՛ւր է Մարտիկս...

— Մարտիկը հարբած ընկել է անդղա, մրափում է, պատասխան տւին ծառաները, որոնք վերադարձել էին Քարատնից.

— Ախ, իմ քանջ Մարտիկս, նա, միայն նա կարող է ինձ փրկել... Գնացէք, սթափեցրէք, կանչեցէք նրան, էլ մը օրւան համար է նրա սուրն ու նիզակը, ուժն ու մտրակը...

— Գնացէք, վարթեցրէք, թող շտապի գա, ասաց Նազարը սպասաւորներին և մօտենալով հօրը ցած ձայնով շարունակեց.

— Մինչև նրա սպառազինելը դու մի տեղ պահէիր, թէ ոչ, այս անիծեալ խորթերդ, մանաւանդ հարազատներդ մեզ կփշրեն:

— Ախ, ես ո՛ւր կորչեմ, ո՛րտեղ թաղցնեմ այս արեղարդ գլուխ... տաբերաւ գաւաղներ, անարժան թոռներ ու ծոռներ...

— Ես որ բեղ կրկնում լի... թէ այս Փիլիպոսդ, այս իմաստակ կրկուցողը զրգուած է բեղ գէմ որթունքներդ, ցեցերիդ, ինձ չէիր լսում... Եթէ մի Փիլիպոսդ փշրէիր քսան տարով աւել լապրէիր

և ծերութեանդ ժամանակ այս օրին չէիր մնալ...

— Անհետատես որթունք, ան, ցանցառ տղա: Ես ինչպէս ձեռս բարձրացնէի իմ հարազատ արիւնիս զէմ, իմ սրտիս զէմ...

— Թող արիւնդ ու սիրտդ այսօր քեզ զէմ բարձրացնեն իրենց բուռնցքն ու նիզակը...

— Լսիր, լսիր, մի կրակել սիրտս, ... չէ որ բռնութիւնը, խառնութիւնն ու անողորութիւնը աւելի շուտ պիտի բոբրօքէր նրանց սիրտը... Թող, թող, այժմ դրանց ժամանակը չէ, նազար, փազիր ու կանչիր իմ Մարտիկիս, կանչիր. նա միայն կարող է այս բմբոսաներին սանձել...

— Այն գինովը հարբել, անզգա թմբել ընկել է, երազում թաղաւորում է իւր ձիերի, բարակների և աղանիկների վրա: Նա երեսկայում է, գինու ազդեցութեան տակ թափառում է ամպերի վրա, իսկ դու, թշառ ծերուկ, դեռ երեսկայում ես, յոյս ունիս, որ նա կարողանա քեզ փրկել այս խաժանի ճիրաններից: Ներս մտիր, թաղնւիր, ծածկւիր մեծ պահարանում, մինչև Մարտիկդ գա, թուռներից ցրւէ, տոսց, գուրս գնաց նազարը, եղեաններից գիմաւորեց, որոնք գոռում էին.

— Մեծ պապին ենք ուզում, թող մեզ տալ բուստ տա, թող մեզ սնունդ տա...

Նազարը երեսու պէս նրան շրջապատեցին բարձրահասակ, հաստաբազուկ ու արագաշարժ Կղանկներ, որոնց տկանքին շշնջաց Կիսլանջը.

— Ինչի էր կաշկանդուել, ինչի էր մոլորել, թէ սպասում էր, որ Մարտիկը գա, ձեզ մտրակի

տակ խաշէ, սրի տակ ուռղէ: Ներս մտէք, հայրիկը մեծ պահարանն մ ոսկիների և գոհարների պարկերն է տեղաւորում, որ չկարողանաք յափշտակել, ցրել, գնացէք, խիցէք ձեռքից, որքան որ ուզում էք և փայլեցէք...

— Մենք նախադարձակ չենք ուզում լինել, մենք պահանջում ենք, որ նա իւր կամբով մեզ բաւարարութիւն տա... երբ հերթը բռնութեան գա, մենք գիտենք մեր մկանների ոյժը արժանաւորապէս գործադրել...

— Նա ուզում է ձեզ կոտորել, բնաջինջ անել Մարտիկի ձեռքով, իսկ դուք...

— Մենք այն գինովից երբէք չենք վախենում, թող գա, մենք նրան կփշրենք, կցրենք, կթէլ բրոնութիւն գործ գնէ, և նա չի կարող մեզ ընդգիմանալ, թէ կուզէ փշապի գլուխ ունենա...

— Բայց մեզք է, ձեր մանուկները սոնատակ կման, կիններն ու երեխաները սրի զոհ կդառնան...

— Այն գինովը գլուխն այնպէս է կոբցրել, որ նրանից մեզ փնտս չի հասնիր... Նա այնպէս է մեծամտել, այնքան մեծ հաւատ ունի իւր շուքի ու փայլի վրա, որ երբէք լսուել չի անիլ մեզ զէմ սուր շարժել, ...: Նա մինչև շարժւի մենք նրան կտապալենք:

Մինչ սրանց ազմուկը օդն էր լծնդացնում, մինչ Ղազար Բէկիրդեանի տունը զգրդում էր հարապատների սրտից, բաւարը համբաւ հասցրին, թէ Հէրմէսը կրակ է տւել հայրական տանը, որպէսզի Ղազարին ու Նազարին նրա բոցերի մէջ մոխիր դառ-

ձնէ։ Այս լուրը հասնելու պէս, այն վաճառականները, որոնք պահանջ ունէին Ղազար Բէկիրզեանից, վաղեցին Սուգափի, բարձրացան դարձիւրը՝ Գիւանեց փողոցով, հասան Ղազարի առնը, ներս թափւեցան, կանգնեցին դռնի մոտ և սկսեցին գոռալ։

— Մենք այստեղից չենք զուրս դուլ, մինչև մեր փողերը չվճարէք...

Ղազար Բէկիրզեանը սրանց խառնաշփոթից զարհուրած, զուրս եկաւ թաղստից, առաջ տնցաւ ու ասաց.

— Ի՞նչ էք պահանջում, ինչ փող է, ինչ բան։ Նրանք բոլորը միասին, մէկը միւսի ձայնը խեղդելու տենչով բոբբոբում գոռում էին.

— Նազարդ մեզ երեք բիւր դուրուշ է պարտ, տո՛ւր, առանց փողի չենք կարող հեռանալ, թէ չէ տանից ապրանք պիտի քաշենք, տանենք...

— Նազարդ մեզ յիսուն քէստ ստակ է պարտ, չորբաջիս ասաց, որ եթէ փողը չվճարէք, պիտի երթանք զրաւականները՝ «Մշկօնների» առարանոցները՝ զրաւենք...

— Նազարդ մեզ հարիւր քէստ փող է պարտ, եթէ չվճարէք, ձեր բնակարանը, Քարաաունն ու վաճառանոցը յանձնեցէք, բանիւր պայմանագրի օրը լցուել է և զրանք անցնելու են մեր իրաւասութեան։

— Նազարդ մեզ հազար քէստ արծաթ է պարտ, որի դէմ յանձնած է մեզ ձեր ազարակներն ու մարգերը, մարարաններն ու լծկանները, բանի որ էլ կարողութիւն չունիք վճարելու, ետ առնելու, յանձնեցէք մեզ զրանց կալածադրերը և կապալադրերը.

— Ի՞նչ են ասում, նազար, ինչ են պահանջում, ասաց շշկւած ծերունի Ղազարը յուսահատ և ընկճւած...

— Ի՞նչ պիտի ասեն, թափառաշրջիկ թոռներիդ ու ծոռներիդ ինչով եմ կերակրել, նրանց բերանը ինչով եմ կապել, նրանց որկուրը ինչ եմ մըխել...։ Որ ասում էի, ափա՛ր, Փիլիպպոսդ...։

— Գէ՛հ, որ փոխ ես վերցրել, տա՛ր, բաւականացուր, ճանապարհ գցիր...

— Որտեղից տո՛ւմ, բանի որ թոռներդ դանձերդ ցրելի, սնդուկներդ պարպել և ամէն բան յափշտակել են, իսկ դու սնանկ ես...

— Ո՛հ, Ղազարը սնանկ չէ, Ղազարը չի կարող արատաւորել, Ղազար - Բէկիրզեանի անունը ո՛չ որ չի կարող կոտրել... Տար տուն տեղ, կայր, դանձ ամէն բան տուր և անո՛ւնս, անո՛ւնս, անաղարտ պատիւս պահիր...

— Արդէն ամէն ինչ տրւած է, բայց դեռ բաց ունենք, ասաց նազարը և աչքով նշան արաւ, որ պահանջատէրները աղմկեն ու պահանջեն...։ Նրանք ամէն կողմից դարձեալ սկսեցին միարեբան գոռալ...

— Կամ փողերս տւէ՛ք կամ զրաւականները յանձնեցէք, զո՛ւրս արիւր կալածանքից...

— Նազար, տա՛ր, տար այն գոհարներից մի բանի կտոր զրաւ դիր, ազատիր հօրդ տունը, պապերիդ օջախը հակառակորդներիդ ճանկից...

— Մի՛թէ չդիտես, որ գոհարներից Արիստակէ յափշտակեց ու կորաւ։

— Նազար, սրանց բաւականացրո՛ւ, տա՛ր տուր

որանց այն գոհարների մնացորդը, ազատիր օջախս...

— Եխար սրտեղ է, ուր ես թաղցրեղ մնացորդը, որ իրանց տամ ու ազատեմ...

— Գուրս հանիր, գուրս տար զրանց, իսկ ես քեզ կտամ մնացորդները...

— Նազարը նշան տրաւ, գուրս տարաւ պահանջատէրներին և հօրը հետ միասին մտան այն պահարանը, որտեղից հայրը տեց մի մեծ կապոց նազարին և երբ ծերուկը ուզում էր գուրս դալ պահարանից, նազարը մի կից տեց և զլորեց նրան այն մօթ հօրը, որտեղ թշուառ ջարդւած սկիորների ցաւից տանջւած՝ չէր կարողանում շարժել և ձայն բարձրացնել:

— Անիծեալ ծերուկ, որքան որ նազարը խորամանկ է, դու հարիւրապատիկ նրանից ծածկամիտ ես եղել...: Երգւում էիր, թէ «էլ բան չունիս», թէ «ամէն բան յանձնել ես»...: Բայց տես, տես ինչեր է ծածկել... գուցէ գեւ էլի ինչեր ունի թաղցրած... Բայց պէտք չեն ինձ քո պապածները, տար քեզ հետ դերեզման, միայն թո՛ղ, թո՛ղ որ ես ազատ ապրեմ, անկախ իշխեմ և պապաւորիս ձգտեմ... Նախապէս հասնեմ... ծրագիրներս գործադրեմ, միլիոններ... դարի թագաւորութիւնը դանձի տէրերինն է... Մինչև դոնների բացելը, թոռների ներս խուժելը նազարը այդ թանկագին գոհարների կապոցն էլ պաղեց և որտառաւոր աչքերով դիմաւորեց եղբայրներին, որոնք գոռում էին:

— Ուր է մեր պապը, ուր է մեծ հայրը, նրան ենք ուզում, մենք սոված ենք...

— Անգոյթ գաւաղներ, տնիքդձ թոռներ, ապերախտ սերունդ, պապին չղիմացաւ ձեր ըմբոստութեանը, սնանկութեան վշտին, գնաց, գլորեց խոր դանձարանը... ինքնասպան դարձաւ, որ գաւաղների ձեռքերը իւր արիւնովը չապակտնէ...: Նա ձեզ այնքան սիրում էր, որ չուզեցաւ անգամ, որ ձեր սրտերը ծանրաբեռնէ հայրապետութեան տանջանքներով, ինքն իր կեանքին վերջ դրեց, ապերախտ գաւաղներ...: Նա չուզեցաւ, որ ձեր թոռները ձեզ վայեն, հայրապետութեան ոճրի համար... Անձնասպան եղաւ, որ տահմի, հարապատենքի ապագան չարատաւորէ...:

— Հեռու, հեռու գնացէր ապակտնած անհարապատ ծնունդներ, հեռու, հեռու այս սրբութիւնից, ստաց ներս մանկով Մարտիկը, սրբ երեբալով առաջ էր գալիս դուալով, մերկ սուրը զողոջուն ձեռքին բարձրացրած և աչքերը ձգւողացնելով: — Ես ձեզ բոլորիդ կգլորեմ, ձեր արիւնով փողոցները կոզոզեմ, այնքան մեծ սէլ կբարձրացնեմ, որ արիւնով Ռահ գետը ներկւի: Ուր է հայրիկս, ուր է ցընգած ծերուկս...:

— Է՛յ, խելագար գինով, ինչ ես որոտում, ումն ես ուզում վախեցնել, ձրիակեր, կորիւր այստեղից, սուրբ վար իջեցրո՛ւ, զորդւում էին եղեաններ իրենց քեռու կամ հօրեղբօր դէմ...:

— Լուցէր, կորէր ձեր որջերը, գնացէր նազարի մերկեանները դարձրէ՛ք, սինյլար խուժան, ինչպէս էք համարձակւում ինձ դէմ գոռալ, չէ որ ես տան մեծ անդամն եմ և ինձ էք հնազանդելու բոլորդ

էլ... ես պիտի լուծեմ հօրս վըժժը այս ապերախտ նազարից և նրա վաշէ առու պարտապաններից...

— Յայտնի բան է, եթէ մենք էլ քեզ նման պապի շնորհները վայելէինք, պառկած խժուկներ...

— Լոեցէք, չհամարձակէք խրոխտալ, անհարազատներ, դնացէք. մութ կուլ տւէք, ձեր ինչ գործըն է...:

— Այն, ձրիակեր քեռի, մենք խորթ ենք, անհարազատ ենք, իսկ դուք ազնիւ, ազնւական, որ պատրաստ էք խժուկու ապականւածներէս արդիւնաբերածները, ... բաւական է ինչքան որ յափշտակեցիր...

— Կորէք, անիծւածներ, ասաց և սուրը շարժեց, յարձակեց Մարտիկը եղեանների վրա, անբնդհատ հայհոյելով:

— Զատ մի յախորտալ, սպա Մարտիկ, ավիզցիւնդ հայհոյանքներդ կարող ես թափել Քարատան սարուկներից և ծառաներից գլխին: Այլեւ չես կարող մեզ գուլ սրով վախեցնել:

— Այ, անգլամ աղչկորդիներ, ես ձեր... ասաց ու յարձակեց և սուրը գոյգոյուն ձեռքով շարժելով մի բանիսին խփեց:

Եղեանները բորբորւած վրա պրծան, մի քանի բռունցք տվին, գլուխներն Մարտիկին, ոտքերի տակ այնքան դնգստեցին, որ ուշքից բնկաւ: Մարտիկի հետեւողները, որ ակամա հեռեկ էին իրենց տիրոջը, այս տեսարանից սարսափւած, թողին, վախան, ցրեցան: Մարտիկին այնքան էին խփել, որ ստիւրները փշրել, վերքերից թափւած արիւնը ներ-

կեց հայրենի յաջկի տալակը: Բայց նա, մեծամիտ և անբնկճելի, անբնդհատ գլխին էր տալիս և մրմնջում:

— Ես հիմա կբարձրանամ և այդ աղչկորդիներից, ոչ մէկից ողջ չեմ թողնի, ես ձեր վաստակողների հօրը...: Ես ձեզ բոլորից կմանրեմ, կթափեմ Կարսի - չայր և ձեր գէշով ձկներին կկերակրեմ...:

Ել ոչ որ ուշք չէր դարձնում Մարտիկի բարբառանքներին, նրան շրջապատել էին իւր եղեանների մանուկները, ծաղրում էին գինովի շարժումները, տատանումները, բարձրացրած ձայները և փսխուները...:

Այն կողմից ներս թափեցան թոռները, ծոռները պապի գանձարանը, որ կողոպտեն և գնան իրենց քմբին յազուրդ տալու, բայց աղշած մնացին, երբ նկատեցին, որ պապի սնդուկները պարզւած, արկղները դարտակւած, կապոյները ցրւած և խեղճի տրոցի ձայնը, մրմունջները լսում էր գանձարանի խորքում գանւած խոր հօրից: Ենթադրելով թէ ծերուկը կիսլանջին է յանձնում իւր գանձերը և նա նկուղիների և գետնափորի այրերի մէջ գաղում է պապի պատուական գոհարներն ու ոսկիի քսակները, իսկոյն չւաններով իրար հետից կախեցան խոր հօրը, իջան գառամաղի մօտ, որը ոսկորների խոտուկից տրում և կցկտուր մրմնջում էր:

— Ներեցէք ինձ, խղճացէք ինձ, իմ անիրուշտ իւրեաներիս համար թողութիւն տւէք, սգնիւ պաւակներս...: Ես սխալեցա, ինձ մոլորեցրեց այն աղէտի կաթով սնւածը, իմ աչքերս կապեց, թովեց,

հմայեց ինձ այն օձի ձուով պարարւածը,.... Ամբողջ
զոյքս յափշտակեց, ձեզ հետ կուեցնելուց յետո,
շխնայեց այս ալեւոր մազերիս, ինձ այս անգունդը
զորեց...։ Ես էլ չեմ կարողանում շնչել, ես էլ չեմ
կարող շարժել...։ Ես մեռնում եմ,.... ձայնս խեղ-
զւում է...։ Ներեցէք ձեր պապին, թողութիւն տւէր
անիրաւութիւններիս,....։ Ես մեզք չունեմ, նա ձեզ
ինձնից բաժանեց, որ մինակ տիրի...։ Նա ձեզ հետ
ինձ կուացրեց, որ կարողանա յափշտակել, իւրացնի
իմ ամբողջ կայքս...։ Այն աւազակը ինձ կողոպտեց,
այն ազւէսը ինձ...։

Ծերունին մեռաւ թոռների զրկում, որոնք
նրան դանձարանում թաղեցին, բայց նազարին չկա-
րողացան զանեկ, նա փախել էր, նա հեռացել էր,
որպէսզի եգեանների ճանկը չբնկնի։

Պատմում են թէ նազարը գնացել է Ստամ-
բուլ թէ Եւրոպա, նոր նոր գործարաններ է հիմնել,
փախցրած ու գաղտնի ոտկով մերենաններ է ձեռք
բերել և զանազան ապրանքներ դաճել տալով, ու-
ղարկում է Տաճկաստան, Պարսկաստան, բայց որ-
քան ճիշտ է այս լուրը, ոչ որ հաստատ բան չի կա-
րող ասել։

Կիսլանջի պարտատէրները խմբեցան, Ղա-
զար - Բէգիրգեանի ամբողջ զոյքին ախրացան ու բա-
ժանեցին իրենց մէջ։ Տուն, տեղ, կարգ, սարք, խան,
խանութ, գարբնոց, արհեստանոց, ներկարան, ամէն
բան անցան հակառակորդների ձեռքը, իսկ Ղազարի
որդիքը զլխակոր ընկան պարտատէրերի ճանկը, որ-
պէսզի նրանց իշխանութեան տակ բանին, թէ ապ-

բուտա ձեռք բերին և թէ Կիսլանջի մերենայած ան-
հուն պարտքերի տոկոսիքը վճարեն։

Մարտիկը զուրս չեկաւ իւր Քարաանից, որին
ձեռ չտւին պահանջատէրները։ Թէն էլ ոչ ձի ունի,
ոչ էլ ախոռապետ, ոչ ծառա ունի, ոչ էլ խոհարար,
բայց երեւիացում է, թէ էլի հին իշխանն է և ամէն
օր մի գործիր, մի գէնր, մի թամբ, կամ սանձ գուրս
է բերում, ծախում, օգի է գնում, հարբում, ու այս-
պէս մթնացնում է օրերը, ինքն էլ այդ կեանքից,
այդ զգւելի ունակութիւնից ձանձրացած։ Զգում է
Մարտիկը, որ ինքը ոչնչի պէտք չէ, ոչ մի գործ
կատարելու ոյժ չունի, բայց անձնասպանութիւն
գործելու էլ չի յանդգնում։

Իսկ Եգիպտէի գայիկը վերադարձած Ալաջայի
բարձունքը՝ Բազնայրի կողերից դիտում է ու հրճւում,
որ կարողացաւ կործանել Ղազար - Բէգիրգեանի թա-
կարդները և ազատել թէ տմուսնին, թէ գաւակնե-
րին և թէ հարադատներին այն սոսկալի որոգայթնե-
րից, որտեղ ընկնողը լծնջկում և յաւիտեան էլ չէր
կարողանում ազատուի։ Տարիներ ու դարեր աշխա-
տում, տանջում, բայց պարտքերից աչք չէին կա-
րողանում բանալ Բէգիրգեանի գործարաններից բան
չէին կարողանում ազատել, որ սնուցան էին իրենց
գաւակներին։

— Իսկ Փիլիպպոսը առանց յուսահատուելու, ա-
ռանց վշտանալու՝ անտարբեր դարձեալ շրջում է հա-
րադատների գործարանները նորից երգում իւր դաւ-
սանք, նորանոր մտքեր է արժարժում, որպէսզի բո-
լորովին փշրէ նրանց մտքի պինդ շղթաները և վի-

բահաստատէ այն եզրայութիւնը, որից նրանց զրկեց
Կիսլանչ — նազարը: Այս անգամ նրանք զինուած են
ոչ թէ իրենց հաբազատ Կիսլանչի դէմ, այլ նրա մե-
քենայութիւններով հակառակորդների հանկ ընկած
կարողութիւնը ետ բերելու տենչանքով, որպէսզի
կար՝ զանաւն ցրտից ու բաղլից փրկել իրենց գլուխն
ու սերունդը...:

27 նոյեմբերի 1887 թ.
Կարս

6503

2013

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NI 0435415

